

Raport i hollësishëm mbi përhapjen dhe tendencat e ekonomisë së fshehur në Maqedoni

“Background Analysis on the Spread and Trends of the Hidden Economy in Macedonia”
Project name: Promoting Good Governance and Economic Rights through Empowering Macedonian Civil Society
to Monitor and Tackle the Hidden Economy in the FYR of Macedonia

This project is funded by the European Union

Raport i hollësishëm mbi përhapjen dhe tendencat e ekonomisë së fshehur në Maqedoni

Ky publikim është përgaditur me ndihmën e Unionit Evropian.
Përmbajtja e këtij publikimi është përgjegjësi vetëm e QHKP/CSD dhe në asnjë mënyrë
nuk reflekton opinionin e Unionit Evropian.

© 2014 QHKP/CSD.

“Raport i hollësishëm mbi përhapjen dhe tendencat e ekonomisë së fshehur në Maqedoni”

Autorët: Dr. Ana Mickovska-Raleva , Mr. Emil Shurkov

Redaktorët e përgjithshëm: Mr. Ruslan Stefanov, Mr. Daniela Mineva

Përmbajtja

I. Hyrje	7
II. Pasqyra ekonomike	8
PBV dhe konsumi	8
Kreditë dhe depozitet	9
Ekuilibri tregtar dhe Investimet e huaja direkte (FDI)	9
Tregu i punës	10
Barierat e të bërit biznes	12
III. Ekonomia e fshehur: koncepti dhe matja	14
Ekonomia e fshehur sipas Zyrës shtetërore të statistikave	61
Pjesëmarrja dhe struktura e punësimit joformal	71
Matja e ekonomisë së pavëzhguar	91
IV. Ekonomia e fshehur në Maqedoni në një kontekst komparativ	20
V. Korniza juridike dhe institucionale	24
1. Korniza institucionale	24
1.1 Ministria për Punë dhe Politikë Sociale (MPPS)	24
1.1.1 Agjencia e punësimit (AP)	24
1.1.2 Inspektorati shtetëror i punës (ISHP)	25
1.2 Inspektorati shtetëror i tregut (ISHT)	26
1.3 Këshilli mbi vëzhgimin e inspektimit	26
1.4 Ministria e financave	26
1.4.1 Zyra për ardhura publike (ZAP)	26
1.4.2 Policia Financiare	27
1.4.3 Administrata Doganore	27
1.5 Partnerët social	27
2. Korniza juridike	28
Ligji mbi marrëdhëniet e punës	28
Ligji mbi pagën minimale (2012)	28
Marrëveshjet kolektive kombëtare	29
Ligji mbi këshillin e vëzhgimit të inspektimit	30
Ligji mbi kontributet e detyrueshme për sigurim social (LKDSS)	30
Reforma mbi kontratat e përkohshme në vepër	31
VI. Hulmtimi dhe analiza e ekonomisë së fshehur në Maqedoni	33
Vlerësimet rreth madhësisë së ekonomisë gri	33
Shkaqet e mundshme të ekonomisë gri	35
Politikat tatimore dhe shmangia e tatimeve	36
Papunësia dhe punësimi joformal	39
Opinionit publik dhe eksperiencia me veprimtaritë e ekonomisë joformale	41
Rekomandime të autorëve	42
VII. Raportimi i mediave rreth ekonomisë së fshehur	43
Metodologjia	44
Rezultatet	44
VIII. Politikat dhe metodat e adresimit të EF dhe efektiviteti	48
Pasqyra e llojeve të qasjeve dhe masave të zbatuara në Maqedoni	49
Institucionet dhe efektiviteti i politikave	51
Masat represive	54
Masat parandaluese	60
Masat rehabilituese	64
Nxitja e përkushtimit	65
VIII. Konkluzione dhe rekomandime	66
Literatura	68

Figura 1 – Rritja reale e BPV-së së BE-së kundrejt Maqedonisë (% ndryshimi vjetor),	9
Figura 2 – Vëllimi tregtar i Maqedonisë. Boshti I majtë (miliarda USD) për eksport, import dhe vëllim tregtie. Boshti i djathtë % për koeficientin eksport-import.	9
Figure 3 - Shkalla e papunësisë në Maqedoni (në %)	10
Figura 4 – Struktura e papunësisë. Boshti i djathtë (%) për shkallën afatgjate të papunësisë. Burimi: ZSHS ..	10
Figura 5 – Papunësia e femrave sipas etnitetit (% e kërkuesve aktiv të punës, papunësia sipas gjinisë)	11
Figura 6 – Papunësia sipas etnitetit e kërkuesve aktiv të punës (% totale e kërkuesve aktiv të punës)	11
Figura 7 – Shkalla e papunësisë sipas rajoneve. Periudha 2014-2017 është një parashikim i thjeshtë linear. Burimi: ZSHS	11
Figura 8 – 5 barrierat kryesore e të bërit biznes në Maqedoni, në %.	12
Figura 9 – Pjesëmarrja e ekon. joformale si % e numrit total të personave të punësuar (2008-2013)	18
Figura 10 – Ekonomia e pavëzhguar (Non-observed economy-NOE) në Maqedoni (2008-2012), përqindja e përshtatjes së PBV-së vjetore	19
Figura 11 – Vlerësimet e ekonomisë së fshehur (sipas % së PBV) me modelin e MIMIC (Schneider, 2010) ..	20
Figura 12 - Madhësia e ekonomisë së padeklaruar, % e PBV	21
Figura. 13 –Vlerësimet mbi ekonominë e fshehur për Maqedoninë sipas modeleve të Schneider (MIMIC) dhe Elgin&Oztunah (DDGEM)	22
Figura 14 – Vlerësimet mbi ekonominë e fshehur në Maqedoni sipas modelit KE dhe MIMC (Garvanlieva, Andonov, Nikolov, 2012)	34
Figura 15 - Krahasimet ndërmjet vlerësimeve të Schneider dhe CEA të ekonomisë gri me modelin MIMIC	31
Figura 16 - Faktorët për shmangien e taksave sipas afarizmit (%)	37
Figura 17 - Numri i historive lidhur me “Ekonominë e fshehur”	45
Figura 18 - Numri I inspektimeve të kryera nga ISHP në periudhën 2008-2013	54
Figura 19 - Punëtorët e padeklaruar (Boshti i majtë) vs. inspektimeve të iniciara me denoncime sipas % totale të inspektimeve të realizuara (Boshti i djathtë)	54
Figura 20 - Llojet dhe numri i inspektimeve të kryera (2011 - Ç3 2014)	57
Figura 21 - Denoncimet e parregullësive nëpërmjet linjës telefonike të ZAP-it (198) dhe E-denoncimet	58
Figura 22 - Të ardhurat nga taksat prej kontributeve për sigurim social për periudhën (2008- Q3 2014) ..	60
Figura 23 - Shkalla e arkëtimit tatimor të Zyrës për të ardhura publike (në mlrd denarë)	63
Figura 24 - Shkalla e arkëtimit tatimor të Doganave në mlrd denarë	63

Tabela 1- Raporti Botëror i Konkurrueshmërisë, 16 barrierat e të bërit biznes, (%)	13
Tabela 2 - Government Revenue vs. Main Macro Indicators and other data	13
Tabela 3 – Lista e metodave më të zbatuara për matjen e veprimitarisë së ekonomisë së fshehur	15
Tabela 4 –Përqindja e punësimeve joformale si % e punësimeve totale ndërmjet grupmoshave të ndryshme	18
Tabela 5 – Punësimet formale dhe joformale dhe forma e punësimit (AFP, 2007)	18
Tabela 6 – Vlerësimet mbi ekonominë e fshehur për shtetet e Ballkanit Perëndimor. Elgin & Öztunali (modeli DDGEM))	22
Tabela 7 – Personat në fushën e punësimit joformal në Maqedoni dhe shtetet tjera të Europës dhe Azisë Qendrore	23
Tabela 8 – Neto paga minimale për sektorët e përpunimit të tekstit, veshjeve dhe produkteve të lëkurës (2014-2018)	28
Tabela 9 – Neto paga minimale (2012-2016)	29
Tabela 10 – Kontributet për sigurim social	31
Tabela 11 - Lista e sektorëve, harxhimet vjetore të amvisërive, përqindja nga ekonomia e fshehur zejtare, përqindja prej të ardhurave familjare	41
Tabela 12 – Lloji i artikullit	44
Tabela 13 - Temat e shtjelluara	45
Tabela 14 - Number of opinions / persons consulted in the text	46
Tabela 15 – Lloji i informacioneve të prezantuara	47
Tabela 16 – Korniza e politikave e përshtatur nga Williams dhe Renooy (2009) e zbatuar në dokumentinn GREY Nr.3 dhe e përditësuar (teksti i gjelbërt).	49
Tabela 17 – Tabela krahasimore e planeve të veprimit të Ministrisë për Punë dhe Politikë Sociale (MPPS) dhe drejtorive përkatëse. Masat e reja janë të shënuara në të gjelbërt.	51
Tabela 18 – Raport vjetor i ISHP (2008-2012), 10.01.2014 marrë nga: arkiva e ISHP dhe http://dit.gov.mk/godisnilzvestai_full.php?id=2012 ,	54
Tabela 19 – Lista e zezë e firmave me parregullësi të zbuluar nga fusha e marrëdhënieve të punës (2014)	55
Tabela 20 – Urdhërpagesat dhe gjobat e paguara (në mln. denarë) ISHT-së dhe numri i inspektorëve në detyrë. Burimi: Raportet vjetore dhe tremujorshe të ISHT-së, i gjeni në: http://dpi.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=117&Itemid=162&Name=Value	57
Tabela 21 – Inspektorati i përgjith tatimor dhe auditimet (2011 – 2014)	58
Tabela 22 – Llojet e shkeljeve të detektuara nga Policia financiare.Burimi: Raportet e policies financiare http://www.finpol.gov.mk/statistiki.html land www.mkbudget.org	59
Kutia 1 – Pyetjet e parashtuara nga ZSHS-ja për zbulimin e punësimeve joformale	17

I. Hyrje

Për shumë vite ekonomia e fshehur si dukuri e tillë, si dhe për shkak të mungesës së hulumtimeve dhe të kuptuarit joadekuat të saj, ajo ka qenë e adresuar në mënyrë të pamjaftueshme nga elitat politike dhe akademike të Maqedonisë. Gjatë viteve të fundit, shfaqja e interesimit të freskët për këtë temë çoi në adresimin më sistematik të saj nga ana e institucioneve, mirëpo prap se prap kjo bazohet në masë të madhe në përlllogaritje, mungesë bashkërendimi ndërmjet institucioneve dhe evaluim të dobët të masave të politikave. Ky adresim i problemit ofron mundësi mbi shumë spekulimet e bëra rreth efektivitetit të politikave dhe ndikimit të tyre të vërtetë për uljen e madhësisë së ekonomisë së fshehur.

Duke u orvatur për të ruajtur paqen e brishtë sociale, por njëkohësisht duke implementuar kërkesa më rigorozë ndaj bizneseve, qeveria shpeshherë gjendet në pozitë të bërjes ‘dy hapa përpara dhe një hap prapa’ kur bëhet fjalë për uljen efektive të ekonomisë së fshehur e sidomos adresimin e shkaqeve rrënjësore. Masat e shumta represive bien në kurriz të mikrobizneseve dhe atyre të voglave, të cilët shpeshherë ballafaqohen me dilemën nëse duhet t’iu përmbahen atyre ose të mbyllin biznesin e tyre, kështu duke e zvogëluar potencialin e tyre për t’u bërë shtytës të punësimeve të reja. Nga ana tjetër, qytetarët edhe pse parimisht janë të vetëdijshëm për efektet negative, në praktikë rrallëherë konfrontohen me praktikën e ekonomisë së fshehur dhe i pranojnë ato si gjë të zakonshme. Kjo hap mundësi për diskutim rreth efektivitetit të implementimit të masave të këtylla, rezonancës së tyre brenda grupeve specifike të targetuara dhe potencialit për politika të qëlluara më të mira.

Kjo analizë synon të trajtojë disa prej çështjeve të sipërpërmendura nëpërmjet paraqitjes së të dhënave ekzistuese mbi ekonominë e fshehur në Maqedoni dhe politikave relevante, me qëllim të shqyrtimit dhe përmbledhjes së njohurive lidhur me këtë çështje dhe të ofrojë rekomandime për adresim më të mirë të problemit. Njëkohësisht, synon përhapjen e çështjes nga fusha ekonomike në atë sociale duke e theksuar ndikimin e ekonomisë së fshehur mbi grupet e rrezikuara brenda shoqërisë, si dhe politikën relevante për adresimin e efekteve negative.

Fillimisht, pjesa e titulluar –‘pasqyra ekonomike’ ofron një përmbledhje të shkurtër të treguesëve më të rëndësishëm ekonomik të shtetit, si sfond për trajtimin e çështjes së ekonomisë së fshehur. Pastaj, raporti vazhdon me kapitullin rreth përkufizimit të konceptit të ekonomisë së fshehur, si dhe metodat e saja të matjes, duke u përqëndruar mbi masat dhe të dhënat që i përdor Entiteti Shtetëror i Statistikave.

Pastaj vijon pjesa e vendosjes së ekonomisë së fshehur në Maqedoni në një kontekst komparativ, duke rishqyrtuar të dhëna nga studime të ndryshme rreth horizontit të ekonomisë së fshehur. Kjo pastaj vazhdon me një vështrim kritik të literaturës së studimeve akademike, të përqëndruara konkretisht në vlerësimin e ekonomisë së fshehur dhe manifestimet e saja përkatëse në Maqedoni.

Rrjedhimisht, kjo analizë përmban edhe një pjesë të kornizës juridike dhe institucionale për adresimin e ekonomisë së fshehur, duke u përqëndruar në institucionet përkatëse që merren me këtë dukuri, si dhe në dokumentacionin më relevant legjislativ për këtë çështje. Kjo përcillet nga një analizë e raportimit të mediave mbi këtë temë gjatë tre viteve të fundit, që është përfshirë si pikë referimi për mënyrën se si trajtohet ekonomia e fshehur nga mediat e ndryshme dhe si i paraqitet kjo opinionit publik.

Në fund, pjesa e fundit e raportit i përmban politikën e implementuar nga autoritetet e Maqedonisë për adresimin e drejtëpërdrejtë ose të tërthortë të ekonomisë së fshehur duke krijuar një tabelë të llojeve të politikave dhe masave; dhe e bën vlerësimin e efektivitetit të tyre duke u bazuar në treguesit cilësor dhe sasior. Në bazë të këtyre të dhënave, janë nxjerrë përfundime dhe rekomandime në pjesën e fundit të raportit.

II. Pasqyra ekonomike

Pjesa vijuese e analizës paraqet një pasqyrë të përgjithshme të gjendjes makroekonomike në vend nëpërmjet disa treguesve kryesor ekonomik: PBV-së dhe konsumit, kreditë dhe depozitat, ekuilibri tregtar dhe investimet e huaja direkte (FDI), si dhe barrierat ndaj bërjes së biznesit. Treguesit e paraqitur synojnë në sigurimin e një pasqyrë më të gjerë të vendit dhe tendencave aktuale të ekonomisë së Maqedonisë, si një sfond për formimin e mëvonshëm të çështjes së ekonomisë së fshehur në vend.

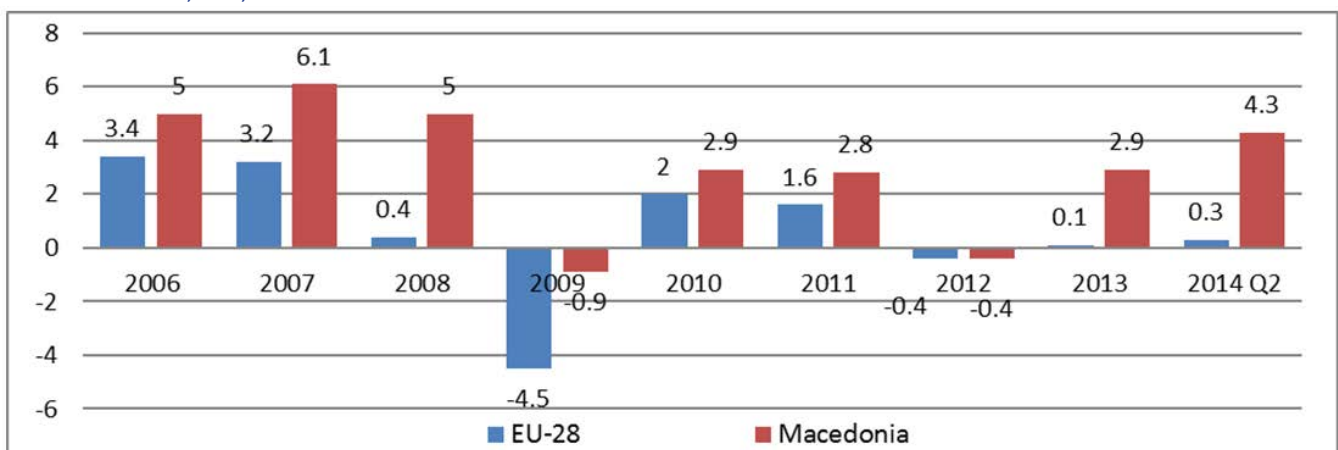
PBV dhe konsumi

Sipas vlerësimeve të fundit të Bankës Kombëtare të Maqedonisë (BKM), PBV-ja në Ç1 të vitit 2014 është rritur për 3.9 %. Parashikimet e BKM-së janë që rritja e PBV-së për vitin 2014 do të ruhet në 3.7% me potencial për rritje të mëtutjeshme deri në 4.4% në vitin 2015. BKM-ja parashikon që inflacioni në vitin 2014 të mbetet në 1%, kështu duke e inkurajuar konsumin. Nga ana tjetër, Zyra shtetërore e statistikave ka regjistruar një deflacion prej 0.2% në Ç3 të vitit 2014, e cila mund të ndikojë negativisht mbi të ardhurat e qeverisë në afat më të gjatë. Nga njëra anë, inflacioni në Ç1 2014 ishte 0.6%, ndërsa pasiguria e konflikteve

në Iran dhe Ukrainë, si dhe përmbytjet e fundit në rajon, do të vënë presion inflacioni mbi çmimet ushqimore dhe të energjisë, si dhe do të mbajë shkallën e inflacionit në nivel të pranueshëm dhe qëndrueshëm. Nga ana tjetër, sanksionet e BE-së dhe SHBA-ve mbi Rusinë si dhe rënia drastike e çmimit të naftës do të vënë presion deflacioni mbi ekonominë, sidomos atë të BE-së, me të cilin Maqedonia ka shkëmbim më të madh tregtar.

Deficiti qeveritar parashikohet në 3.5% në vitin 2014 (rënie nga 4.1% në vitin 2013). Ky stimul fiskal me siguri do të përdoret në ndërtimtari dhe projekte të mëdha infrastrukturore, të cilat gjenerojnë efekte dytësore në ekonomi duke ndikuar mbi dhjetëra degë ekonomike dhe duke e rritur punësimin. Ky stimul është evident dhe ka çuar në rritjen e kapitalit bruto, kryesisht falë degës së ndërtimtarisë (62.4%) dhe makinerisë dhe pajisjeve (31.5%)¹. Prodhimi industrial gjithashtu është rritur në tetor 2014 në 7.5% krahasuar me tetorin e vitit 2013, i cili korrespondon me rritjen e punësimit në industri prej 9.5%² ose 7.9 % për tërë periudhën (Jan. - Tet.). Mirëpo, borxhi publik, edhe pse më i ulët në rajon, tregon tendencë rritjeje (39.3%, Ç3 2014)³, i cili pritet të vazhdojë të rritet në vitet që pasojnë.

Figura 1 – Rritja reale e BPV-së së BE-së kundrejt Maqedonisë (% ndryshimi vjetor), Burimi: Eurostat, SSO, BKM

¹ State Statistical Office, press release 30.09.2014. Retrieved from <http://www.stat.gov.mk/PrikaziSooopstenie.aspx?id=34&rbr=1496>

² Zyra shtet. e statistikave, njoftim për shtyp 04.07.2014. Marrë nga: <http://www.stat.gov.mk/pdf/2014/6.1.14.93.pdf>

³ <http://www.finance.gov.mk/mk/node/57>

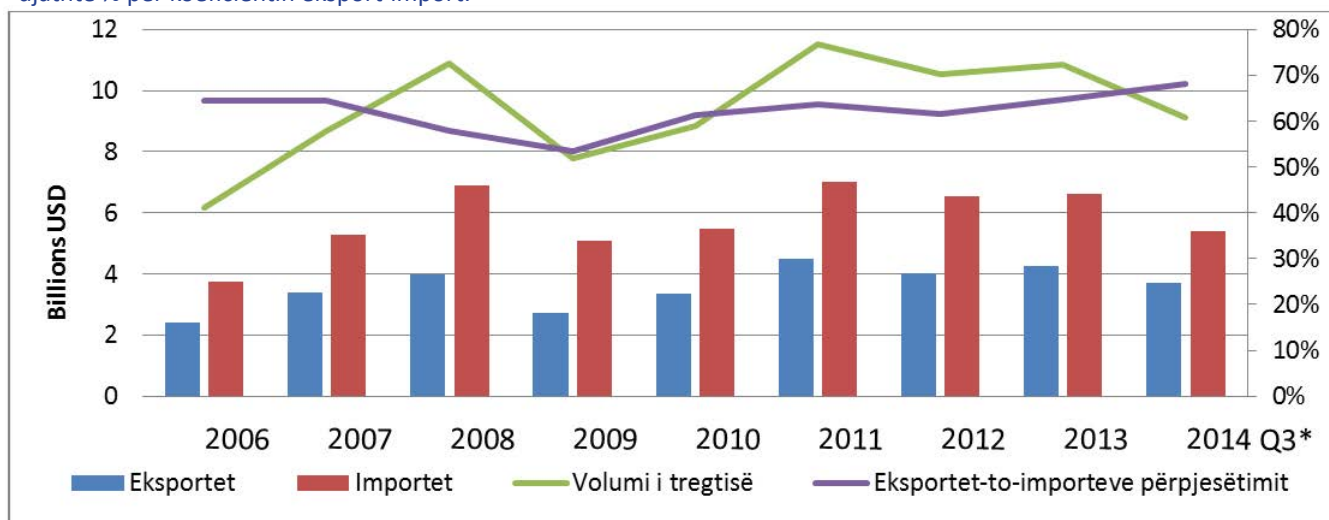
Kreditë dhe depozitet

Mëtutje, që nga korriku i vitit 2014⁴, depozitet nga amvisëritë dhe sipërmarrjet u rritën për 8.1% në bazë vjetore, që përbëjnë një shumë prej 4.35 miliardë EURO. Sipas kësaj, në korrik të vitit 2014 pati një rritje në kredinë totale prej 8.4% në baza vjetore, që përbëjnë një shumë prej 3.97 miliardë Euro. Kjo është një tregues se kursimet përfundimisht kanë inkurajuar që të ketë huazime shtesë nga bankat, e cila si shpërblim reflektohet në shifrat në rritje për shpenzimet finale të konsumit, e cila mund të ketë ndikim pozitiv në kalimin prej ekonomisë joformale në atë formale. Mirëpo, ende ekzistojnë rreziqe për ekonominë. Portofoli i kredive të 'këqija' tregon një tendencë rritjeje dhe paraqet 12.2% (Ç3 2014) të tërë portofolit të kredive, ndërsa në vitin 2007 ishte 7.5% të portofolit total të kredive⁵.

Ekulibri tregtar dhe Investimet e huaja direkte (FDI)

Në vazhdim, përderisa Maqedonia vazhdon të ketë ekonomi të qëndrueshme fiskale dhe të orientuar kah eksporti falë, pjesërisht, rritjes drastike vjetore të eksportit sidomos nga kompanitë e Investimeve të huaja direkte (FDI), FDI-ja në përgjithësi mbetet modeste qysh nga fillimi i krizës, duke përfunduar me 252 mln Euro në vitin 2013 ndërsa 201 mln në Ç3 të vitit 2014⁶. Me qëllim që Maqedonia të jetë në gjendje të ndryshojë strukturën e saj të eksportit drejt mallrave më të mëdha me vlerë të shtuar, nevojitet një rritje e konsiderueshme e FDI-së në periudhën e ardhshme. Sipas Drejtorisë për Zhvillimin e Zonave Teknologjike Industriale (TIDZ), **eksportet që vijnë nga këto zona përbënin 25% të eksportit total në vitin 2013 dhe pritet të tejkalojnë 30%-in e eksportit total deri në fund të vitit 2014.**⁷ Eksporti total nga TIDZ-ja, në gusht të vitit 2014, përbënte 750 mln. Euro që është i barazvlefshëm me eksportin total nga TIDZ të vitit fiskal 2013.

Figura 2 – Vëllimi tregtar i Maqedonisë. Boshti I majtë (miliarda USD) për eksport, import dhe vëllim tregtie. Boshti i djathtë % për koeficientin eksport-import.

Në vazhdim, koeficienti eksport-import paraqet një tendencë rritjeje me mbulimin e importit nga eksporti për 68.2% në bazë vjetore, që paraqet koeficientin më të madh që nga viti 2001. Vëllimi total tregtar gjatë tri viteve të fundit ka qenë rreth 6.5 miliardë USD, e cila tendencë pritet të vazhdojë deri në fund të vitit 2014 (Figura 2). Është e rëndësishme që të bëhet grupimi i FDI-ve

për përsheptimin e transformimit strukturor, po aq e rëndësishme është edhe përhapja teknologjike nga njëra kompani tek sektori më i gjerë ose tek më shumë sektorë.⁸ Përhapja e teknologjisë nga TIDZ tek pjesa tjetër e ekonomisë do të luaj një rol të rëndësishëm për transformimin strukturor të ekonomisë.

⁴ Banka kombëtare e Maqedonisë (BKM), Aneksi statistikor, Tetor 2014. Marrë nga: http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/Istrazuvanje_statisticki_prilog_10_2014.xlsx

⁵ Banka Kombëtare e Maqedonisë, (BKM) <http://www.nbrm.mk/?ItemID=14491983563ACC458FCCA1F743335F6D>

⁶ Banka Kombëtare e Maqedonisë (BKM), Inward Direct Investment – Flows, Shtator 2014. Marrë nga: <http://www.nbrm.mk/?ItemID=9A0F5F9FE76D1A4F9F957C1BEACAD1ED>

⁷ "Investitorët e huaj e rrisin eksportin" Kurir, 22.07.2014. Marrë nga: <http://kurir.mk/makedonija/ekonomija/166096-Stranskite-investitori-go-zgolemuvaat-izvozot>

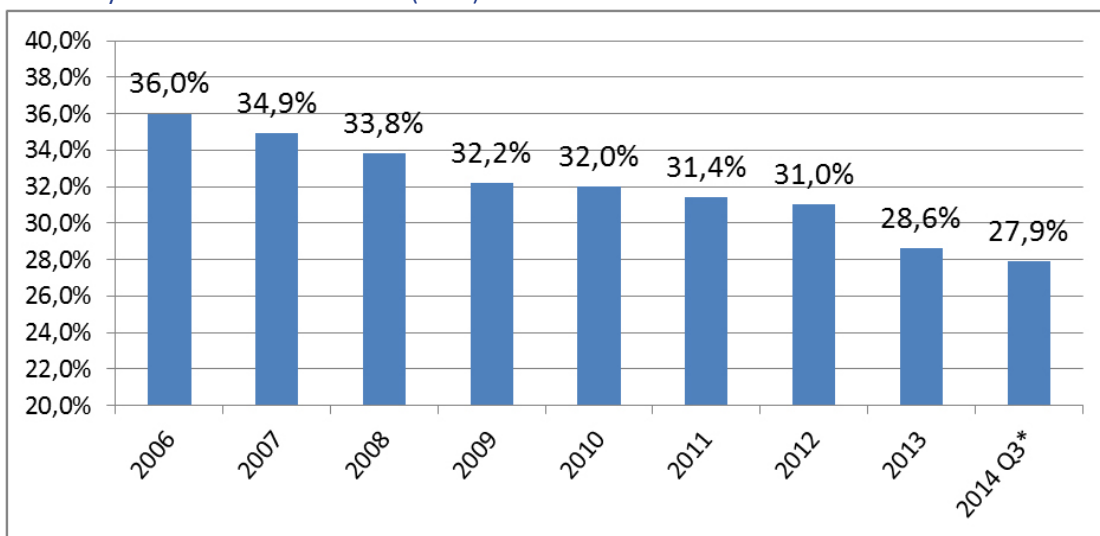
⁸ Raporti i FMN No. 13/179 (f. 12-15). Marrë nga: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13179.pdf>

Tregu i punës

Më tutje, tregu i punës vazhdon të ndikohet nga papunësia strukturore e trashëguar që nga vitet e hershme të '90-ve. **Qysh prej Ç3 të vitit 2014, shkalla e papunësisë ka shënuar rënie në 27.9% (267,428 njerëz), me tendencë për rënie të mëtutjeshme në të ardhmen.** Edhe përkundër rënies së konsiderueshme (prej 37.2% në vitin 2004 – Figura 3), papunësia, sidomos në këtë ritëm,

paraqet një ndër faktorët më të rëndësishëm për krijimin e veprimtarive të fshehura ekonomike. Madje edhe në kontekstin e krizës ekonomike të vitit 2008, shkalla e papunësisë është ulur për 5.9% qysh atëherë, që tregon kapacitete në rritje të ekonomisë së Maqedonisë për ab sorbimin e punëtorëve të ri dhe rrjedhimisht të ofrojë kushte më të mira për kalimin nga ekonomia joformale në ate formale.

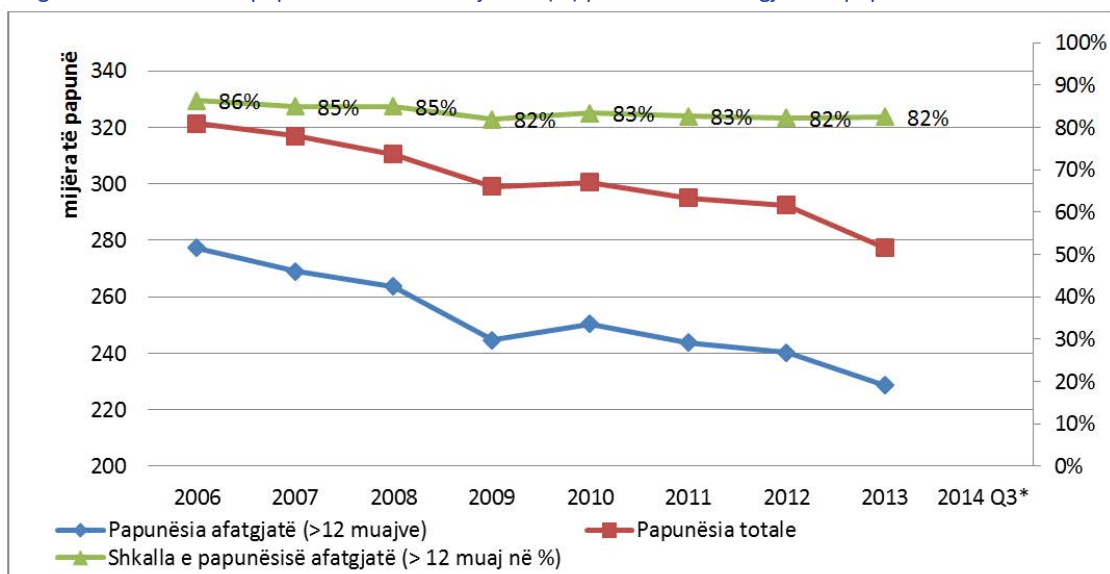
Figure 3 - Shkalla e papunësisë në Maqedoni (në %)
 Burimi: Zyra shtetërore e statistikave (ZSHS)

Përkundër ekzistimit të strategjive të shumta për uljen e shkallës së papunësisë, papunësia totale afatgjate, çdo vit që nga viti 1996, mbetet mbi 80% (83%, 2013. – Figura 4). Ngjashëm, papunësia e të rinjve mbetet e lartë, 52.0% e papunësisë totale në Ç3 të vitit 2014, me tendencë të uljes

së mëtutjeshme. Për dallim, shkalla totale e papunësisë sezonale, papunësia afatgjate (si % e papunësisë totale) dhe papunësia e të rinjve në BE28 në vitin 2014 ishte 11.5% (Ç3), 48.7% (Ç1), dhe 21.6% (Ç3), respektivisht.⁹

Figura 4 – Struktura e papunësisë. Boshti i djathtë (%) për shkallën afatgjate të papunësisë. Burimi: ZSHS

⁹ Njoftim për shtyp e Eurostat, 01.07.2014, Euro Indikatorët tetor 2014. Marrë nga: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6033691/3-31102014-BP-EN.PDF/fb5a7034-d11b-498c-b997-43a691c85c8f>

Figura 6 – Papunësia sipas etnitetit e kërkuesve aktiv të punës (% totale e kërkuesve aktiv të punës)

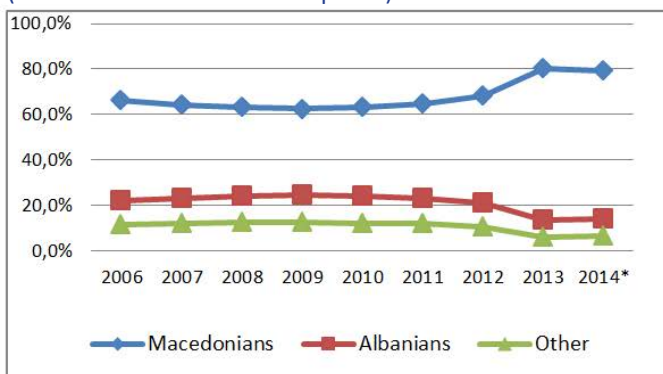
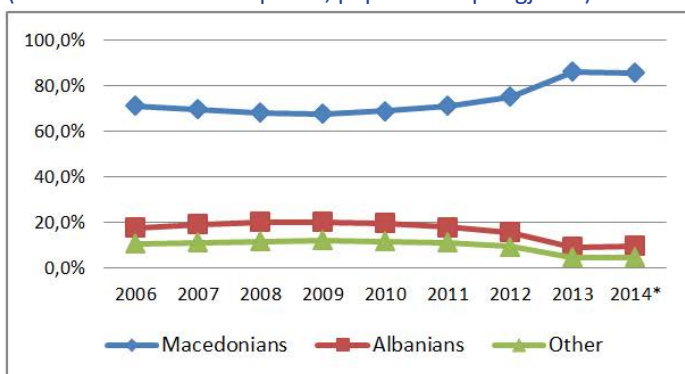

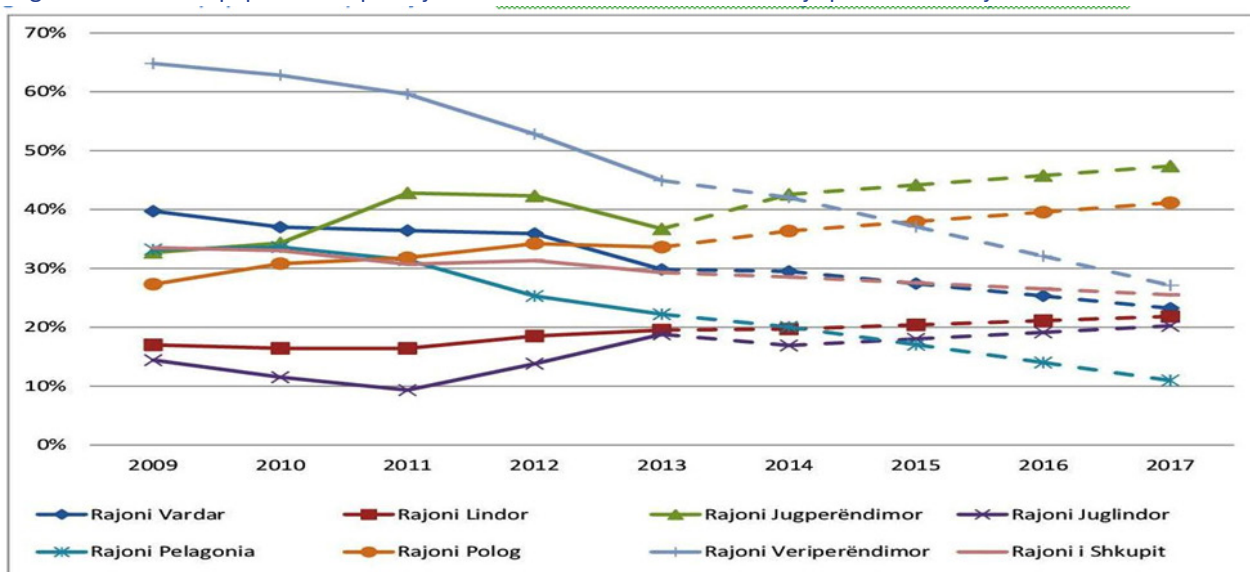
Figura 5 – Papunësia e femrave sipas etnitetit (% e kërkuesve aktiv të punës, papunësia sipas gjinisë)

Pasi që të papunësuarit e deklaruar zyrtarisht janë më të prirur të punojnë në ekonominë e padeklaruar, analizimi i strukturës së papunësisë mund të jep drejtime se ku duhet të synojnë masat dhe politikat ose më mirë të përshtaten me qëllim të arritjes së efikasitetit optimal. Të dhënat historike të papunësisë të marra nga Agjencia e Punësimit (AP) tregojnë një ndryshim të papritur në vitet 2012-2013, e cila ka ndodhur falë ndryshimit të mënyrës se si AP-ja ka filluar të regjistrojë të papunësuarit që nga viti 2012, përkatësisht si kërkues aktiv të punës (obligohen të shkojnë në intervista për punë, trajnime dhe të regjistrohen rregullisht tek zyrat e AP-së çdo tre muaj), kurse të tjerët janë regjistruar si kërkues pasiv të punës.

Një vështrim i thellë i të dhënave mund të ofrojë disa njohuri për shtrirjen e fuqisë së padeklaruar të punës në Maqedoni pasi që kategoria e fundit e të papunëve, kërkuesit pasiv të punës, konsiderohen të jenë të përfshirë në veprimtari të padeklaruar ekonomike. Duhet vërejtur se të dhënat nuk janë gjithëpërfshirëse sepse siç tregojnë disa studime, 17.4% e popullsisë joaktive në moshë prej 25-40 nuk janë regjistruar si të papunë as që janë të punësuar, duke e ndryshuar në këtë mënyrë kahjen e të dhënave. Në vazhdim, rënia e numrit të kërkuesve aktiv të punës në mesin e shqiptarëve dhe etniteteve të tjera (në veçanti romët) mund të shpjegohet nga fakti se shumica nuk janë mirë të informuar, prandaj janë të pavetëdijshëm për nevojën që të regjistrohen më shpesh tek Agjencia për punësim në mënyrë që të konsiderohen si kërkues aktiv të punës, ashtu siç e paraqesin gjendjen disa të dhëna.

Figura 7 – Shkalla e papunësisë sipas rajoneve. Periudha 2014-2017 është një parashikim i thjeshtë linear. Burimi: ZSHS

¹⁰ Janeska, V. (2013) Tregu i punës dhe migrimi i fuqisë punëtore në Republikën e Maqedonisë – ndryshimet dhe situatë aktuale. Studim i prezantuar në punëtorinë e 6-të të IZA/ASE rreth zgjerimit të BE-së dhetregjeve të punës. E gjeni në: http://www.iza.org/conference_files/EUEnlargement_2013/viewProgram?conf_id=2594 (Accessed 10.10. 2014).

¹¹ Analizë: Ndërmjet implementimit dhe realitetit të Strategjisë kombëtare për gjithëpërfshirjen e romëve – Dekada e romëve 2005-2015, Komiteti i Helsinkit i RM, 2014

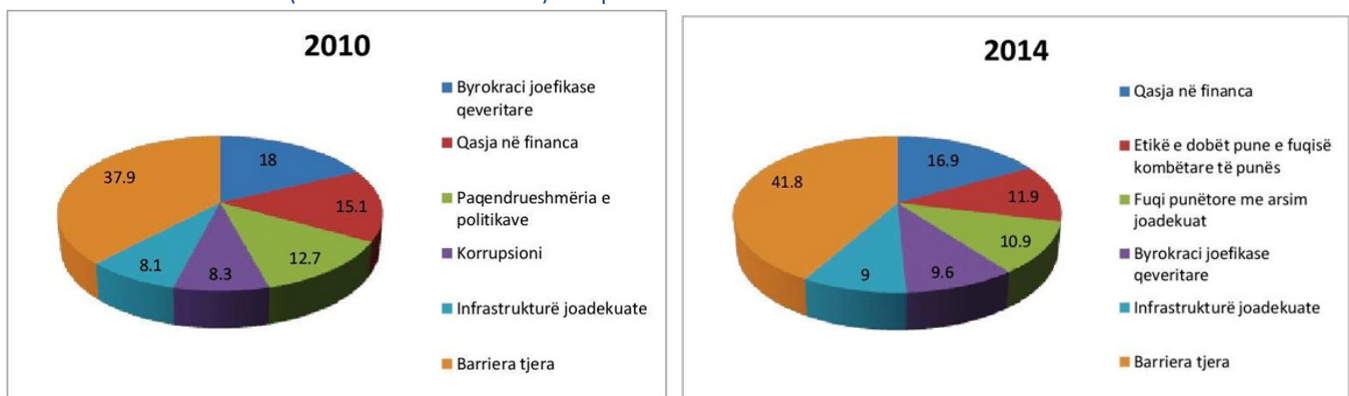
Duke i vështruar të dhënat mbi shkallën e papunësisë sipas rajoneve ekziston një tendencë e dukshme e konvergencës ndërmjet rajoneve të ndryshme të Maqedonisë. Duke qenë konstant të gjithë faktorët tjerë, parashikimi i të dhënave lineare sugjeron se edhe pse ekzistojnë pabarazi të konsiderueshme rajonale, shumica e rajoneve tregojnë tendencë përputhjeje ndër 30%, ndërsa rezultate më të mira tregojnë rajoni i Pellagonisë me 10% shkallë të papunësisë. Mirëpo, parashikimet e vitit 2017 për rajonin e Pollogut dhe rajonin Jugperëndimor tregojnë shkallë të lartë të papunësisë prej 41.% dhe 47%, veç e veç (Figura 7). Këto shifra me siguri janë më të ulëta, sidomos për rajonin Jugperëndimor pasi që kompani të reja të FDI-së kanë paralajmëruar investime në vitet që pasojnë pas vitit 2013, mirëpo sidoqoftë, kjo paraqet një tregues të rëndësishëm për zhvillim të pabarabartë rajonal.

Barierat e të bërit biznes

Burim i vlefshëm i informatave rreth klimës afariste në Maqedoni, i cili paraqet boshtin kurrizor për zhvillim ekonomik, janë raportet vjetore të konkurrueshmërisë së Forumit Ekonomik Botëror (WEF). Hulumtimi e analizon efikasitetin e legjislacionit nëpërmjet evaluimit të 16 faktorëve kyç: burokracia joefikase qeveritare, qasja në financa, paqendrueshmëria e politikave, korrupsioni, qasje të pamjaftueshme në infrastrukturë, fuqia punëtore me edukim joadekuat, etika e dobët e punës brenda fuqisë punëtore kombëtare, dispozitat tatimore, dispozita restriktive të punës, shkalla tatimore, paqendrueshmëria qeveritare/grushtshteti, krimi dhe vjedhjet, shëndetësi të dobët publike, inflacioni, dispozitat e monedhave të huaja dhe kapaciteti i pamjaftueshëm për novacione.

Figura 8 – 5 barrierat kryesore e të bërit biznes në Maqedoni, në %.

Forumi Ekonomik Botëror (World Economic Forum) – Raportet Botërore të Konkurrueshmërisë 2010 - 2015

Në rastin e Maqedonisë, 5 barrierat kryesore e të bërit biznes kryesisht paraqesin rreth 60% të të gjitha barrierave të tjera. Kur 5 barrierat kryesore krahasohen për vitin 2010 dhe 2014, lindin disa tregues të rëndësishëm. Qasja në financa mbetet barriera numër një për bërjen e biznesit qysh në vitin 2011 e këndej, kurse joefikasiteti i byrokracisë qeveritare mbetet i

konsiderueshëm dhe bën pjesë në 5 barrierat kryesore përgjatë periudhës kohore 2010-2014 (Figura 8). Qasja e pamjaftueshme në infrastrukturë vazhdon të ulët dhe ngritet nga 5 barrierat kryesore që tregojnë se orvatjet aktuale për avancimin e infrastrukturës, që është thelbësore për veprimtarinë afariste, duhet të përmirësohet edhe më tej.

Tabela 1- Raporti Botëror i Konkurrueshmërisë, 16 barrierat e të bërit biznes, (%).

Burimi: Forumi Ekonomik Botëror (WEF), Raportet Globale të Konkurrueshmërisë 2010-2015.

2010		2011		2012		2013		2014	
Byrokraci joefikase qeveritare	18	Qasje në financa	19.7	Qasje në financa	17.1	Qasje në financa	17.4	Qasje në financa	16.9
Qasje në financa	15.1	Byrokraci joefikase qeveritare	13.2	Fuqia punëtore me arsim joadekuat	12.5	Infrastrukturë joadekuata	15.2	Etikë e dobët pune e fuqisë kombëtare të	11.9
Paqendrueshmëria e politikave	12.7	Fuqia punëtore me arsim joadekuat	10	Korrupsioni	11.5	Fuqia punëtore me arsim joadekuat	11.9	Fuqia punëtore me arsim joadekuat	10.9
Korrupsioni	8.3	Etikë e dobët pune e fuqisë kombëtare të	9.8	Byrokraci joefikase qeveritare	11.4	Etikë e dobët pune e fuqisë kombëtare të	11.6	Byrokraci joefikase qeveritare	9.6
Infrastrukturë joadekuata	8.1	Korrupsioni	8.8	Infrastrukturë joadekuata	9.3	Byrokraci joefikase qeveritare	10.6	Infrastrukturë joadekuata	9
Fuqia punëtore me arsim joadekuat	7.7	Korrupsioni	8.1	Etikë e dobët pune e fuqisë kombëtare të	7.5	Korrupsioni	8.7	Paqendrueshmëria e politikave	8.4
Etikë e dobët pune e fuqisë kombëtare të punës	6.4	Rregullat tatimore	7.3	Paqendrueshmëria e politikave	5.7	Kapacitete të pamjaftueshme për	5.7	Kapacitete të pamjaftueshme për nocacione	7.6
Rregullat tatimore	6.4	Infrastrukturë joadekuata	5.2	Kapacitete të pamjaftueshme për nocacione	5.4	Shkalla tatimore	3.6	Korrupsioni	5
Rregulla restriktive pune	6	Shkalla tatimore	4.6	Rregullat tatimore	3.7	Paqendrueshmëria e politikave	3.3	Shkalla tatimore	4.6
Shkalla tatimore	4.2	Paqendrueshmëria qeveritare/grushteti	3.4	Rregulla restriktive pune	3.4	Shëndetësi e dobët publike	3.2	Rregullat tatimore	4.2
Paqendrueshmëria qeveritare/grushteti	2.4	Rregulla restriktive	3.1	Krimi dhe vjedhja	3	Rregullat tatimore	3.1	Rregulla restriktive pune	3.8
Krimi dhe vjedhja	1.9	Inflacioni	3.1	Paqendrueshmëria qeveritare/grushteti	2.9	Rregulla restriktive pune	1.8	Shëndetësi e dobët publike	2.8
Shëndetësi e dobët publike	1.4	Shëndetësi e dobët	2	Shkalla tatimore	2.7	Krimi dhe vjedhja	1.7	Krimi dhe vjedhja	1.6
Inflacioni	1.2	Krimi dhe vjedhja	1.2	Inflacioni	2.2	Paqendrueshmëria qeveritare/grushteti	1.4	Rregullimi i valutave të huaja	1.5
Rregullimi i valutave të huaja	0.3	Rregullimi i valutave të huaja	0.5	Shëndetësi e dobët publike	1.4	Inflacioni	0.4	Paqendrueshmëria qeveritare/grushteti	1.3
Kapacitete të pamjaftueshme për nocacione		Kapacitete të pamjaftueshme për nocacione		Rregullimi i valutave të huaja	0.2	Rregullimi i valutave të huaja	0.4	Inflacioni	1

Tendenca më e rëndësishme që është vështruar 2-3 viteve të fundit është lëvizja e ngadalshme e dy faktorëve drejt 5 barrierave kryesore, ato janë: etika e dobët e punës brenda fuqisë punëtore kombëtare dhe edukimi i pamjaftueshëm i fuqisë punëtore. Në vitin 2014, siç u theksua më lartë, ato janë barriera e dytë dhe e tretë më e madhe

ndaj bërjes së biznesit në Maqedoni. Shoqata të llojllojshme afariste, gjithashtu, kanë treguar në mënyrë konstante se ekziston një hendek i konsiderueshëm ndërmjet nevojave afariste lidhur me shkathtësitë e caktuara të punës dhe ofertës aktuale të fuqisë punëtore e nevojshme për funksionimin optimal të veprimtarisë afariste.

Tabela 2 - Të hyrat e Qeverisë përballë treguesëve kryesorë Makro dhe të dhënave të tjera

Treguesi (milion MKD nëse nuk shprehet ndryshe)	FY 2006	FY 2007	FY 2008	FY 2009	FY 2010	FY 2011	FY 2012	FY 2013	Q1-Q3 2014*
PBV (Çmimet aktuale në mln MKD)	320.059	364.989	411.728	410.735	434.112	459.789	458.621	473.019	385.793
Eksporti Total (mln USD)	2.415	3.398	3.991	2.708	3.351	4.478	4.015	4.267	3.694
Importi Total (mln USD)	3.752	5.281	6.883	5.073	5.474	7.027	6.522	6.600	5.419
Shpenzimet e Konsumit Final	308.328	342.361	405.487	392.912	407.052	429.450	427.573	447.578	340.396
Shpenzimet e Konsumit Final të Amvisërive	250.309	279.880	330.399	314.376	324.096	345.262	342.809	364.665	276.048
Shpenzimet publike të konsumit final	58.019	62.481	75.088	78.536	82.957	84.188	84.764	82.912	64.348
Formimi Bruto i Kapitalit Fiks	56.485	71.557	86.403	81.872	82.968	94.698	105.443		
Totali i investimeve të huaja direkte (mln MKD)	21.207	31.117	24.593	8.916	9.842	20.713	4.431	15.466	12.337
Totali i investimeve të huaja direkte (mln EUR)	344,8	506,0	399,9	145,0	160,0	336,8	72,0	251,5	200,6
Tatimi në fitim	4.710	5.896	8.579	4.435	3.691	3.888	3.655	4.419	3.590

Tatimi mbi të ardhurat	8.414	8.891	8.696	8.707	8.872	9.513	9.553	10.255	8.603
Tatimi mbi vlerën e shtuar (Zyra e të ardhurave publike)	27.240	32.962	36.174	35.178	37.694	42.223	38.468	39.835	31.422
Tatimi mbi vlerën e shtuar (administrata doganore)	26.400	34.500	43.400	32.511	34.814	41.322	41.041	37.741	28.172
Akcizat	680	890	1.000	14.730	14.670	15.559	16.630	18.064	14.363
Tatimi Doganor	5.600	6.400	6.400	5.409	4.760	3.779	4.066	4.255	3.100
Shkalla e rritjes së kredive (%)					7,1	8,5	5,4	6,4	8,7*
Shkalla e rritjes së kredive për amvisëri (%)					5,1	8,1	6,5	10,2	12*
Shkalla e rritjes së kredive për sipërmarrjet (%)					8,4	8,6	4,5	3,8	6,4*
Shkalla e kredive të këqija (%)	11,2	7,5	6,8	9,1	9,3	9,9	10,5	11,5	12,2
Shkalla e rritjes së depozitave (%)					13,7	9,2	4,9	6,1	8*
Depozitat nga amvisëritë					17,4	12,0	7,2	6,7	7,9*
Depozitat nga sipërmarrjet					6,4	6,1	-2,0	4,1	12,3*
Borxhi publik	30,6	23,5	20,5	23,6	24,1	27,7	33,7	34,2	39,3
Borxhi publik (përf. borxhin tjetër)	33,2	25,8	23	26,2	27,2	32,0	38,3	40,5	46,6
Deficiti i buxhetit (%)	-0,5	0,6	-0,9	-2,7	-2,4	-2,5	-3,9	-4,1	
Shkalla e inflacionit (%)	3,2	2,3	8,3	-0,8	1,6	3,9	3,3	2,8	-0,2
Rezervat valutore të Bankës Kombëtare të Republikës së Maqedonisë (mln EUR)	1.416,7	1.524,4	1.494,9	1.597,5	1.714,5	2.068,9	2.193,3	1.993,0	2.435,0
Ekonomia e pavëzhguar (si % të PBV-së)			20,1	21,0	19,6	20,0	19,2		

* Të konfirmohet me të dhëna zyrtare , në dispozicion vetëm deri Ç4 2013.

Burimi: Ministria e Financave, Banka Kombëtare e RM, Zyra Shtetërore e Statistikave.

III. Ekonomia e fshehur: koncepti dhe matja

Koncepti i 'ekonomisë së fshehur' nuk është koncept i ri në fushën akademike dhe publike të Maqedonisë, edhe pse termi si i tillë nuk është përdorur deri më tani. Termi që më së shumti është përdorur është ekonomia 'gri'ose 'joformale', që përdoret nga institucionet shtetërore në dokumentet e saja strategjike (Planet e veprimit), mediat dhe pjesën dërmuese të akademikëve. Kjo definohet si 'veprimtari ekonomike që janë ligjore, por janë (qëllimisht) të pargjistruara dhe të paevidentuara për shkak të qëllimeve tatimore.¹²

Në përgjithësi, janë propozuar një llojllojshmëri e termeve dhe definicioneve nga ana e ekonomistëve dhe politikëbërësve përgjatë tërë literaturës relevante. Kësaj dukurie socioekonomike i është dhënë një spektër i gjerë i etiketimeve, përfshirë ekonomi joformale, në hije, e fshehur ose nëntokësore, me një referim edhe më të gjerë në çdo gjuhë. Përderisa të gjitha termat dhe deficionet kanë të bëjnë me çështjen e njëjtë të veprimtarisë së pargjistruar ekonomike, ato dallojnë pjesërisht nga njëra tjetra varësisht nga qëllimi i tyre.

¹² Plani i veprimit mbi ekonominë gri 2014, MPPS, 2013

Për shembull, Komisioni Evropian më së shumti përqendrohet në punën e padeklaruar të cilën e përkufizon si “çdo aktivitet me pagë që është i ligjshëm sa i përket natyrës por, nuk është i deklaruar para autoriteteve publike, duke marr parasysh dallimet e sistemeve legjislative të çdo shteti anëtar.”¹³ Ky definicion përfshin veprimtari të ndryshme duke i përjashtuar veprimtaritë kriminale. Modeli i joformalitetit i Bankës Botërore¹⁴ i identifikon shkaqet dhe strukturën e ekonomisë së fshehur. Disa autorë të shquar të kësaj fushe, siç janë Schneider dhe Williams (2013), pohojnë se ekonomia nën hije (shadow economy): “përfshinë prodhimin e orientuar kah tregu të të gjithë shërbimeve dhe mallrave ligjore, të cilat qëllimisht fshehen nga autoritetet publike për shkak të arsyeve në vijim:

- për të shmangur pagesën e të ardhurave, TVSH-në ose taksave të tjera;
- për të shmangur pagesën e kontributeve për sigurim social;
- për të shmangur përmbushjen e standardeve të caktuara të fuqisë punëtore, siç janë paga minimale, orët maksimale të punës, standardet e sigurisë në punë, etj.; dhe
- për të shmangur përmbushjen e disa detyrimeve administrative”¹⁵

Ekzistojnë disa metoda të ndryshme (direkte dhe indirekte) për matjen e ekonomisë së fshehur. Ato që më së shumti përdoren janë të listuar në tabelën 2

Tabela 3 – Lista e metodave më të zbatuara për matjen e veprimtarisë së ekonomisë së fshehur

Qasjet direkte	Qasjet indirekte
<ul style="list-style-type: none"> • Studime reprezentative të veprimtarisë së ekonomisë së fshehur • Studime të buxhetimit kohor • Revizione tatimore 	<ul style="list-style-type: none"> • Metoda monetare • Metoda për diskrepancën hyrje-dalje • Metoda për diskrepancën e ofertës dhe kërkesës së fuqisë punëtore • Metoda për Imputin fizik (vs. Produktit zyrtar) (harxhimi i energjisë elektrike) • Indikatorë të shumëfishtë – shkaqe të shumëfishta

Në rastin e vlerësimit të ekonomisë së fshehur në Maqedoni, mbizotërojnë **metodat indirekte**. Shumica e studiuesve dhe institucioneve janë përqendruar në modelin dinamik dysektorial të ekuilibrit të përgjithshëm¹⁶, Metodën e konsumit të energjisë (Electricity Consumption Method

(ECM))¹⁷, Indikatorë të shumëfishtë – Shkaqe të shumëfishta (Multiple Indicators – Multiple Causes (MIMIC))^{18,19}, si dhe metodën e ofertës dhe kërkesës për zbatimin e përshtatjeve të PBV-së për mospërfshirje si masë për matjen e ekonomisë së pavëzhguar (non-observed economy (NOE))²⁰.

¹³ Komunikata e Komisionit Evropian COM(2007) 628 final. Marrë nga:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0628:FIN:EN:PDF>

¹⁴ Chen, M., A., The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies (2012). Më datë 07.03.13 prej:

http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Chen_WIEGO_WP1.pdf

¹⁵ Schneider, Friedrich; Williams, Colin “The Shadow Economy,” Instituti për Çështje Ekonomike 2013, f. 23-27, Më datë 01.06.2014 prej:

<http://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/IEA%20Shadow%20Economy%20web%20rev%207.6.13.pdf>

¹⁶ Elgin, C. dhe Öztunali, O. (2012) Shadow Economies around the World: Model Based Estimates. Stamboll: Bogazici University, Dega e Ekonomisë.

¹⁷ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Shadow Economy in Macedonia. Shkup: Qendra për Analiza Ekonomike

¹⁸ Ibid,

¹⁹ Schneider, F., Buehn, A. dhe Montenegro, C. (2010) Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Policy Research Working Paper 5356. Washington D.C.: World Bank Group.

²⁰ SSO

Nga ana tjetër, Metodatat direkte përfaqësohen nga studime sporadike të popullsisë direkte në nivel të shteteve²¹, studime të sipërmarrjeve²², dhe studime të fuqisë punëtore²³.

Pjesa që vijon i shpalos metodatat e zbatuara nga Zyra shtetërore e statistikave të Maqedonisë për matjen e shtrirjes së ekonomisë së fshehur dhe ofron disa sugjerime për përmirësime.

Ekonomia e fshehur sipas Zyrës shtetërore të statistikave

Si institucion i vetëm publik me mandat vjetor për matjen e formave të ndryshme të veprimtarisë së fshehur ekonomike, Zyra shtetërore e statistikave zbaton dy instrumente matëse për vlerësimin e shtrirjes së ekonomisë së fshehur: detektimin e pjesëmarrjes në punësimin joformal si pjesë përbërëse e shkallës së përgjithshme të punësimit; dhe përshtatjen e PBV-së nëpërmjet kalkulimit të ekonomisë së pavëzhguar. Të dhënat e para grumbullohen nëpërmjet Anketës për fuqinë punëtore (AFP), ndërsa të dytat nëpërmjet kalkulimeve/vlerësimeve gjithëpërfshirëse të PBV-së.

Në vitin 2008, Zyra shtetërore e statistikave (ZSHS) filloi një proces për formimin e pyetjeve për pyetësin AFP mbi sektorin joformal dhe punësimin joformal/jostandard, me ndihmën e ekspertëve të jashtëm. Procesi rezultoi në identifikimin e masave për punësimin joformal/jostandard, si dhe për sektorin joformal.²⁴ Aktualisht, ZSHS-ja përdor masën e 'punësimit të vëzhguar joformal' për të përfshirë të gjithë punonjësit e padeklaruar (ata pa mbulim social dhe juridik), pa dallim nëse punojnë në: firma të rregullta, subjekte të përegjistruara ose painkorporuara, sipërmarrje me një individ ose në

sektorin shtëpiak.

Konkretisht, pyetësi fillimisht i detekton personat e punësuar, përkatësisht të gjithë personat që kanë punuar së paku një orë gjatë javës së raportimit. Pastaj, pyetësi parashtron pyetje nëse personi është i regjistruar në Agjencinë për punësim dhe/ose ka paguar kontributet në Fondin për sigurim pensional²⁵. ZSHS-ja e definon sektorin joformal si 'sipërmarrje që janë të përegjistruara', ndërsa punësimi në sektorin joformal i referohet popullsisë së punësuar në: (1) sipërmarrje me një individ që nuk janë të regjistruara; (2) sipërmarrje të punëdhënësve joformal që nuk janë të regjistruar dhe (3) sipërmarrje të punëdhënësve joformal punëtorët e të cilëve nuk janë të regjistruar. Informatat grumbullohen vetëm për punën primare, që nënkupton se punësimi në sektorin joformal i referohet vetëm personave puna primare e të cilëve është në sektorin joformal. Në pajtim me këtë, 'punësimi joformal përfshinë personat e punësuar, të cilët nuk janë të regjistruar (në profesionin e tyre kryesorë) në Fondin pensional, Fondin shëndetësor dhe/ose në Agjencinë e punësimit.'²⁶ Konkretisht, llojet vijuese të punëtorëve konsiderohen si joformalë: (1) punonjësit individ të punësuar në sipërmarrjet e tyre të sektorit joformal; (2) punëdhënësit e punësuar në sipërmarrjet e tyre të sektorit joformal; (3) punonjësit familjarë kontribues që punojnë në sipërmarrjet e sektorit formal; (4) punonjësit familjarë kontribues që punojnë në sipërmarrjet e sektorit joformal; (5) punonjësit që kanë punë joformale në sipërmarrje të sektorit formal; (6) punonjësit që kanë punë joformale në sipërmarrjet e sektorit joformal.

Pyetjet vijuese (Kutia 1) janë parashtruar nga ZSHS-ja për të zbuluar punësime joformale nëpërmjet Anketës për fuqinë punëtore (AFP):

²¹ Stankovic, M. dhe Stankovic, B. (2012). Aspektet sociale dhe ekonomike të ekonomisë së fshehur në Republikën e Maqedonisë: Studim. Social Science Research Network [Online]. Marrë nga: <http://ssrn.com/abstract=2162922> (30 qershor 2014).

²² Banka Botërore. (2014) Enterprise Survey 2013. Country Profile Macedonia. Washington D.C.: World Bank Group.

²³ ZSHS

²⁴ Novkovska, B., (2008), Matja e Papunësisë Jostandarde dhe Joformale në Republikën e Maqedonisë, studim i përgatitur për punëtorinë mbi Matjen e Papunësisë Joformale në Shtetet në Zhvillim WIEGO, Kennedy School of Government, Harvard University, Tetov, 31-Nëntor 1, 2008

²⁵ Ibid.

²⁶ Metodologjia e ILO-LFS për Maqedoninë, e gjeni në: http://www.ilo.org/dyn/lfsurvey/lfsurvey.list?p_lang=en&p_country=MK

Kutia 1 – Pyetjet e parashtruara nga ZSHS-ja për zbulimin e punësimeve joformale

“A jeni të regjistruar në ndonjë institucion për veprimtarinë tuaj?”
(janë të mundshme më shumë përgjigje)

1. Fondi për sigurim pensional të RM-së
2. Fonde private të sigurimit pensional
3. Fondi për shëndetësi dhe sigurim social të RM-së
4. Nuk e di
5. I/e pa regjistruar
6. Të tjera (specifiko)

“A është i regjistruar në Regjistrin qendror subjekti afarist në të cilin punoni?”

1. I regjistruar
2. Pa regjistruar
3. Nuk e di
4. Të tjera

“A keni?”

1. Kontratë të firmosur
2. Kontratë verbale

Metodologjia e ILO-LFS për Maqedoninë, e gjeni në:

http://www.ilo.org/dyn/lfsurvey/lfsurvey.list?p_lang=en&p_country=MK

Edhe pse i zbulon format themelore të joformalitetit, metoda e cekur nuk i përfshinë format më konkrete të ekonomisë joformale, për shembull: punëtorë që janë të regjistruar me paga më të ullëta (zakonisht sipas pagës më të ulët në atë sektor), por pranojnë pagë më të madhe neto nëpërmjet ‘pagës në zarf’ ose kontratave shitesë në vepër; punëtorë të regjistruar si punonjës me orar të shkurtuar, por në fakt punojnë orar të plotë, etj. Në vazhdim, nuk i përfshinë punëtorët që pranojnë një pagë të caktuar në llogarinë e tyre bankare (për të cilat paguhen taksa), por duhet që një pjesë të parave t’iu kthehet punëdhënësve. Pasiqë ekzistimi i praktikave të tilla është e përhapur shumë²⁷, ato tregojnë që metoda aktuale për matjen e ekonomisë joformale

nuk është gjithëpërfshirëse. Mirëpo, sado që të jetë kufizues, ajo ofron informata të vlefshme për politikëbërësit rreth shtrirjes dhe strukturës së punësimit joformal, një pjesë e së cilës është shtjelluar më poshtë.

Pjesëmarrja dhe struktura e punësimit joformal

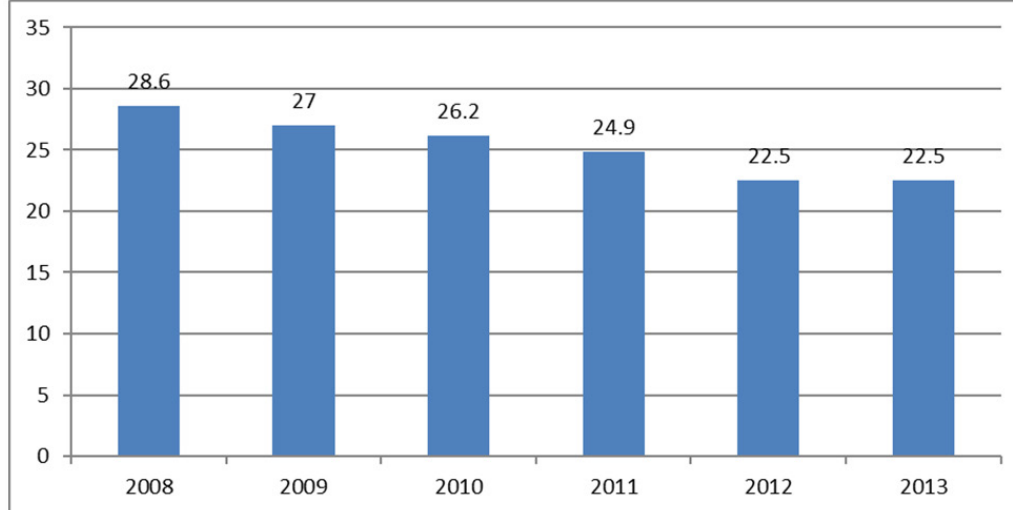
Sipas Anketës për fuqinë punëtore (AFP), 2013, të realizuar nga ZSHS, punësimi i vëzhguar joformal, si përqindje e punësimit total të vitit 2013 qëndron në 22.5% (Figura 9). Ajo çfarë vërehet është tendenca në rënie e punësimit të vëzhguar joformal gjatë disa viteve të kaluara; që paraqet një tregues për përmirësimin e formalizimit të punësimit.

²⁷ <http://lider.mk/2014/07/22/pogolemi-kazni-za-nepocituvacite-na-zakonot-za-minimalna-plata/>;
<http://faktor.mk/archives/102624#>;
<http://www.time.mk/cluster/8035d735bd/ohrid-sky-vo-mtv-za-odbranite-se-deli-plata-vo-pliko.html>;

Sa i përket specifikave demografike, të dhënat e fundit të AFP-së tregojnë se punësimi joformal është lloji dominues i punësimit brenda grupit të punëtorëve mbi 65 vjeçar, të pasuar nga grupmosha 15-24 vjeçare (Tabela 3). Tek grupmoshat tjera, punësimi joformal është deri në 20%. Megjithatë niveli i lartë i punësimit joformal në mesin e popullsisë mbi 65 vjeçare nuk duhet të jetë shqetësues, pasi që kjo iu referohet personave

të pensionuar, të cilët e kanë statusin e rregulluar të sigurimit social, por vazhdojnë të punojnë në mënyrë joformale për të ardhura shtesë; përqindja e madhe e punësimit joformal në mesin e popullsisë së re është një situatë e cila duhet të trajtohet me seriozitet. Sa i përket gjinisë, meshkujt përbëjnë përqindje më të madhe të punonjësve joformal në krahasim me femrat.²⁸

Figura 9 – Pjesëmarrja e ekon. joformale si % e numrit total të personave të punësuar (2008-2013)

Burimi: ZSHS, AFP (LFS) 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013

Tabela 4 – Përqindja e punësimeve joformale si % e punësimeve totale ndërmjet grupmoshave të ndryshme

Grupmosha	15-24	24-44	45-64	65+
%	43	20	20	90

Burimi: Kalkulimet e autorëve në bazë të të dhënave të fituara nga Anketa e Fuqisë Punëtore (AFP)

Novkovska (2008) thekson se **punësimi joformal është fuqimisht i ndërlidhur me formën e punësimit, përkatësisht ato janë karakteristike për shkak të punësimeve të përkohshme dhe jostandarde**²⁹ (shih tabelën 4 më poshtë), e para llogaritet në 77.7% kurse e dyta në 70% të të gjitha punësimeve me paga joformale. Autori përfundon se pasi që agjencitë e përkohshme të punësimit duhet t'i regjistrojnë në mënyrë formale punonjësit e tyre, lë të kuptohet se të gjitha punësimet e përkohshme joformale ndodhin jashtë agjencive.

Pasi që një tipar tjetër tipik i punësimit joformal është vendi i punës, Novkovska(2008) gjithashtu e hulumtoi edhe përqindjen e punonjësve dhe punëdhënësve joformal të cilët punojnë prej në shtëpi dhe zbuloi se kjo përqindje është shumë e ulët. Në fakt, 95.5% e punonjësve jobujqësorë dhe 97.8% punonjësve bujqësorë joformal nuk punojnë prej në shtëpi; kurse 93% e punonjësve jobujqësorë dhe 89% e punëdhënësve bujqësorë nuk punojnë prej në shtëpi.

Tabela 5 – Punësimet formale dhe joformale dhe forma e punësimit (AFP, 2007)

	meshkuj	femra	gjithsej
Përqindja e përkohshme formale	4.8%	4.8%	4.8%
Përqindja e përkohshme joformale	78.4%	74.2%	77.0%
Përqindja formale jostandarde ³⁰	5.9%	6.8%	6.3%
Përqindja joformale jostandarde	79.1%	74.8%	77.7%

Burimi: http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Novkovska_Measuring_informal_empl_Macedonia.pdf (Novkovska, 2008)

²⁸ ZSHS, AFP, 2014

²⁹ Definuar nga Novkovska (2008) si: punonjësit e përkohshëm të cilët punojnë nëpërmjet agjencive të përkohshme të punësimit, punonjësit e përkohshëm (jashtë agjencive) dhe punonjësit me orar të shkurtuar.

³⁰ punonjësit e përkohshëm të cilët punojnë nëpërmjet agjencive të përkohshme të punësimit, punonjësit e përkohshëm (jashtë agjencive) dhe punonjësit me orar të shkurtuar.

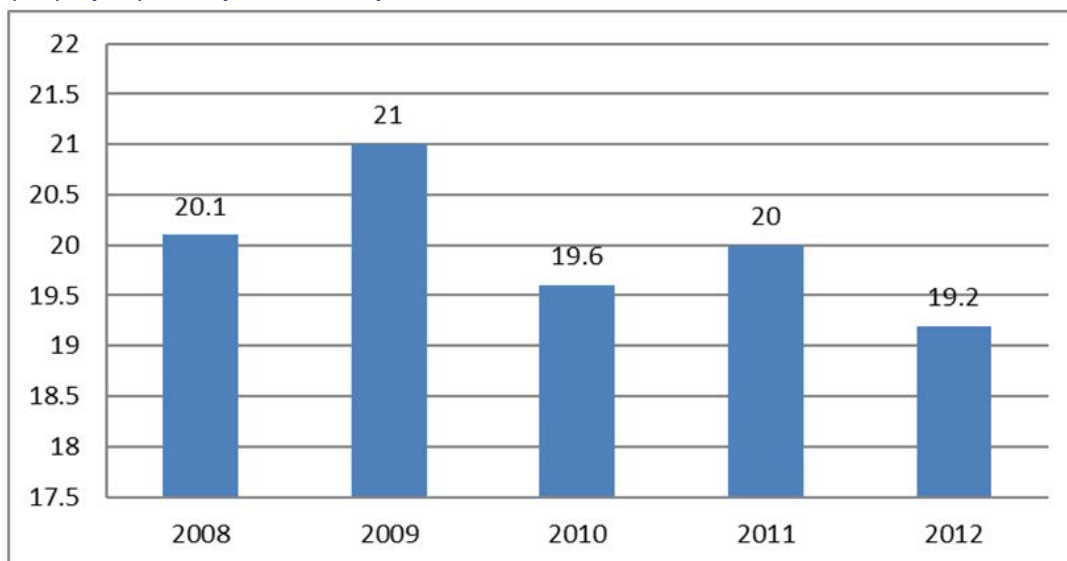
Ngatëdhënat e paraqitura, është e evident se **grupet më të rrezikuara të aktiviteteve të ekonomisë së fshehur janë: të rinjtë, burrat, punonjësit në fushën e punësimit jostandard.**³¹ Megjithëse kjo më së shumti ndërlidhet me njerëzit që kanë kualifikime të dobëta ose punëtorët sezonal, format jotradicionale të punësimit joformal përfshijnë edhe profesione si p.sh.: përkthyesë, programerë, tutorë, etj.³² Prandaj, këto grupe duhet (disa janë) t’iu ekspozohen masave dhe politikave konkrete me qëllim të adresimit të kësaj çështjeje në mënyrë efikase. Më shumë të dhëna për karakteristikat e grupeve të rrezikuara do të gjeni në Kapitullin e 6-të, kurse për politikën rreth tyre – në Kapitullin e 8-të të këtij raporti.

Matja e ekonomisë së pavëzhguar

Metodë tjetër për matjen e ekonomisë së fshehur që e zbaton ZSHS-ja përmban matjen e gjithëpërfshirjes së së PBV-së. Në veçanti, ZSHS-

ja e përkufizon "ekonominë e pavëzhguar" si 'aktivitete që janë brenda kufijve të prodhimit të definuara nga ESA 95³³, por të cilat janë lënë jashtë, ose pjesërisht ose plotësisht, nga përlllogaritjet e PBV-së sepse janë të nën-raportuara ose nuk janë të përfshira në anketat statistikore ose evdicencat administrative, nga të cilat formohen llogaritë kombëtare.'³⁴ Kështu, përshtatjet e gjithëpërfshirjes bëhen kur kalkulohet PBV-ja sipas metodave të prodhimit. ZSHS-ja i identifikon dhe vlerëson llojet dhe shkaqet e ndryshme të mos-gjithëpërfshirjes në bazë të Doracakut të OECD-së për matjen e ekonomisë së pavëzhguar, si dhe qasjes tabelare të Eurostat-it për gjithëpërfshirjen. Në veçanti, përshtatjet bëhen për llojet vijuese të ekonomisë së pavëzhguar: (1) prodhuesi i cili me qëllim nuk regjistrohet - nëntokësor; (2) prodhuesi i cili nuk duhet të regjistrohet; (3) sipërmarrësit e regjistruar të paanketuar; (4) prodhuesit të cilët me qëllim keqraportojnë; dhe (5) mangësi të tjera statistikore.³⁵

Figura 10 – Ekonomia e pavëzhguar (Non-observed economy-NOE) në Maqedoni (2008-2012), përqindja e përshtatjes së PBV-së vjetore

Burimi: ZSHS, raporte për PBV-në

Ekonomia e pavëzhguar prej periudhës kohore 2008-2012 ka qenë rreth 20% e PBV-së, duke e përjetuar nivelin më të ulët (19.2%) në vitin 2012 (Figura 10). Përqindja më e madhe e aktiviteteve

të ekonomisë së pavëzhguar u zbuluan me ndihmën e treguesit – 'prodhues që nuk duhet të regjistrohen' (11-12%) dhe 'prodhues që me qëllim keqraportojnë' (5-6%). (SSO, 2014)³⁶

³¹ Shpresohet se këta grupe nuk janë gjithëpërfshirëse, mirëpo të dhënat në dispozicion janë të kufizuara për vlerësime të mëtutjeshme.

³² Tevdovski, D., & Tosevska, K. (2006). Karakteristikat Kryesore të Papunësisë në Maqedoni.

Proceedings from the International Scientific Conference - ECOTREND-2006 .Targu-Jiu: Constantin Brancusi University.

³³ European System of Accounts

³⁴ ZSHS, raportet për PBV, 2011

³⁵ Ibid.

³⁶ PRODHIMI BRUTO VENDOR, 2000 - 2012 të dhëna të rishikuara, ZSHS, 2014

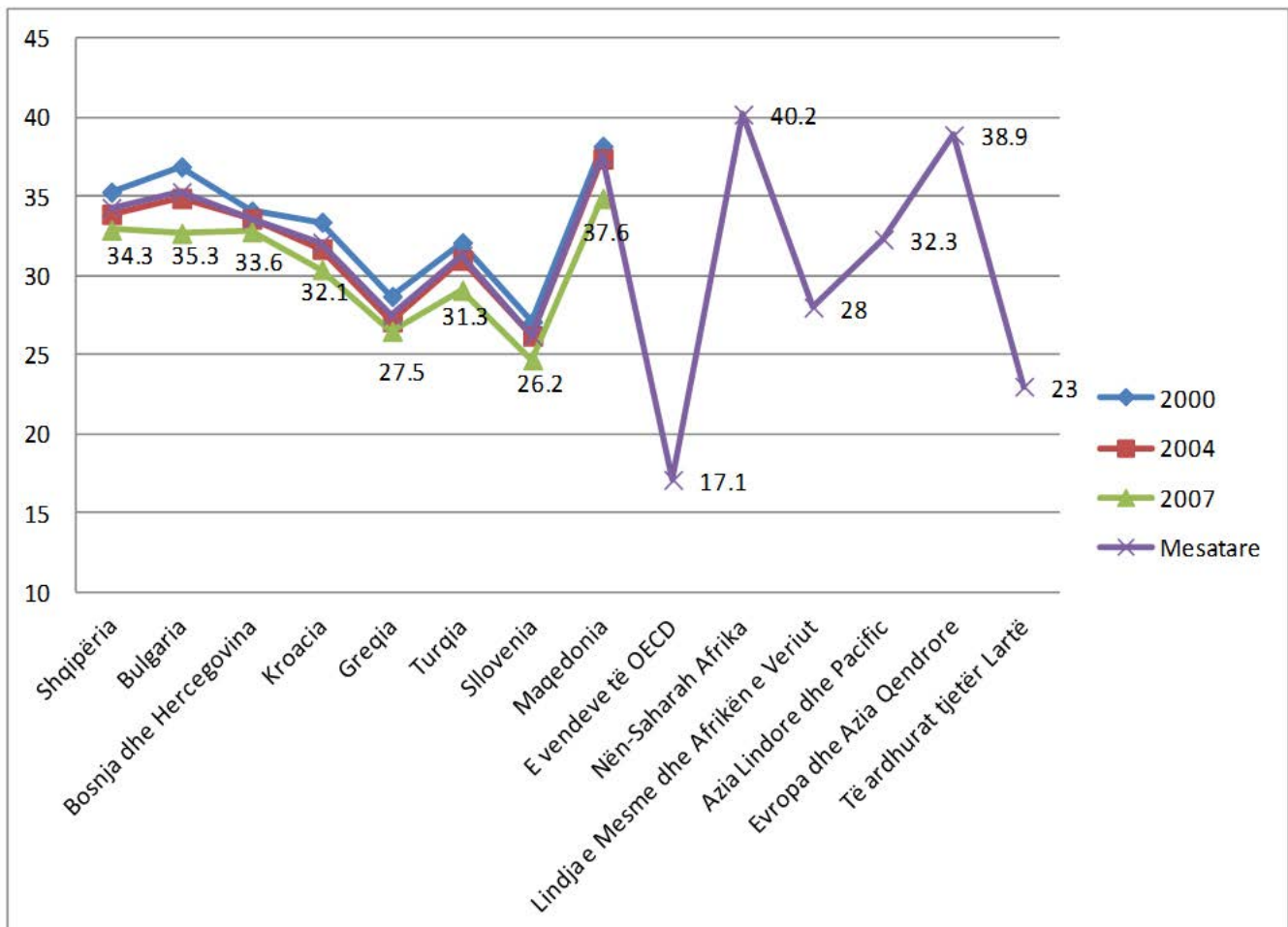
IV. Ekonomia e fshehur në Maqedoni në një kontekst komparativ

Niveli ekonomisë së fshehur/gri në Republikën e Maqedonisë është vlerësuar nga disa autorë të huaj, në një kontekst komparativ me shtetet e tjera, si dhe individualisht nga autorë vendas. Kapitulli vijues i paraqet vlerësimet e autorëve të ndryshëm dhe synon sigurimin e një pasqyre të situatës në Maqedoni krahasuar me shtetet tjera të rajonit dhe më gjerë.

Schneider et al. (2010)³⁷e zbatoi qasjen MIMIC për të vlerësuar ekonominë gri, si përqindje të PBV-së

në 162 vende, përfshirë dhe Maqedoninë. Autorët përdornin variabla shkakor të ndryshëm për vendet me karakteristika të ndryshme. Konkretisht, për vendet e Europës Qendrore dhe Azisë Qendrore (kryesisht e kanë kaluar tranzicionin), këtu përfshihen 'madhësia e qeverisë, indeksi për lirinë fiskale, rregullimi shtetëror, indeksi për lirinë afariste, gjendja e ekonomisë dhe shkallës së papunësisë, shkalla e inflacionit dhe transparenca (shuma e importit dhe eksportit të mallrave dhe shërbimeve, në përqindje të PBV-së)'. Si treguesë, ata e përdornin shkallën e rritjes së PBV-së për frymë, shkallën e rritjes së fuqisë totale punëtore dhe koeficientin MO kundrejt M1³⁸.

Figura 11 – Vlerësimet e ekonomisë së fshehur (sipas % së PBV) me modelin e MIMIC (Schneider, 2010)

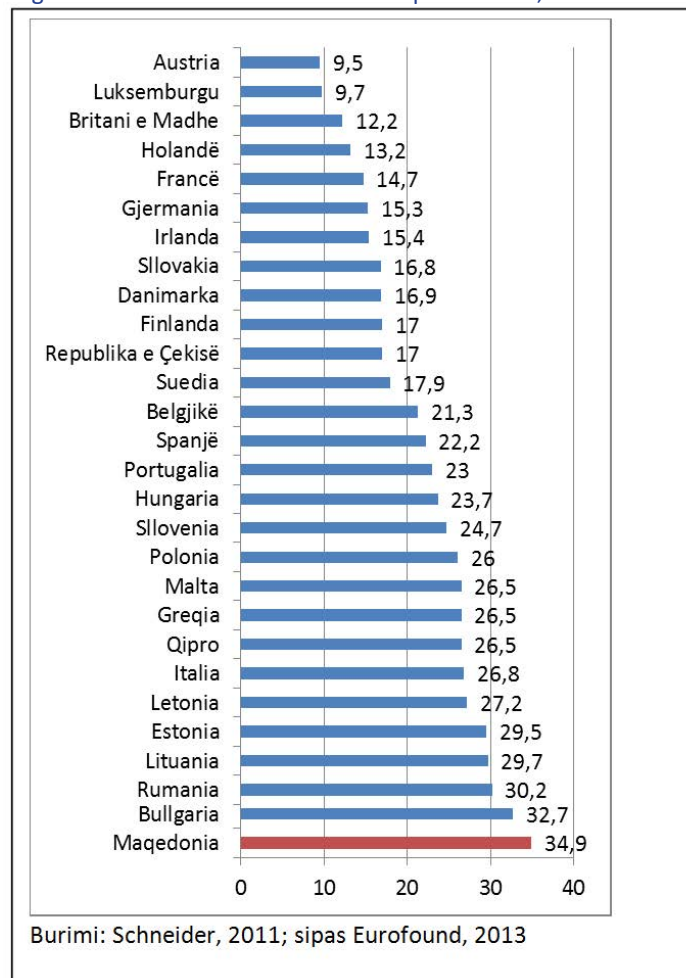

³⁸ MO/M1:MO korrespondon me monedhën jashtë bankave; definicioni i zakonshëm për M1 është M0 plus depoziti (Schneider et al. (2010))

Vlerësimet tregojnë se ekonomia e fshehur në Maqedoni është më e larta në rajon (Figura 11), duke përbërë një mesatare (prej v. 1999 deri v. 2007) prej 37.6% të PBV-së. Schneider et al (2010) pohon se sa i përket shteteve të Evropës Lindore dhe Azisë Qendrore (shumica e kanë kaluar tranzicionin) ‘madhësia e qeverisë dhe variabla e lirisë fiskale (të dyja e përfshijnë ngarkesën shtetërore), janë shkaqe shumë të rëndësishme statistikore’ për shkallën e ekonomisë së fshehur, si dhe për shkallën e

inflacionit, shkallët e rritjes së fuqisë totale punëtore dhe rritjen e PBV-së për frymë. Mirëpo, liria ekonomike u zbulua të jetë në korrelacion negativ me shkallën e ekonomisë së fshehur në këto shtete. Në fund, analiza tregon se ‘reduktimi i ngarkesës rregullatore dhe përmirësimi i lirisë afariste/ekonomike në shtetet në tranzicion dhe të OECD-së shpie në një reduktim shumë më të madh të ekonomisë së fshehur se sa do të shpiente në shtetet në zhvillim’.

Figura 12 - Madhësia e ekonomisë së padeklaruar, % e PBV

Analiza e Eurofound (2013) vëren se metoda e Schneiderit ofron vetëm ‘vlera relative, me ndihmën e qasjes së kërkesës valutore të disa shteteve (Austriës, Gjermanisë, Polonisë dhe Zvicrës)’, të cilat janë kalibruar në shtete absolute. Mirëpo, ato i përdorin të dhënat e Schneiderit

për të prezantuar figurën vijuese (Figura 12) e cila e krahason ekonominë e padeklaruar të Maqedonisë me 27 shtetet tjera të BE-së. Të dhënat tregojnë se Maqedonia qëndron prapa të gjitha 27 shteteve të BE-së, edhe pse Bullgaria dhe Rumania janë afër saj.

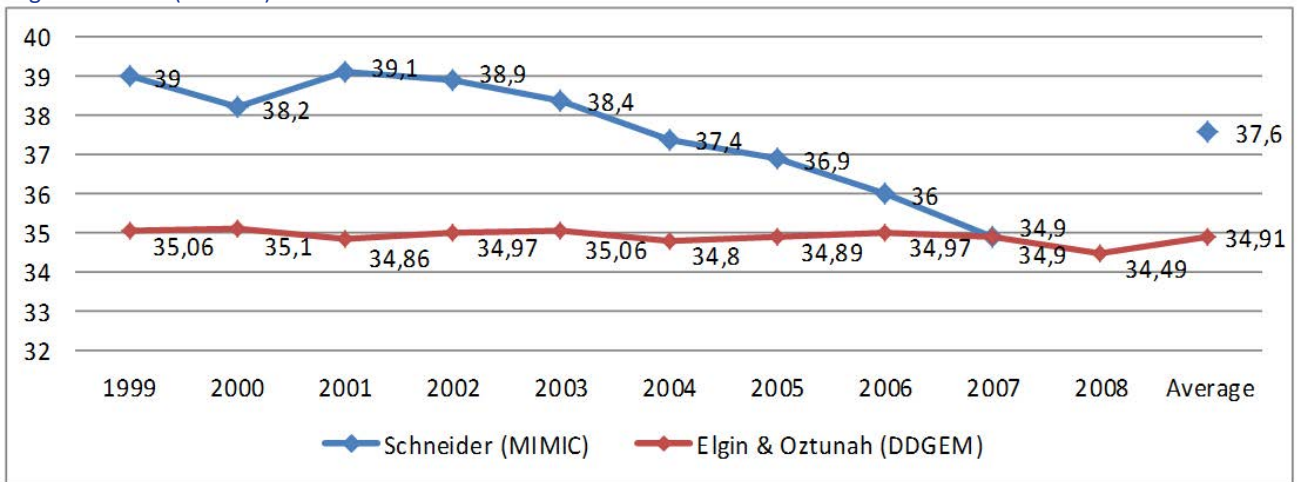
³⁹ Schneider, F., Buehn, A. dhe Montenegro, C. (2010) Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Policy Research Working Paper 5356. Washington D.C.: World Bank Group.

⁴⁰ Eurofound (2013) Adresimi i Punës së Padeklaruar në IRJ të Maqedonisë

Me sa duket, vlerësimet e Schneiderit tregojnë një rënie të ngadalshme por të qëndrueshme të ekonomisë së fshehur në Maqedoni, prej 39% të PBV-së në vitin 2001 në 34.9% në vitin 2007. Elgin dhe Öztunali (2012), nga ana tjetër, duke e zbatuar modelin e ri të ashtuq. Ekuilibriumi i

Përgjithshëm Dinamik (Deterministic Dynamic General Equilibrium (DDGE)) nuk zbuluan luhatje prej vitit 1999 deri 2008, ndërsa përqindja e ekonomisë së fshehur lëvizte ndërmjet 34 dhe 35 % të PBV-së (Figura 13).

Figura. 13 –Vlerësimet mbi ekonominë e fshehur për Maqedoninë sipas modeleve të Schneider (MIMIC) dhe Elgin&Oztunah (DDGEM)

Qasja e zbatuar nga Elgin dhe Öztunali e trajton madhësinë e ekonomisë së fshehur si një variabile latente të pavëzhguar dhe esencialisht përbëhet prej dy hapave: në hapin e parë, janë përcaktuar shkaqet dhe treguesit e ekonomisë së fshehur. Pastaj, në hapin e dytë janë dhënë shkaqet dhe treguesit dhe raportet ndërmjet tyre nëpërmjet variabiles latente të pavëzhguar, një model për ekuacione strukturore është vënë në zbatim për të vlerësuar koeficientët e shkaqeve dhe treguesëve.

Vlerësimet e këtij modeli gjithashtu e vënë Maqedoninë në vend të parë sa i përket përqindjes së ekonomisë së fshehur, sipas përqindjes së PBV-së, dhe si shtet me progres më të vogël për zvogëlimin e ekonomisë së fshehur prej vitit 1999 deri 2008 (shih Tabelën 5). Mirëpo, pasi që vlerësimet për Maqedoninë janë bërë deri në vitin 2008, kjo na pamundëson që të vlerësojmë nëse politikat e zbatuara prej këtij viti (taksa e sheshtë, reduktimi i taksës mbi sigurimin social, etj.) kanë rezultuar në përmirësimin e këtyre shifrave.

Tabela 6 – Vlerësimet mbi ekonominë e fshehur për shtetet e Ballkanit Perëndimor. Elgin & Öztunali (modeli DDGEM))

Viti/shteti	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Shqipëria	36.04	36.97	35.78	35.44	35.16	34.75	34.27	33.64	32.9	32.06	
Bullgaria	34.98	35.05	35.02	34.9	34.63	34.45	33.92	33.43	32.7	31.91	
Bosnja dhe Hercegovina	35.49	34.54	34.11	33.89	33.83	33.81	33.43	33.05	32.8	32.03	
Kroacia	33.14	32.99	32.96	32.75	32.39	32.04	31.57	30.96	30.4	29.77	
Greqia	28.79	28.5	28.13	27.9	27.72	27.39	26.92	26.76	26.5	26.16	25.85
Turqia	32.53	31.96	31.56	31.61	31.36	31.2	30.82	30.26	29.1	28.63	27.68
Sllovenia	27.72	27.17	26.74	26.45	26.01	25.86	25.45	25.08	24.7	24.11	
Maqedonia	35.06	35.1	34.86	34.97	35.06	34.8	34.89	34.97	34.9	34.49	

⁴¹ Elgin, C., Öztunali, O., Shadow Economies around the World: Model Based Estimates, p.42

⁴² Ibid.

Niveli i lartë i ekonomisë së fshehur i përcaktuar nëpërmjet metodave të sipërpërmendura gjithashtu mbështetet edhe nga rezultatet e anketës së sipërmarrjeve (Banka Botërore dhe IFC, 2013). Në anketën e fundit, 30% e kompanive të Maqedonisë (sidomos sipërmarrjet e vogla dhe të mesme) i vlerësuan ‘praktikat e konkurrentëve në sektorin joformal’ si pengesa më të mëdha për kryerjen e veprimtarisë së tyre. Krahasuar me treguesit e tjerë, kjo ishte pengesa kryesore, pastaj vjen ‘qasja në financa’, përgjigje e selektuar nga 22% e kompanive, ndërsa ‘paqëndrueshmëria politike’ e selektuar nga 10% e kompanive. Sa për

krahasim, nga të gjitha vendet e rajonit, praktikat e sektorit joformal u selektuan si pengesa kryesore nga shumica e kompanive në Kosovë (25%), Bullgari (28%) dhe Shqipëri (18%). Ekonomia joformale ishte pengesa e tretë e selektuar nga kompanitë në Serbia (11%) dhe Kroaci (10%), ndërsa nuk ishte ndër tre pengesat kryesore për Bosnjë dhe Hercegovinën. Të dhënat edhe një herë i theksojnë përmasat e mëdha të ekonomisë joformale në Maqedoni edhe individualisht edhe në krahasim me shtetet tjera të rajonit, si dhe shkallën deri ku e kufizon zhvillimin e ekonomisë formale.

Tabela 7 – Personat në fushën e punësimit joformal në Maqedoni dhe shtetet tjera të Europës dhe Azisë Qendrore

Shteti (Viti)	Persona në sektorin e punësimit joformal	Persona të punësuar në sektorin joformal	Shkalla e pjesëmarrjes së fuqisë punëtore	Shkalla e papunësisë	Prodhimi bruto vendor për frymë	Varfëria
	% e punësimit jobujqësorë	% punësimit jobujqësorë	% e popullsisë në moshë pune	% e popullsisë ekonomikisht aktive	Monedha US\$ (viti 2010)	% e popullsisë që jeton nën linjën kombëtare të varfërisë
Maqedonia (2010)	12.6	7.6	55.7	32	4,431	19
Serbia (2009)	6.1	3.5	43.3	13.6	5,233	6.6
Moldova (2009)	15.9	7.3	41.9	7.4	1,630	29.0
Ukraina (2009)	na	9.4	65.9	8.1	3,000	7.9
Turqia (2009)	30.6	na	48.8	11.9	10,399	20.5
Federata Ruse (2010)	na	12.1	67.7	7.5	10,437	11.1

Burimi: ILO Departamenti i Statistikave (2012),

http://laborsta.ilo.org/applv8/data/INFORMAL_ECONOMY/2012-06-Statistical%20update%20-%20v2.pdf

Një analizë mbi punësimin në sektorin (jobujqësorë) joformal dhe punësimin joformal të realizuar nga ILO (Departamenti i Statistikave)⁴³ duke u mbështetur në të dhënat e 47 kompanive me të ardhura të mesme dhe të ulta, përfshirë dhe Maqedoninë, çoi në rezultatet vijuese.

- Nga shtetet e analizuar, përqindja më e ulët e punësimit joformal është vërejtur në shtetet e Evropës Qendrore dhe Lindore;

- Të dhënat e këtyre shteteve sugjerojnë se punësimi joformal është i ndërlidhur me të ardhurat e ulta për frymë dhe shkallën e lartë të varfërisë. Në një kontekst komparativ me shtetet e Evropës dhe Azisë Qendrore (Tabela 6), Maqedonia mund të gjendet në mes sa i përket përqindjes së personave në punësimin joformal dhe të punësuarëve në sektorin joformal.

⁴³ ILO Departamenti i Statistikave (2012), http://laborsta.ilo.org/applv8/data/INFORMAL_ECONOMY/2012-06-Statistical%20update%20-%20v2.pdf

V. Korniza juridike dhe institucionale

Kapitulli në vijim ofron një shqyrtim të shkurtër të institucioneve më të rëndësishme që merren me trajtimin e pikëpamjeve të ndryshme të ekonomisë së fshehur në Maqedoni. Më tutje, ofrohet një përmbledhje e dokumentacionit më të rëndësishëm juridik i cili e rregullon punën e institucioneve dhe/ose vë themelet e politikave kryesore për të adresuar çështjen e ekonomisë së fshehur dhe aspekte tj të llojllojshme.

1. Korniza institucionale

1.1 Ministria për Punë dhe Politikë Sociale (MPPS)

Në nivel kombëtar dhe rajonal, Ministria për Punë dhe Politikë Sociale (MPPS) është organi kryesorë që e rregullon veprimtarinë e të gjitha institucioneve që merren me tregun e punës, si dhe për konstruktimin e shtyllave kryesore rreth kontributeve për sigurim social. MPPS-ja harton legjislacion, programe dhe masa brenda fushës së rregullimit të tregut të punës (përfshirë dhe punën e padeklaruar) dhe implementon dhe jetëson politikat e saja nëpërmjet Agjencisë për punësim (AP), Fondit për sigurim pensional dhe invalidor, Agjencisë për ndihmë sociale⁴⁴ dhe Inspektoratit shtetëror të punës (ISHP)⁴⁵. Më tutje, një sërë shoqatash, agjencishë, bordesh dhe komisionesh të specializuara e ndihmojnë ministrinë në punën e saj. Këta njësi të specializuara bashkëpunojnë me Këshillin mbi vëzhgimin e inspektimit (KVI), Inspektoratin shtetëror të tregut (ISHT), Zyrën për të ardhura publike (ZAP), etj. MPPS-ja është e përfshirë në procesin e hartimit të sistemit të politikave rreth ndihmave dhe kontributeve të sigurimit social, kështu duke qenë e angazhuar në mënyrë aktive në krijimin e rrjetit të caktuar të lehtësimeve, përfitimeve dhe detyrimeve në Maqedoni.

MPPS-ja aktualisht është institucioni kryesorë i ngarkuar me detyrën për hartimin dhe implementimin e Planit të veprimit për uljen e ekonomisë gri (Ministria e Ekonomisë, 2013; MPPS, 2014), e cila paraqet përpjekje këshillëdhënëse për bashkërendimin dhe monitorimin e aktiviteteve të disa institucioneve dhe trupave rregullatore në fushën e trajtimit të punës së padeklaruar, shmangien e tatimeve dhe aspekteve të tjera, ndërsa

njëkohësisht qartë janë të përshkruara përgjegjësitë ndërmjet tyre. Plani përbëhet prej masave represive dhe preventive, si dhe masa që e rrisin përkushtimin dhe moralin tatimor (për më shumë shembuj shih Kornizën e qasjeve të politikave të përdorur në tabelën 15 Korniza e qasjes së politikave e paraqitur në Tabelën 15 (fillimisht e krijuar nga Williams dhe Rennoy, 2009) qartë i tregon disa prej masave më të spikatura të ndërmarra nga Qeveria e Maqedonisë me qëllim frenimin dhe parandalimin e punës së padeklaruar. Ilustrimi i karakteristikave kyçe të masave që synojnë ekonominë e fshehur është një pikënisje e mirë për vlerësimin dhe modifikimin e masave të implementuara, si dhe gurthemel për masat e ardhshme.

Mirëpo, janë prezente edhe mangësi në fusha si p.sh.:

- përkundër ndërmarrjes së disa masave të paradokohshme drejt nxitjes së përkushtimit dhe moralit tatimor, fokusi më shumë bie mbi detektimin dhe kontrollin
- “në vend që lufta kundër punës së deklaruar të bëhet përpjekje e përbashkët e administratës publike në tërësi, plani do të duhet të shkojë edhe përtej përforcimit të detyrave kryesore të secilit trup veç e veç, si dhe të ofrojë bazë më thelbësore për bashkëpunim dhe bashkërendim të masave nëpërmjet strategjive dhe objektivave të përbashkëta, si dhe mekanizmave për shkëmbimin e informacioneve dhe raportimin e përbashkët.”⁴⁶

1.1.1 Agjencia e punësimit (AP)

Duke punuar nën ombrellën e Minsitrisë për Punë dhe Politikë Sociale, AP-ja është përgjegjëse për menaxhimin e masave aktive për punësim, si dhe programeve të punësimit, siç është Programi për vetëpunësim dhe zhvillimi i NVM-ve, nëpërmjet 30 degëve të saja lokale. Gjithashtu, nëpërmjet këtyre programeve ajo luan rol të rëndësishëm për formalizimin e bizneseve dhe fuqisë punëtore në përgjithësi. Sipas AP-së, që nga krijimi i Programit të vetëpunësimit (2007-2014), 5,835 ndërmjarrje mikro dhe të vogla janë themeluar, ndërsa 72% e tyre janë të qëndrueshme në treg dhe ende funksionojnë me sukses. Poashtu, AP-ja punon në drejtim të ngritjes së kapaciteteve të veta duke implementuar projektet në vijim:

⁴⁴ <http://zsd.gov.mk/>

⁴⁵ Edhe pse tradicionalisht është trup nën ombrellën e MPPS-së, pas formimit të Këshillit të inspektimit, ISHP-ja administrohet nga ky institucion.

⁴⁶ Dzhekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Trajtimi i Ekonomisë së Padeklaruar në IRJ të Maqedonisë” GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. Marrë nga: http://www.grey-project.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf p.34

- Projekti i BE-së “Përkrahja e punësimit të të rinjve, Gratë e papunë afatgjatë (II)”
- Projekti i BE-së “Mbështetje Agjencisë së punësimit për implementimin e Shërbimeve dhe Masave aktive në tregun e punës”
- Projekti i BE-së “Forcimi i aktorëve relevant drejt inkluzionit social në nivel lokal”
- Projekti i USAID-it “Rrjeti i të rinjve për përfitimin e shkathtësive për punësim”⁴⁷

Përveç këtyre programeve, të përqendruara në disa grupe të shfrytëzuesve, detyrat e përditshme të AP-së përfshijnë dhe regjistrimin personave të punësuar dhe të papunësuar, ofrimin e trajnimeve për përfitim të shkathtësive për punësim dhe rikualifikim, si dhe vepron si ndërmjetësues ndërmjet atyre që kërkojnë punë dhe atyre që ofrojnë punë. Nëpërmjet këtyre aktiviteteve, ata kanë mundësi që përkohësisht të vlerësojnë vëllimin e kërkuesëve joformal të punës. Mirëpo, kanë nevojë për avancimin e mëtutjeshëm të metodave të zbulimit.⁴⁸

1.1.2 Inspektorati shtetëror i punës (ISHP)

Inspektorati shtetëror i punës (ISHP) është organi kryesor i zbatimit të legjislacionit mbi punën dhe kështu është përgjegjës për ushtrimin e kontrollit mbi punën e deklaruar nëpërmjet katër departamenteve të saja:

- Departamentit për marrëdhënie pune,
- Departamentit për siguri dhe shëndet gjatë punës, c) Departamentit për çështje juridike në fushën e
- Sigurisë dhe shëndetit në punë, dhe
- Departamentit për bashkërendim, trajnim dhe zbatim administrativ.⁴⁹

Mëtutje, ISHP-ja ka 30 zyra lokale, të cilat janë të organizuara në tre departamente rajonale

dhe përbëjnë një total prej 107 inspektorëve (72 inspektorë për marrëdhënie pune dhe 35 inspektorë për Siguri të profesionit dhe shëndetit).

ISHP-ja është e autorizuar të realizojë kontrole vetëm nëpër kompanitë e regjistruara, ndërsa Inspektorati shtetëror i tregut (më poshtë) është përgjegjës për zbulimin e kompanive të paregjistruara/joformale. Gjatë kryerjes së punës së saj, ISHP-ja e zbaton Ligjin mbi Inspektim të Punës⁵⁰ dhe dispozitat e Ligjit për Marrëdhënie të Punës (nenet 256-263) që i referohen ISHP-së. Sipas Ligjit të mëparshëm (neni 10), inspektori është i autorizuar të hyjë në një kompani/institucion në çdo kohë të ditës dhe natës, pa paralajmërim paraprak dhe pa dallim orarit të punës së kompanisë së caktuar. Kompania ka për detyrim t’i sigurojë inspektorit të gjitha informacionet dhe dokumentacionin e nevojshëm që e kërkon inspektori.

Inspektorati ka për detyrë, një herë në vit, të bëjë inspektimin rreth respektimit të ligjeve nga fusha e: industrisë, tregtisë, ndërtimtarisë, bujqësisë, pylltarisë, transportit, shërbimeve komunale, mjeshtëri, hotelieri dhe shkolla, si dhe labororet e fakulteteve; kurse punëdhënësit e tjerë i nënshtrohen inspektimit një herë në tri vite.⁵¹ Nëse vërehen parregullësi, inspektori mund të: (1) theksojë parregullësitë para subjektit dhe të caktojë një afat kohor për përmirësimin e tyre; (2) detyrojë implementimin e masave dhe aktiviteteve të duhura brenda një afati të caktuar kohor; (3) ndalojë veprimtarinë e një pjese ose tërë kompanisë.⁵² Kundër vendimit të inspektimit mund të bëhet ankesë para një komisioni në kuadër të Ministrisë për Punë dhe Politikë Sociale.⁵³

⁴⁷ Agjencia e punësimit, 2014. Plani operativ për masat dhe politikat aktive për punësim

<http://avrm.gov.mk/content/Programaza2014.pdf>

⁴⁸ Intervistë me Vlatko Popovski, Drejtor i AP. 22.12.2014

⁴⁹ <http://www.mtsp.gov.mk/drzaven-inspektorat-za-trud.nsp>

⁵⁰ Ligji mbi inspektimin e punës, Gazeta zyrtare e RM, 29/02

⁵¹ Ibid.

⁵² Ligji për ndryshimin e Ligjit mbi inspektimin e punës, Gazeta zyrtare e RM, 36/11 (neni 4)

⁵³ Ibid (article 5)

1.2 Inspektorati shtetëror i tregut (ISHT)

Inspektorati shtetëror i tregut (ISHT), një subjekt juridik, funksionon pranë Ministrisë së Ekonomisë. Ai e mbikëqyrë zbatimin e ligjeve, rregulloreve dhe akteve të tjera ligjore nga ana e kompanive tregtare, subjekteve të tjera private dhe individuale, si dhe nga ana e të gjithë qytetarëve që merren me veprimtari komerciale në territorin e Republikës së Maqedonisë. Juridiksioni i ISHT-së zakonisht përfshinë fusha si siguria e produkteve, mbrojtja e konsumatorit, aktivitetet tregtare, mirësjellja, turizmi, sektori artizanal, mbrojtja e të drejtave të pronës industriale, si dhe aktivitete tjera në sferën e ligjit mbi Inspektoratit shtetëror të tregut (Gazeta zyrtare e RM, Nr. 35/97, 23/99, 7/02, 20/02, 24/2007, 81/2007).

ISHT-ja funksionon nëpërmjet dy departamenteve konkrete; departamentin për siguri të produktit dhe departamentit për vlerësim të riskut, si dhe nëpërmjet 10 departamenteve të tjera rajonale për survejim në qytete të ndryshme të Maqedonisë. Në vitin 2014, aktivitetet e ISHT-së u realizuan nëpërmjet 98 inspektorëve⁵⁴ të saj me zbatimin e kontrolleve të rregullta dhe inspektimeve në vendngjarje kundër subjekteve private dhe individëve që zbatohenin në bazë të planit të saj të punësore pas ankesave të parashtruara nga qytetarë ose institucione.

1.3 Këshilli mbi vëzhgimin e inspektimit

Këshilli mbi vëzhgimin e inspektimit⁵⁵ shërben për të mbikëqyrur punën dhe bashkërenduar aktivitetet e 29 inspektorateve të ndryshëm shtetëror. Sipas ligjit me të cilin është themeluar ky organ, funksioni i këshillit të ri, që e përbëjnë anëtarë/drejtorë të inspektorateve, është vëzhgimi i punës së inspektorateve dhe bashkërendimi i punës së tyre, shqyrtimin e punës së inspektorateve aty ku janë denoncuar ose zbuluar parregullësi, krijimin e programeve për trajnim, certifikimin e inspektorëve dhe në përgjithësi do të punojë në drejtim të rritjes së efikasitetit të inspektorateve, ndërsa nga ana tjetër edhe uljen e shpenzimeve.

1.4 Ministria e financave

1.4.1 Zyra për ardhura publike (ZAP)

Zyra për të ardhura publike funksionon pranë Minsitrisë për Financa dhe është përgjegjëse për vjeljen e taksave dhe të ardhurave të tjera, ndërsa njëkohësisht ka për detyrë të adresojë çështjen e shmangies së tatimeve dhe mashtrimit, si dhe shkelje të tjera të parashikuara me ligjin mbi tatimet duke e përdorur Inspektoratin e përgjithshëm tatimor (IPT). Raporti i progresit i Komisionit Europian (KE) (2010 - 2013) vazhdimisht i thekson mangësitë e administratës tatimore të Maqedonisë dhe konkretisht i referohet:

- Kapaciteteve të kufizuara tatimore për investigim dhe informacione
 - Revizionit të dobët dhe kapacitete të përforcuara të vjeljes
 - Infrastrukturës IT (teknologjia kompjuterike) kërkon përmirësime shtesë
- Viteve të fundit, qeveria ka ndërmarrë disa ndërhyrje legjislativë dhe administrative me qëllim adresimin e këtyre mangësive.

“Kapacitetet e specializuara të ZAP-it u avancuan edhe më tutje me themelimin e një ‘Qendre për vjeljen e borxhit’, një ‘Qendre për mallrat e konfiskuara’ dhe një ‘Akademi trajnimi mbi tatimet’ (KE, 2011b). Më tutje, Përveç kësaj, është themeluar një laborator mjeko-ligjor (akoma nuk funksionon) për adresimin e mashtrimeve të klasifikuara me rrezik të lartë tatimor (KE, 2013).”⁵⁶ Deri në fund të vitit 2014 tranzicioni në arkat fiskale GSM, të cilat grumbullojnë të dhëna transaksionale që nga pika e shitjeve e deri në ZAP-in, duhet të rris shkathësitë investigative të ZAP-it, si dhe regjistrave dhe agjencive të tjera përkatëse. “Në vitin 2012, u zgjerua bashkëpunimi ndërmjet ZAP-it dhe organeve kyçe të investigimit nëpërmjet firmosjes së një memorandumit për shkëmbim elektronik të të dhënave me Policinë financiare dhe Njësinë financiare të zbulimit (KE, 2012).”⁵⁷

⁵⁴ Inspektorati shtetëror i tregut raporti për Ç3 2014, marrë nga:

http://dpi.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=117&Itemid=162&Name=Value

⁵⁵ Gazeta zyrtare e Republikës së maqedonisë Nr. 50/2010, 147/2013, 41/2014

⁵⁶ Dzhokova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Trajtimi i ekonomisë së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë” GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. P.17. Marrë nga: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf

⁵⁷ Ibid

1.4.2 Policia Financiare

Policia Financiare (PF) për herë të parë u themelua më datë 26.06.2013 si pjesë përbërëse e Ministrisë së Financave (Gazeta Zyrtare, 55/02 dhe 55/07), ndërsa juridiksioni i saj u përcaktua të jetë rreth zbulimit të shkeljeve kriminale financiare siç janë: shmangia e tatimeve dhe mashtrimi, pastrimi i parave, kontrabandimi, tregtia e paligjshme dhe shkelje të tjera kriminale, të cilat gjenerojnë të ardhura të konsiderueshme të paligjshme. Me ndryshimet e funksit (Gazeta Zyrtare 150/10 dhe 100/12) PF-ja së bashku me Ministrinë për Punë të Brendshme (MPB) dhe Doganat janë bërë pjesë e Policisë Gjyqësore, e cila administrohet nga Prokurori Publik përkatës i Maqedonisë.

1.4.3 Administrata Doganore

Administrata Doganore kryen aktivitete që janë nën kompetencat e saja në pajtim me Ligjin mbi Administratën Doganore, Ligjin mbi Doganat, Ligjin mbi Tarifat e Doganave dhe ligjeve të tjera lidhur me importin, eksportin dhe mallrave tranzit, si dhe për kryerjen e të gjitha aktiviteteve që i janë akorduar sipas kompetencave të saj dhe të parashikuara me ligj.⁵⁸

Administrata Doganore është trup qeveritar që ndoshta nuk merret shumë me adresimin e ekonomisë së fshehur, mirëpo luan një rol të rëndësishëm. Për më tepër, në të kaluarën aktivitetet ekonomike joformale ishin të pranishme në relacionet e tregtisë me jashtë. Manifestimi kryesorë ishin aktivitetet që përfshinin shërbimet dhe mallrat e importit ku dhënia e dokumentacionit të nevojshëm ose shmangej ose jepenin fatura të dyfishta dhe vetëm fatura me shumën më të ulët i prezantohej autoriteteve përkatëse, me qëllim shmangien e pagesave më të larta doganore dhe tatimore.⁵⁹

1.5 Partnerët social

Sindikatat tregtare marrin pjesë në dialogun social dypalësh dhe tripalësh që rregullohet me kushtëzimet e Ligjin mbi Marrëdhënie të Punës. Regjistri i Ministrisë së Punës dhe Politikës Sociale (MPPS) në vitin 2014 përmban 40 sindikata tregtare të regjistruara⁶⁰, ndërsa në vitin 2013 ishin 34, që tregon një fragmentim të sindikatave si dhe anëtarësisë.

Shoqatat e punëdhënësve poashtu marrin pjesë në dialogun social dypalësh dhe tripalësh që rregullohet me kushtëzimet e Ligjit mbi Marrëdhënie të Punës. Regjistri i MPPS-së përmban 9 shoqata të punëdhënësve, nga të cilat më të njohura janë Organizata e punëdhënësve dhe Konfederata e punëdhënësve të themeluara njëra në vitin 2001 dhe tjetra në vitin 2004.

Dialogu social dypalësh dhe tripalësh realizohet nëpërmjet Këshillit Ekonomik dhe Social (KES). Një formë tjetër e dialogut të institucionalizuar privat-publik-civil u vërejt në vitin 2010 nëpërmjet përforcimit Këshillit Kombëtar për Sipërmarrësi dhe Konkurrueshmëri (KKSK). Anëtarësinë e përbëjnë përfaqësues të shoqatave afariste, odave ekonomike, organizatave të shoqërisë qytetare dhe nga sektori publik.⁶¹

Sipas Ancheva (2014), qysh në vitin 2011 Këshilli Ekonomik dhe Social 'i qaset pozitës së saj që duhet ta ketë, me lëshime sporadike'. Sidoqoftë, rastësisht 'çështje të rëndësishme nuk gjenden në agjendën e KKS-së, veçanërisht kur qeveria synon ndryshimin e legjislacionit të punës nëpërmjet mjeteve të shkurtuara, d.m.th. amendamentet drejtpërdrejtë dërgohen në Kuvend për miratim, duke e anashkaluar KKS-në.⁶²

⁵⁸ Ligji mbi Administratën Doganore. Marrë nga: <http://www.customs.gov.mk/en/Uploads/LawonCustomsAdministrationFINAL.pdf>

⁵⁹ Nenovski, Tome; (2012) "Ekonomia Gri në Maqedoni: Implikimet, Aspektet Makroekonomik dhe Zgjidhjet e Mundshme të Problemit", (20 Journal of Sustainable Development, Vol. 5, Issue 10, Mars 2014. Marrë nga: <http://www.fbe.edu.mk/JoSDv10.pdf>

⁶⁰ Ministria e Punës dhe Politikës Sociale (MPPS), regjistrat (2014) marrë nga: <http://mtsp.gov.mk/registri.nspg>

⁶¹ Dzhekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), "Adresimi i ekonomisë së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë" GREY Working Paper No. 3, Universiteti i Sheffield. Marrë nga: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf p.36

⁶² Ancheva, M., (2014) Shqyrtim vjetor i marrëdhënieve të punës dhe dialogut social në Evropën Juglindore: Maqedoni, 2013, FES

2. Korniza juridike

Ligji mbi marrëdhëniet e punës

Dokumenti kryesor, i cili i rregullon marrëdhëniet e punës në Maqedoni, është Ligji mbi marrëdhëniet e punës. Në nenin 13, ligji kërkon prej punëdhënësve të themelojnë marrëdhënie pune brenda kompanisë. Për shembull, (1) marrëdhëniet e punës themelohen nëpërmjet firmosjes së kontratës me punëtorin, (2) të drejtat dhe detyrimet përfshijnë sigurim të detyrueshëm social që nga dita kur punëtori fillon me punësimin e tij/saj; (3) punëdhënësi është përgjegjës për dorëzimin e kërkesës së punëtorit tek institucionet e sigurimit social dhe Agjencia e punësimit; (4) të drejtat, detyrimet dhe përgjegjësisë e punësimit janë të vlefshme që nga dita kur fillon punësimi. Gjithashtu, ligji pjesërisht e rregullon punën e Inspektoratit shtetëror të punës. Në këtë drejtim, neni 258-a thotë se nëse gjatë inspektimit, inspektori përcakton parregullësi, procedura thekson se duhet t'i kumtohen ato parregullësi punëdhënësit dhe t'i ftojë ata në sesione edukimi lidhur me parregullësitë e zbuluara. Mirëpo, megjithëse punëdhënësi ose përfaqësuesi relevant nuk shfaqet në sesionin e edukimit, ligji parasheh se sesioni do të konsiderohet i vijuar. Gjatë kontrollit të rradhës, nëse sërish gjenden parregullësitë e njëjta, atëherë inspektori parashtron kërkesë për ngritje të procedurës kundërvajtëse.

Sipas nenit 259, nëse zbulohen deri dy punëtorë të përgjistruar në kompaninë e punëdhënësit, atëherë parashihet gjobë për punëdhënësin prej 1000 Euro për secilin punëtor që është zbuluar se

punon i/e përgjistruar, si dhe shtohet detyrimi për regjistrimin e tyre dhe firmosjen e kontratës për punë në kohë të pacaktuar brenda tetë ditëve, si dhe të mos zvogëlohet numri i punëtorëve brenda tri muajve vijues. Në të kundërt, inspektori lëshon ndalesë pune në kohëzgjatje prej 15 ditëve (ose gjobë prej 5000 Euro) dhe parashtron kërkesë për ngritje të procedurës kundërvajtëse. Nëse zbulohen më shumë se dy punëtorë të përgjistruar, ndalesa e punës zgjat 30 ditë (ose gjobë prej 8000 Euro). Gjatë periudhës kur kompania është e mbyllur, punëdhënësi ka detyrim t'ju paguaj punëtorëve së paku 70% të rrogës së tyre, si dhe kontributet. Këto pjesë të ligjit iu nënshtruan disa ndryshimeve që nga viti 2005 me qëllim të përmirësimit të efikasitetit të dispozitave dhe përfilljes së tyre më të mirë nga punëdhënësit.

Ligji mbi pagën minimale (2012)

Ligji mbi pagën minimale (LPM) u miratua në vitin 2012, kurse në vitin 2014 u ndryshua (Gazeta zyrtare nr. 11/12 dhe 30/14) me të cilin paga minimale u caktua të jetë 39.6% e pagë vjetore bruto në vitin paraprak, ashtu siç përllogaritet nga Zyra shtetërore e statistikave (ZSHS). Paga minimale përcaktohet si “shuma më e ulët mujore të pagës themelore, të cilën punëdhënësi e ka patjetër t'ia jep punëtorit të tij/saj për punën e bërë dhe normat e përmbushura.” Në vitin 2014, bruto paga minimale në nivel kombëtar u përcaktua në 13.140 denarë. Ndryshimet e fundit të vitit 2014 (Gazeta zyrtare, nr. 30/14) kanë bërë një përkushtim progresiv trevjeçar për rritjen e pagës minimale (në mars të çdo viti) deri në vitin 2016 (shih Tabelën 7).

Tabela 8 – Neto paga minimale për sektorët e përpunimit të tekstilit, veshjeve dhe produkteve të lëkurës (2014-2018)

	2014	2015	2016	2017	2018
Neto paga minimale (den)	7,500	8,050	9,000	9,590	10,080
% erritjes vjetore		6.8%	10.6%	6.2%	4.9%

⁶³ Ligji mbi marrëdhëniet e punës, Gazeta zyrtare e R; 145/14

⁶⁴ Gazeta zyrtare e RM, nr. 11/12. Marrë nga: http://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/Zakon_minimalna.pdf

Mirëpo, sipërmarrjet që merren me prodhimin dhe përpunimin e veshjeve, tekstilit dhe lëkurës ishin të përjashtuar me ligjin fillestar deri më 1 janar 2015, gjë që paraqet problem për përfilljen e ligjit dhe realizimin e të drejtave të punëtorëve, veçanërisht kur kemi parasysh se 80% e punëtorëve të përsuar në këto sektorë kanë paga që janë shumë më të ulta se sa që parasheh Ligji mbi pagën minimale.⁶⁵

Aktualisht, përmirësimet e fundit të Ligjit mbi pagën minimale⁶⁶ (teksti i konsoliduar) parashohin një rritje të veçantë progresive të pagës minimale sidomos për sektorët e prodhimit dhe përpunimit të tekstilit, veshjeve dhe produkteve të lëkurës (2014-2018) që tregon një vonesë prej dy viteve krahasuar me matricën për neto pagën minimale, e cila i përfshin të gjithë sektorët (shih Tabelën 8).

Tabela 9 – Neto paga minimale (2012-2016)

	2012	2013	2014	2015	2016
Neto paga minimale (den)	8,050	8,050	8,800	9,590	10,080
% erritjes vjetore		0.0%	8.5%	8.2%	4.9%

Ligji mbi pagën minimale parasheh, në rast të mosdhënies së rrogës minimale punëtorit, gjobë prej 6.000 deri 7.000 Euro që duhet ta paguaj punëdhënësi dhe/ose 3.000 deri 4.000 Euro që duhet ta paguaj menaxheri përgjegjës i sipërmarrjes. Dobitë e Pagës minimale janë artikuluar tek Tonin (2011), i cili “e hulumton ndërveprimin ndërmjet legjislacionit mbi pagën minimale dhe shmangien tatimore gjatë punësimit, dhe në bazë të një modeli teorik tregon qe zbatimi i pagës minimale krijon një kulm në shpërndarjen e të ardhurave të deklaruara dhe shkakton përfillje më të madhe nga disa aktorë, mirëpo, kjo shpie në uljen e të ardhurave të tyre të disponueshme.”⁶⁷

Marrëveshjet kolektive kombëtare

Ligji themelor që e rregullon marrëveshjen kolektive në Maqedoni parashihet në Ligjin mbi marrëdhëniet e punës në formë të dialogut social dypalësh dhe tripalësh, i cili organizohet në tre nivele të negociatave kolektive:

- **kombëtar** (për sektorin privat dhe publik, veç e veç); marrëveshjet kolektive firmosen nga

përfaqësues kolektiv të federatave të sindikatave dhe shoqatave të punëdhënësve (për sektorin privat) dhe nga përfaqësues të konfederatave të sindikatave dhe Ministrin e punës (për sektorin publik)

- **sektorial (degët)** – marrëveshjet kolektive firmosen nga sindikata përfaqësuese e adekuate dhe organizata të punëdhënësve
- **individual (për punëdhënës individual)** – marrëveshjet firmosen ndërmjet organizatës së sindikatave (përfaqësues) të kompanisë dhe punëdhënësit.

Dialogu tripalësh social organizohet kryesisht nëpërmjet Komisionit Ekonomik dhe Social (KES), i cili u themelua si trup këshillëdhënës në vitin 1996. Marrëveshje tripartite për dialog social (2009).⁶⁸ Përveç kësaj, partnerët social janë të përfshirë në komitetet drejtuese pranë Agjencisë së punësimit (AP), Fondit për siguri shëndetësor, Fondit pensional dhe invalidor, këshilli VET, si dhe bashkëpunojnë me MPPS-në rregullisht dhe në baza ad-hok.

⁶⁵ Tevdoski, D. (2011), Puna e denjë në Republikën e Maqedonisë. Instituti Progres, Palme Center and SOLIDAR, marrë nga: <http://www.palmecenter.org/PageFiles/62765/Decent%20Work%20in%20the%20Republic%20of%20Macedonia.pdf>

⁶⁶ <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/Zakon%20za%20minimalna%20plata%20precisten.pdf>

⁶⁷ Dzhokova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Trajtimi i ekonomisë së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë” GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. P.44. Marrë nga: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf

⁶⁸ Marrëveshja kolektive kombëtare (2009). Marrë nga: <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/MONOGRAPH/90945/105190/F2007914708/MKD-90945.pdf>

Qeveria në komisionin KES përfaqësohet nga ministrat e punës, financava, ekonomisë dhe zëvendës kryeministri. Sindikatat tregtare të cilat kanë të drejtë të marrin pjesë janë Konfederata e sindikatave të lira të Maqedonisë dhe Federata e sindikatave të Maqedonisë. Organizata e vetme e punëdhënësve e cila e plotëson kriterin e përfaqësimit dhe mund të merr pjesë në KES është Organizata e punëdhënësve të Maqedonisë (OPM), e cila përfshinë 23% të punëtorëve në sektorin privat. Çdo partner social përfaqësohet me 4 anëtarë.

- Nuk zbatohet pranimi i rotacionit të presidencës së KES-it sepse Ministri i punës vepron si president.
- Aktivitete të kufizuara të KES-it ndërmjet majit të vitit 2008 dhe shtatorit të vitit 2011 për shkak të mungesës së interesit ose konflikteve ndërmjet anëtarësisë së KES-it.
- Rëndësia e KES-it sfidohet nga ligjet që i ndryshon qeveria pa u këshilluar me partnerët social, gjë që është e domosdoshme (p.sh. Ligji mbi punësim dhe sigurimi i papunësisë⁶⁹).
- Çështjet sporadike të rëndësishme nuk janë në agjendën e KES-it dhe komisioni anashkalohe duke i dërguar propozim ligjet përkatëse direkt në Kuvend.

Statusi aktual i marrëveshjeve kolektive është si vijon: “Marrëveshja e përgjithshme kolektive për sektorin privat është në fuqi, si dhe disa marrëveshje kolektive të sektorëve të caktuar dhe më shumë marrëveshje kolektive individuale. Mirëpo, pasiqë me ligj, marrëveshjet e përgjithshme janë të obligueshme dhe zbatohen nga të gjithë punëdhënësit, edhe në sektorin

privat edhe publik, përfshirja e punëtorëve duket se është 100%.”⁷⁰

Ligji mbi këshillin e vëzhgimit të inspektimit

Duke ndjekur praktikën e mira të shteteve të tjera për adresimin e ekonomisë së fshehur, Maqedonia e ka themeluar Këshillin e vëzhgimit të inspektimit (Gazeta zyrtare e RM, Nr. 50/2010, 147/2013, 41/2014⁷¹). Ky këshill duhet të vëzhgojë punën dhe bashkërendis aktivitetet e 29 inspektorateve të ndryshme, gjithashtu punon në rritjen e efikasitetit të inspektorateve dhe zvogëlimin të shpenzimeve të përgjithshme. Brenda këtyre 29 inspektorateve bëjnë pjesë edhe Inspektorati shtetëror i punës dhe Inspektorati shtetëror i tregut, të cilët janë thelbësorë për luftimin e ekonomisë së fshehur. Kështu, bashkëpunimi më i gjerë ndërmjet tyre dhe vëzhgimi i tyre më i gjerë nga Këshilli i vëzhgimit do të duhet të rrisë efikasitetin e përgjithshëm. Përveç punës së vëzhgimit të punës së inspektorateve, Këshilli do të organizojë edhe programe trajnuese, certifikim të inspektorëve dhe në përgjithësi, do të luftojë njëkohësisht në drejtim të rritjes së efikasitetit të inspektorateve dhe zvogëlimin të shpenzimeve.

Ligji mbi kontributet e detyrueshme për sigurim social (LKDSS)

Ligji aktual mbi kontributet e detyrueshme për sigurim social (LKDSS) u miratua në vitin 2008, por u ndryshua në vitin 2011 me futjen e uljes progresive të kontributeve sociale në vitet pasuese⁷². Pasiq ngarkesa tatimore është një ndër faktorët kryesor që i nxit aktivitetet e ekonomisë së fshehur, ulja progresive e bërë nga LKDSS është një hap në drejtim të duhur.

⁶⁹ Anceva, M. (2012) Shqyrtim vjetor, 2011 për Marrëdhëniet e punës dhe dialogun social në Europën Juglindore: Maqedoni. Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung Projekt rajonal mbi Marrëdhëniet e punës dhe dialogut social në Europën Juglindore. Marrë nga: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/08912.pdf>

⁷⁰ Anceva, M. (2013) Shqyrtim vjetor, 2011 për Marrëdhëniet e punës dhe dialogun social në Europën Juglindore: Maqedoni. Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung Projekt rajonal mbi Marrëdhëniet e punës dhe dialogut social në Europën Juglindore, 2014. – 15. Marrë nga: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/10544.pdf>

⁷¹ Ligji mbi Këshillin e vëzhgimit të inspektimit, (tekst i konsoliduar) http://www.mio.gov.mk/files/pdf/dokumenti/zakoni/Zakon_za_inspekciski_nadzor_konsolidiran_tekst.pdf

⁷² Ligji mbi kontributet e detyrueshme për sigurim social (LKDSS), Gazeta zyrtare No. 42/08, 64/09, 156/09, 166/10, 53/11 dhe 185/11)

Tabela 10 – Kontributet për sigurim social

	2006	2007	2008	2009	2010/2013	2014	2015*
Kontributet për pension dhe të invaliditetit	21,2	21,2	21,2	19%	18%	17,6%	17,5
Kontribute për sigurim shëndetësor	9,2	9,2	9,2	7,5%	7,3%	7,3%	7,3%
Kontribute për sigurim të papunësisë	1,6	1,6	1,6	1,4%	1,2%	1,2%	1,1%
Sigurim shëndetësor shtesë në rast të aksidentit në punë dhe lëndimeve lidhur me punën				0,5%	0,5%	0,5%	0,5%
Gjithsej	32%	32%	32%	28,4%	27,0%	26,6%	26,4%

Mirëpo, përkundër shkallës së ulët të tatimit personal, ngarkesa e përgjithshme tatimore mbetet relativisht e lartë, në veçanti për fuqinë punëtore me shkathtësi të pamjaftueshme, “e shkaktuar nga baza minimale e pagesës së kontributeve për sigurim social, që ishte në 65% të pagës mesatare kombëtare sesa sipas pagës individuale në rreth 50% për sigurim shëndetësor mesatarisht (dallon sipas degëve, ato me ngarkesë më të lartë relative me degët me paga më të ulëta mesatare) (Banka Botërore, 2008, f.11, Betcherman dhe Arandarenko 2008, Lopez-Murphy, 2008, Mojsoska-Blazevski et al., 2009, f.101)”⁷³

Reforma mbi kontratat e përkohshme në vepër

Në korrik të vitit 2014, qeveria e Maqedonisë propozoi një paketë amandamentesh ndaj disa ligjeve, përfshirë Ligjin mbi marrëdhënie të punës, Ligjin mbi sigurimin e detyrueshëm të fondit për sigurim pensional, Ligjin mbi kontributet e detyrueshme për sigurim social, Ligjin mbi sigurim shëndetësor, Ligjin mbi sigurim pensional dhe invalidor (Gazeta zyrtare e Republikës së Maqedonisë, No 113/2014.)⁷⁴. Këto amandamente u miratuan nga Kuvendi, mes tjerash, e ndryshuan edhe natyrën e kontratave të përkohshme në vepër.⁷⁵ Amandamentet e reja parashohin që punëdhënësit që punësojnë punëtorë me kontrata të përkohshme në vepër dhe bruto paga e të cilëve e tejkalon pagën minimal në vitin 2015 (9.590 denarë) kanë për detyrë, sipas ligjit, të paguajnë kontribute për shëndetësi, sigurim social dhe kontribute për punësim. Para vitit 2014, punëtorët e angazhuar me kontrata të përkohshme në vepër

ishin të detyruar të paguajnë vetëm tatimin personal (10%). Kjo masë e re supozohet të ketë ndikim në mbi 100.000 njerëz⁷⁶, të cilët kanë kontrata të përkohshme në vepër ose kontrata autoriale, ndërsa të ardhurat e tyre shënojnë shumën prej rreth 190 milionë në vit.

Do të ishte herët të diskutohet impakti i këtyre masave të reja, mirëpo, pritshmëritë e QM-së janë se nëpërmjet implementimit të tyre do të arrihet një impakt i madh në zvogëlimin e ekonomisë gri dhe fuqisë punëtore të padeklaruar, si dhe do të rriten kontributet për sigurim social. Mendimet ndryshe janë se këto masa nuk do të kenë shumë efekt, ndoshta edhe efekt të kundërt në drejtim të luftimit të ekonomisë së fshehur në Maqedoni, pasi që këto masa kryesisht përqendrohen në rritjen shumë të pagesës për kontribute sociale dhe shëndetësore duke e mbështjellur shumicën e kontratave të fuqisë punëtore në një sistem tatimor.⁷⁷

Me kalkulimin e shifrave, mund të llogaritet se sa pensione vjetore duhet të paguhen me përdorimin e kontributeve për sigurim social që duhet të vijnë nga grumbullimi i taksave nga këto kontrata të reja, duke pasur parasysh se këto kontribute do të shkojnë vetëm drejt shtyllës së parë të pensionit, që akoma është sistem PAYG (Pay-As-You-Go). Shkalla e kontributeve për pensione në vitin 2013 ishte 18%, që nënkupton se këto masa, konsideruar të gjithë faktorët, do të gjenerojnë 34.2 milion Euro shtesë për kontribute pensionale në vit (18% e 190 mln.EUR). Duke pasur parasysh se pagesa vjetore për pensione nga Fondi pensional dhe invalidor i

⁷³ Trpeski P., Tashevsk B. (2012) Hendeku i tatimeve të punës në Republikën e Maqedonisë – Trendet dhe krahasimet ndërkombëtare. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 14(2), 2012, f.575. Marrë nga: <http://www.oeconomica.uab.ro/upload/lucrari/1420122/24.pdf>

⁷⁴ <http://www.mtsp.gov.mk/zakoni.nsp>

⁷⁵ “Kontributet sociale dhe shëndetësore të punëtorëve me kontrata në vepër do të paguhen nga vetë ata ose punëdhënësit,” *Ekonomija, Dnevnik*, 24.07.2014. Marrë nga: <http://www.dnevnik.mk/?ItemID=DF568DAA03CAA64C94F86366E42ECA51>

⁷⁶ Vlerësimet jozyrtare. <http://kapital.mk/pridonesite-na-honorarite-ne-gi-krpat-golemite-dupki-vo-sotsijalnite-fondovi/>

⁷⁷ Ruslan Stefanov, drejtor i programit ekonomik pranë Qendrës për Studim të Demokracisë (CSD), Fjalim gjatë conferences mbi Fuqinë punëtore të padeklaruar, 27.11.2014, Shkup

Maqedonisë (PIOM) në vitin 2013⁷⁸ ishte rreth 827 milionë euro, këto masa të reja do të mbulojnë 4.1 % të pagesës totale për pensione në vit, të cilat përndryshe do të duhet të paguhenin nga buxheti i Maqedonisë. Nëse kalkulojmë me numrin e pensionistëve (291,821 në vitin 2013⁷⁹), nëse pensioni mesatar është njësoj për të gjithë (192 euro në vitin 2013), masat e reja do të mbulonin pagesën e pensioneve për 14,854 pensionistë ose 5.1 % të të gjithë pensionistëve në vitin 2013.

Edhe pse këto masa të reja ka gjasa të bëjnë sistemin pensional të Maqedonisë më të qëndrueshëm, mungesa e transparencës gjatë hartimit të ligjit, si dhe dispozitat joprecize lidhur me bazën e pagesës së kontributeve për sigurim social dhe kategoritë e punëtorëve dhe kontratave që duhet të përjashtohen nga ky ligj mund të nxisin pakënaqësi publike dhe të ushqehen edhe më tej perceptimet negative rreth trajtimit të barabartë dhe natyrës diskriminuese të ligjit, nëse këto dispozita mbeten të njëjta.

Këto dispozita joprecize lidhur me pagesën e kontributeve për sigurim social nxjerrin në pah disa çështje të papërgjigjura, si p.sh.:

- Nëse punëtori ka lidhur kontratë në vepër me disa punëdhënës, cili punëdhënës do të paguaj kontributet për sigurim social?
- Si do të zbatohet ligji lidhur me punëtorët që paguajnë kontribute për sigurim social dhe janë në punë me vendim, mirëpo kanë të lidhur edhe kontratë në vepër me një ose më shumë punëdhënës të tjerë?
- Si do të përcaktohet nëse honorari i individit e ka tejkaluar ose jo pagën minimale nëse kontrata në vepër është më e shkurtër se 12 muaj?

Për më tepër, kategoritë vijuese të punëtorëve janë përjashtuar nga pagesa e kontributeve për sigurim social nëse lidhin kontrata në vepër: deputetët, këshilltarët, gjykatësit, sportistët profesionist, individët në detyrë të porotës, pensionistët, si dhe anëtarët e këshillave drejtues dhe mbikëqyrës në kompanitë me kapital shtetëror.

Ka shumë gjasa që ligji nuk do të miratohet në formën aktuale dhe do të pësojë ndryshime dhe sqarime, të cilat do t'i përcaktojnë specifikat, si dhe ndryshimet brenda përjashtimeve të ligjit.

⁷⁸ Fondi pensional dhe invalidor i Maqedonisë, Raport vjetor (2013). Retrieved from: <http://www.piom.com.mk/informacii/statistika/266.html>

⁷⁹ Ibid f.9

VI. Hulumtimi dhe analiza e ekonomisë së fshehur në Maqedoni

Ekonomisë së fshehur dhe manifestimeve të saj përkatëse në Maqedoni nuk i është dhënë shumë vëmendje nga qarqet akademike, si një temë të veçantë të hulumtimit. Edhe pse gjerësisht përmendet kjo temë në vend, në përgjithësi shumë pak hulumtuesë e kanë analizuar këtë çështje në hollësi dhe të ofrojnë rekomandime për luftimin e kësaj dukurie. Ky kapitull do të ofrojë një pasqyrë të shkurtër të studimeve në dispozicion rreth kësaj çështjeje, të prezantuara sipas temave kryesore siç janë analizuar nga studiuesit.

Në përgjithësi, më së shumti janë hulumtuar temat vijuese rreth ekonomisë së fshehur.

Vlerësimet rreth madhësisë së ekonomisë gri

Varësisht nga metoda e zbatuar, vlerësimet rreth ekonomisë së fshehur në Maqedoni variojnë prej 24% të PBV-së duke e përdorur metodën për konsumin e energjisë (ECM-Electricity Consumption Method) (CEA, 2012), 30% e PBV-së sipas Ministrisë së Ekonomisë (duke përdorur vlerësimet e LFS nga Novkovska, 2013), deri në vlerësime tronditëse mbi ekonominë e fshehur prej 46.9% (CEA, 2011) të PBV-së duke zbatuar metodën MIMIC (Multiple Indicator Multiple Causes).

Raporti i Eurofound (2013) shqyrton disa studime më të vjetra, të cilat e kanë vlerësuar nivelin e ekonomisë së padeklaruar me zbatimin e metodave të ndryshme. Për shembull, vlerësimet e Bogov (1997) bazohenin në diskrepancën e llogarive kombëtare dhe nxorrën në pah një vlerësim të ekonomisë së padeklaruar deri në 6.3% të PBV-së. Micevska et al (2002), duke e

përdorur metodën për konsumin e energjisë, doli me një përqindje shumë më të madhe prej rreth 30% të PBV-së. Ata vërejtën se konsumi i energjisë në Maqedoni është rritur për 18% ndërmjet viteve 1990 dhe 2000, ndërsa në periudhën e njëjtë PBV-ja zyrtare u zvogëlua për 14%. Nikolov (2005), gjithashtu duke zbatuar metodën e konsumit të energjisë, doli me një supozim të ngjashëm se në vitin 2004 ekonomia e padeklaruar në Maqedoni ishte rreth 35.3% të PBV-së. Përveç kësaj, me analizimin e mospërputhjeve të të dhënave nga Anketat mbi fuqinë punëtore dhe statistikave të Zyrës për qarkullim pagesor (ZQP), Micevska et al (2002) zbuloi se sipas statistikave të ZQP-së, në vitin 2001 kishte 418,000 pranues të regjistruar të rrogave, ndërsa raportet e fuqisë punëtore 599,300 punonjës, duke konkluduar se 181,300 punonjës (30%) ose nuka kanë pranuar rroga zyrtare ose kanë pranuar rroga të cilat nuk kanë qenë të evidentuara prej ZQP-së.⁸⁰

Nenovski (2012) konkludon se rëndësia e matjes së përpiktë të ekonomisë gri është një faktor thelbësor për menaxhimin e politikave makroekonomike. Përndryshe, matja e papërshtatshme mund të shpie drejt 'matjes së tepruar ose të paktë të efekteve të (anti) inflacionit të politikave monetare dhe fiskale si dhe efekteve nga matjet e zvogëlimit të shkallës së papunësisë në vend.' Gjithashtu, ai flet për metodat më të mira të mundshme për matjen e ekonomisë gri dhe konkludon se 'mënyra më e thjeshtë, ndërsa njëkohësisht, mënyra më e pasigurtë për matjen e madhësisë së ekonomisë gri është realizimi i anketave në mesin e subjekteve ekonomike ku ai fenomen supozohet të jetë prezent'.⁸¹ Garvanlieva et al. (2012) gjithashtu e konteston besueshmërinë e metodës së qasjes direkte sepse rezultatet varen shumë nga 'gatishmëria e të anketuarve për dhënien e përgjigjeve të sakta, si dhe nga struktura dhe forma e pyetësorit'.⁸²

⁸⁰ Williams, C.C., Baric, M. dhe Renooy, P. (2013) Trajtimi i punës së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë. Dublin: Eurofound.

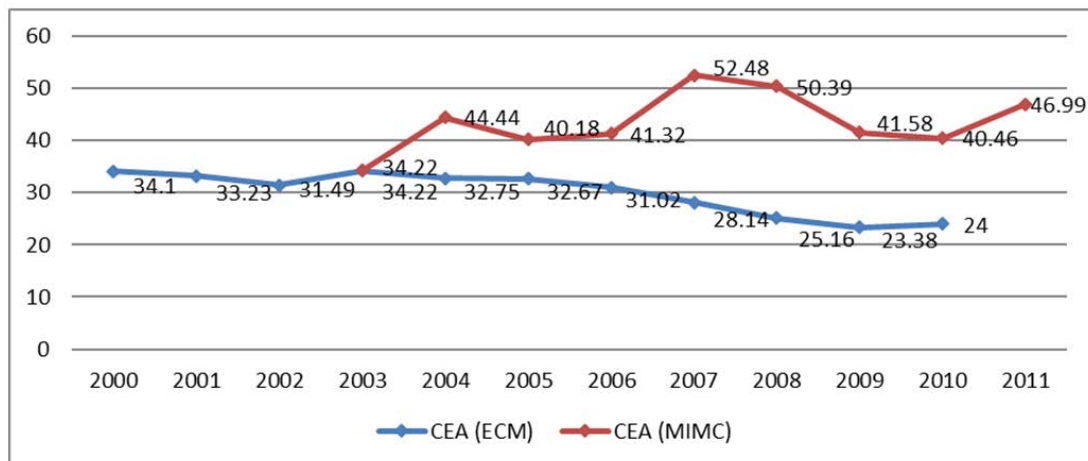
⁸¹ Nenovski, T. (2014) Ekonomia gri në Maqedoni: Aspektet makroekonomike, Implikimet dhe mundshme të problemit, Gazeta për zhvillim të qëndrueshëm

⁸² Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Ekonomia gri në Maqedoni. Shkup: Qendër për Analizë Ekon.

Prandaj, nuk është befasi nëse metodat direkte janë përdorur rallëherë për vlerësimin e nivelit të ekonomisë së fshehur në Maqedoni, ndërsa hulumtuesit më së shumti i kanë zbatuar metodat indirekte. Garvanlieva et al. (2012) e zbatoi 'metodën

e konsumit të energjisë' (në tekstin e mëposhtëm MKE) dhe qasjen Shkaqet e shumëfishta Treguesit e shumëfishte (the Multiple Indicator Multiple Causes- MIMC) për të vlerësuar madhësinë relative të ekonomisë së fshehur në Maqedoni.

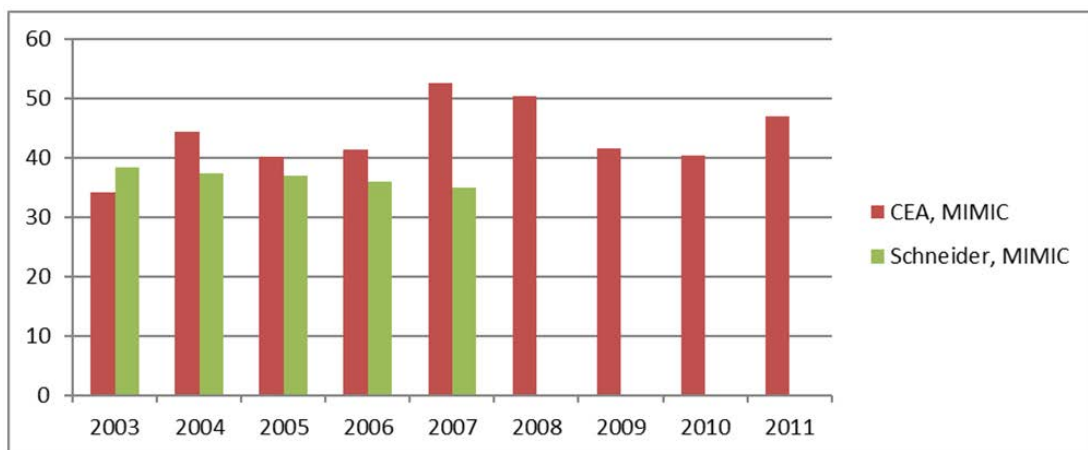
Figura 14 – Vlerësimet mbi ekonominë e fshehur në Maqedoni sipas modelit KE dhe MIMC (Garvanlieva, Andonov, Nikolov, 2012)

Vlerësimet nga modeli i konsumit të energjisë tregojnë në rënie më të ndjeshme të përqindjes së ekonomisë gri në periudhën prej vitit 2003 deri v. 2009, pasuar nga një rritje e vogël në vitin 2010, me siguri si rezultat i efekteve të vonuara të krizës ekonomike. Autorët pohojnë se rënia e pjerrët e vitit 2006 e këndej është për shkak të futjes së modelit të tatimit të sheshtë të implementuar në vitin 2006, i cili shkaktoi rritje të bazës tatimore dhe e bëri më të vështirë shmangien tatimore.

Mirëpo, rezultatet nga zbatimi i modelit MIMC nuk e ndjekin trendin e njëjtë të rënies së përqindjes së ekonomisë gri, si përqindje në PBV-në. Megjithëse rezultatet tregojnë një rënie prej 34% të PBV-së në vitin 2000 e deri në 24% të PBV-së në vitin 2010 nëse zbatohet metoda KE, ata tregojnë për një rritje të ekonomisë gri në 52% në vitin 2007 e pastaj rënie në 47% në vitin 2011 nëse zbatohet qasja MIMC (Figura 14).⁸³

Figura 15 – Krahasimet ndërmjet vlerësimeve të Schneider dhe CEA të ekonomisë gri me modelin MIMIC

⁸³ Ibid

Dallimi i vlerave mund t'i atribohet modeleve të zbatuara të ndryshme. Mirëpo, madje edhe me zbatimin e modelit të njëjtë, autorë të ndryshëm kanë hasur vlerësime madje edhe tendenca të ndryshme. Për shembull, me zbatimin e modelit MIMIC, Schneider (2010) dhe Garvanlieva et al. (2012) arritën në vlerësime të ndryshme, veçanërisht për vitin 2007 (Figura 15). Kjo e dëshmon variabilitetin e këtyre modeleve pasi që ato bazohen në vlerësime.

Shkaqet e mundshme të ekonomisë gri

Kur flasim për nxitësit e ekonomisë gri në Maqedoni, Nenovski (2014)⁸⁴ e thekson **mbingarkesën e taksave dhe kontributeve**, veçanërisht deri në vitin 2007 deri kur ishte në fuqi kalkulimi progresiv i tatimit personal. Në përgjigje të kësaj, Qeveria e Maqedonisë e futi në zbatim taksën e sheshtë mbi fitimin dhe taksën e sheshtë mbi tatimin personal dhe e uli normën e tyre në 10% në vitin 2008. Kjo masë, sipas Nenovskit rezultoi në etikë tatimore të përmirësuar të taksapaguesve, e rriti buxhetin kombëtar dhe e uli ekonominë gri. Garvanlieva et al pajtohet se **ulja e ngarkesës tatimore** shpie në lehtësime dhe në mosshmangien e taksave dhe kështu në reduktimin e ekonomisë gri.⁸⁵ Mirëpo, studime të tjera, të shtjelluara më poshtë (p.sh. Mojsovska-Blazeski, 2012) e mbështesin këtë pohim vetëm pjesërisht.

Përveç kësaj, Nenovski (2014) konsideron se **ngarkesat administrative për bizneset** janë një fajtor shtesë për ekonominë gri duke pasur efektet të mos inkurajimit të regjistrimit të bizneseve. Prandaj, sistemi një sportel, zvogëlimi i periudhës kohore për regjistrim të biznesit dhe 'gijotina rregullatore' theksohen si politika efikase për transferimin e bizneseve joformale në biznese formale. Gjithashtu, Stankovic dhe Stankovic (2012) vërejnë se sipas raportit 'Doing business' të Bankës Botërore (2012), nevojiten 3 procedura, 3 ditë kohë dhe 2.24% kosto të të ardhurave kombëtare bruto për frymë, për të filluar me biznes në Maqedoni, fakte këto që shpresohet të ndikojnë mbi uljen e ekonomisë gri.⁸⁶

Prandaj, edhe Garvanlieva et al. (2012) edhe Nenovski (2014) vlerësojnë se **zvogëlimi i rregullativës afariste kontribuon në reduktimin e ekonomisë gri nëpërmjet** 'motivimit të bizneseve të punojnë në ekonominë zyrtare'⁸⁷. Në këtë drejtim, projekti "gijotina rregullatore" (iniciar në v. 2006) është vlerësuar si efikase në kontekst të ekonomisë gri. Konkretisht, 'Indeksi i Lirisë së Afarizmit'⁸⁸ (Fondacioni Heritage) duke u bazuar në studimin 'Doing Business' të Bankës Botërore trgoi përmirësime të konsiderueshme në këtë fushë për periudhën përkatëse kohore pas gijotinës rregullatore (55 pikë në v. 2002 deri 65 pikë në v. 2008 dhe 80,9 në v. 2012) e cila gjithashtu mund të jetë në korrelacion me reduktimin e ekonomisë gri për periudhën e njëjtë kohore.⁸⁹

⁸⁴ Nenovski, T. (2014) Ekonomia gri në Maqedoni: Aaspektet makroekonomike, Implikimet dhe zgjidhjet e mundshme të problemit, Gazeta për zhvillim të qëndrueshëm

⁸⁵ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Ekonomia e fshehur në Maqedoni. Shkup: Qendra për analiza ekonomike

⁸⁶ Stankovic, Mirjana dhe Stankovic, Bratislavë, Aspektet sociale dhe ekonomike të ekonomisë së fshehur në Republikën e Maqedonisë: Studim (2012). E gjeni në SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2162922> ose <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2162922>

⁸⁷ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Ekonomia e fshehur në Maqedoni. Shkup: Qendra për analiza ekonomike

⁸⁸ Masat kuantitative mbi aftësinë për të filluar, funksionuar dhe mbyllur një firmë që paraqet ngarkesë të përgjithshme të rregullativës si dhe efikasiteti i qeverisë gjatë procesit rregullator

⁸⁹ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Ekonomia e fshehur në Maqedoni. Shkup: Qendra për analiza ekonomike

Vlerësimi i Garvanlieva et al pohon se **shuma e transfereve sociale (të paguara nga qeveria dhe punëdhënësit ndaj punëtorëve) bashkëndryshon me madhësinë e ekonomisë së fshehur**. Konkretisht, shuma totale e transfereve të paguara sociale po rritej deri në vitin 2008, kur stagnuan në 38 milionë denarë. Paralelisht, indeksi i ekonomisë së fshehur gjithashtu kishte shënuar rënie prej 28.14% në v. 2007 në 24.01% në v. 2010, duke nënkuptuar se e para kishte ndikim mbi këtë të fundit. Autorët pohojnë se dinamika e tillë gjithashtu mund të shpjegohet si rezultat i procesit të “pastrimit” të regjistrit të të papunësuarëve dhe personave të privura social si një ndër masat për të papunët që të konfirmojnë statusin dhe të ardhurat e tyre. Kjo e fsheh pjesën e pesonave të regjistruar dhe të papunësuar (të cilët punojnë në fushën e ekonomisë së fshehur dhe pranojnë transfere sociale nga qeveria) për të ndërmarrë masa para-regjistrimi, kështu duke e ulur papunësinë totale dhe ekonominë e fshehur.’

Autorët gjithashtu e vlerësojnë shtrirjen e ekonomisë së fshehur në relacion me nivelin e korrupsionit brenda në vend duke e zbatuar Indeksin Liri nga Korrupsioni (Freedom from Corruption Index) të Fondacionit Heritage dhe përcaktojnë se **tendenca për të shënuar rënie të indeksit të korrupsionit është ‘në përgjithësi proporcionale me tendencën në ulje të ekonomisë së fshehur’**. Në fund, ata konkludojnë se **ulja e kontributeve sociale dhe benefiteve të punëtorëve**, si dhe implementimi i masës për pagat bruto, gjithashtu i ul edhe mundësitë për shmangie dhe ‘e rrit vullnetin e punëtorëve për të vepruar brenda sistemit të ekonomisë zyrtare’⁹⁰.

Politikat tatimore dhe shmangia e tatimeve CEA (Stojkov et al., 2008) realizoi një studim me disa kompani në vitin 2008, me të cilin u vlerësua

perceptimi i futjes së taksës së sheshtë. Në përgjithësi, perceptimi ishte se ajo ishte masë pozitive për klimën afariste, megjithëse pati ndryshime të gjera ndërmjet kompanive lidhur me madhësinë, sektorin dhe strukturën e pronësisë. Në veçanti, shumica e kompanive (65%) pohuan se kjo e ka përmirësuar likuiditetin e kompanisë së tyre dhe e ka lehtësuar kalkulimin dhe raportimin e detyrimeve tatimore për 78% të kompanive. Mirëpo, për shumicën e kompanive (61%) nuk kishte rezultuar as në përmirësimin e krijimit të vendeve të reja të punës as kishte krijuar mundësi për investime të reja (për 57%).⁹¹

Pasiqë futja e taksës së sheshtë është pasuar me politikë të re për stimulim të reinvestimit të fitimit nëpërmjet reduktimit të bazës tatimore të kompanive deri në shumën e fitimit të riinvestuar në vitin që është realizuar fitimi, deri diku më shumë se gjysma e kompanive (56%) konsiderojnë se kjo është zgjidhje më e mirë sesa modeli i mëparshëm i taksave. Në këtë drejtim, rreth një e treta e kompanive, sidomos të mëdhajtat, raportuan se *‘zgjerimi i bazës tatimore i ka anuluar vetëm pjesërisht benefitet e taksës së sheshtë’*⁹²

U pyetën edhe përfaqësuesë të kompanive nëse masa për taksën e sheshtë do të ndikojë në zvogëlimin e ekonomisë së fshehur, në veçanti në deklarimin edrejtë të pagave dhe lajmërimin e numrit të saktë të të punësuarëve. Në përgjithësi, punëdhënësit kishin mendime të kundërta rreth kësaj çështjeje. Mirëpo, pothuajse gjysma (46%) raportuan se presin të shohin progres mesatar deri të shkëlqyeshëm rreth çështjes së deklarimit të drejtë të pagave. 15% e kompanive shpresonin në zvogëlimin e ekonomisë së fshehur, si rrjedhojë e këtyre masave, ndërsa më optimistë ishin mikro-bizneset.⁹³

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Stojkov, A.; Nikolov, M.; Smilevski, B., (2008) Vlerësimi i masës për taksën e sheshtë në Maqedoni, Qendra për analiza ekonomike, Shkup

⁹² Ibid.

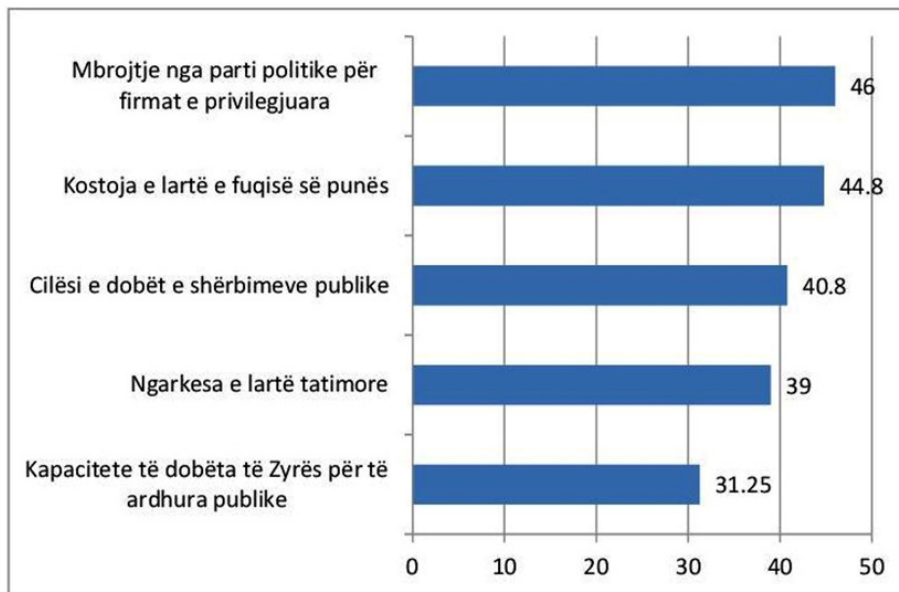
⁹³ Ibid.

Sa i përket moralit të taksave, 58% e firmave i perceptonin inspektimet e shpeshtuara tatimore si shkas për përmirësimin e vjeljes së të ardhurave nga taksat. Për më tepër, gjysma e tyre pranoi se raportimi i thjeshtëzuar tatimor dhe procedurat administrative tatimore janë faktorë kryesorë.⁹⁴

Edhe pse një e treta besonin se modeli taksës së sheshtë do të nis përmirësimet të konsiderueshme

të kushteve për veprimtarinë afariste në Maqedoni, prapëseprap, janë përmendur faktorë të shumtë për shmangie taksash, si p.sh.: ngarkesa e tepërt tatimore, cilësia e dobët e shërbimeve publike, aftësitë e dobëta të Zyrës për të ardhura publike, mbrojtja e kompanive të privileguara nga partitë politike dhe kostoja e lartë e fuqisë punëtore. (Shih Figurën 16)

Figura 16 – Faktorët për shmangien e taksave sipas afarizmit (%)

Burimi: Stojkov, A.; Nikolov, M.; Smilevski, B., 2008, Vlerësim për taksën e sheshtë në Maqedoni

Nga ana tjetër, një studim i realizuar nga Mojsoska-Blazevski (2012, sipas (Dzekova et al., 2014) për ndikimin e ndryshimeve legjislative përkatëse mbi shkallën e papunësisë dhe madhësinë e ekonomisë së fshehur treguan një efekt marginal të politikës për taksën e sheshtë. 'Mojsoska-Blazevski (2012) e analizuan ndikimin e ndryshimeve legjislative përkatëse mbi shkallën e punësimit dhe madhësinë e ekonomisë joformale duke e vlerësuar kërkesën e fuqisë punëtore për periudhën 1998 (Ç1) – 2010 (Ç3). Ajo e ndau sistemin tatimor në dy komponentë: komponenta e taksave mbi të ardhurat dhe komponenta e kontributeve sociale për të eksploruar ngarkesë respektive të tyre mbi punëtorët. Studimi zbuloi

se 'zvogëlimi i kontributeve për sigurim social ka pasur ndikim pozitiv mbi shkallën e punësimit, për dallim nga ndikimi i reformës për taksën e sheshtë.' Autori arsyeton se në një mjedis me papunësi të lartë, firmat "e konsumojnë" një pjesë të reduktimit të taksave. Kjo, sipas Dzekova et al. (2014) sugjeron se 'kontributet sociale janë detyrimi kryesor mbi punësimin në Maqedoni. Kjo, gjithashtu, shpjegohet me ekzistimin e madh të profesioneve të pakualifikuara në ekonomitë e tranzicionit. Për më tepër, futja e konceptit të pagës bruto çoi në një zhvendosje nga puna e padeklaruar në punësime formale dhe në mënyrë përkatëse pati ndikim mbi punësimin.'⁹⁵

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Dzekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), "Trajtimi i ekonomisë së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë" GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. p.44-45. Marrë nga: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf

Mojsoska-Blazevski (2011, sipas Dzekova et al. (2014)) konkludon se reforma për sigurimin social dhe për taksa që synonin reduktimin e kostos së fuqisë punëtore pati efekteve pozitive si në vijim: (a) i ndihmoi punëtorëve gjatë krizës, (b) pati ndikim mbi punësimin, (c) e rriti pagën neto, (d) e uli diapazonin e ekonomisë joformale, (e) e përmirësoi përfilljen e taksave dhe (f) e rriti numrin e individëve të siguruar në sistemin pensional.⁹⁶

Tërpeski dhe Tashevski (2012), nga ana tjetër, i ndërlidhin efektet e komponentit tatimor mbi qëndrueshmërinë financiare të sistemit pensional dhe shëndetësor dhe theksojnë se ty dyja kanë regjistruar deficit viteve të fundit. Për më tepër, ata pohojnë se ndryshimet fiskale që synonin uljen e ngarkesës tatimore mbi pagat dhe uljen e kostos së fuqisë punëtore, nuk ofrojnë lehtësime të mjaftueshme për sipërmarrësit dhe konkludojnë se ‘me qëllim të nxitjes së sipërmarrësve të investojnë, të gjitha segmentet e klimës investuese duhet të përmirësohen: qëndrueshmëria, mbrojtja e të drejtave të pronës, dispozitat, niveli i korrupsionit, infrastruktura, etj.’⁹⁷

Ristovska, Mojsoska-Blazevski dhe Nikolov (2013) i analizuan të dhënat e Anketës Vlerat Europiane për të përcaktuar karakteristikat e të anketuarve në Maqedoni lidhur me çështjen e moralit tatimor, duke u bazuar në studime të mëparshme të moralit tatimor. Analiza tregoi se 81% e individëve të intervistuar në Maqedoni janë përgjigjur se “moralit tatimor nuk është kurrë i justifikueshëm”, duke mos i shënuar dallimet gjinore të të intervistuarve; por duke vërejtur dallimet e moshës dhe sa më të moshuar të intervistuarit aq më pak e justifikojnë mashtrimin

tatimor. Përveç kësaj, **punëtorët me orar të plotë ishin kategorikisht kundër mashtrimit tatimor në krahasim me vetë të punësuarit, ndërsa më të arsimuarit ishin më shumë kundër mashtrimit tatimor në krahasim me më pak të arsimuarit.** Sa i përket dallimeve rajonale, shumica e të intervistuarve që bëjnë pjesë në rajonin Juglindor u përgjigjen se janë me moral më të lartë tatimor, për dallim nga të intervistuarit në rajonin e Pollogut dhe atë Jugperëndimo. Ajo çka është me rëndësi është se **të intervistuarit që kishin besim më të madh në qeverinë dhe sistemin gjyqësor pohuan gjithashtu se kanë edhe moral më të lartë tatimor në krahasim me ata që nuk kanë besim në shërbimet civile.** Në fund, kundërshtimi më i madh ndaj mashtrimit tatimor ishte ‘tek individët, të cilët janë krenar me vendin e vet dhe tek ata me bindje më të madhe demokratike’. Edhe pse rezultatet mund të kontestohen si të ndikuara nga përgjigje të dëshiruara sociale, prapëseprap ato potencojnë disa elemente kryesore rreth moralit tatimor, konkretisht rëndësinë e besimit tk institucionet dhe ndjenjat patriotike.⁹⁸

Mirëpo, morali tatimor nuk mund ekskluzivisht të shpjegohet me variablet e hulumtuara dhe të pavarura. Studimi tregon se ato shpjegojnë rreth 28% të variabilitetit të moralit tatimor, ndërsa faktorët shtesë të paeksploruar mund t’a shpjegojnë pjesën e mbetur. Një zbulim tjetër i rëndësishëm është ajo se rezultatet e Maqedonisë dallojnë deri diku nga ato të studimeve për shtetet Europiane. Konkretisht, gjinia dhe gjendja martesore nuk ishin shumë të ndërlidhur me moralin tatimor në Maqedoni, për dallim nga shtetet e tjera. Përveç kësaj, vetëm **të ardhurat, nga variablet socioekonomike, ishin të ndërlidhur me moralin tatimor, por jo niveli arsimor dhe statusi ekonomik (tregu i punës).**⁹⁹

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Trpeski, P., Tashevski, B. (2012), Komponenta e taksës mbi punën në Republikën e Maqedonisë – Trendet dhe krahasimet ndërkombëtare, *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 14(2)

⁹⁸ Ristovska, M., Mojsoska-Blazevski, N., Nikolov, M., (2013) Një pikëpamje alternative për shmangien fiskale: Efekti i moralit tatimor rreth pagesës së taksave në Maqedoni dhe vendet e BE-së, *Gazeta serbe e menaxhmentit* 8 (2)

⁹⁹ Ibid.

Në pajtim me pohimin lidhur me rëndësinë e besimit tek institucionet, Petreski (2013) e mati raportin ndërmjet rregullativës afariste dhe madhësisë së ekonomisë joformale në 30 ekonomi të tranzicionit, përfshirë dhe Maqedoninë, dhe zbuloi se ‘rezultatet fuqimisht sugjerojnë se rregullative më përshtatëse për afarizmin ka efekt më të rëndësishëm mbi tkurrjen e ekonomisë joformale, vetëm nëse shoqërohet me institucione më të mira.’ Ai vazhdon të pohojë se **mjedisi më i përshtatshëm afarist në një shtet të tranzicionit tipik, i personifikuar nëpërmjet një rregullative më pak të pavalitshme, do të kishte efekt mbi reduktimin e ekonomisë joformale, vetëm nëse sigurohet implementimi dhe jetësimi i duhur.** Petreski vlerëson se kjo do të tkurte ekonominë joformale për 1.2 p.p. në PBV, por do të rezultonte në 2.4 p.p. rritje shtesë. Studimi e thekson edhe rëndësinë e qeverisjes së mirë të institucioneve, që përfshin edhe përpjekjet për lehtësimin e pengesave me të cilat ballafaqohen firmat dhe t’ju ndihmohet atyre për të marrë pjesë në ekonominë formale sesa të mbyllën.¹⁰⁰

Papunësia dhe punësimi joformal

Duke pasur parasysh se një ndër shqetësimet ekonomike urgjente për Maqedoninë ka qenë shkalla e lartë e papunësisë, prandaj vlerësimi i përqindjes së personave të punësuar në mënyrë joformale konsiderohet se ka rëndësi të madhe për politikëbërësit. Në këtë drejtim, vlerësimet e ekonomisë së fshehur mund të përdoren për të përcaktuar edhe punësimin joformal. Garvanlieva et al. (2012), me përdorimin e metodës MKE (ECM) pohon se vlerësimet tregojnë një shkallë më të ulët të papunësisë për 7pp deri 13pp krahasuar me shkallën zyrtare, varësisht prej vitit. Për shembull, në vitin 2010, shkalla e rikalkuluar e papunësisë ishte 24% krahasuar me shkallën zyrtare 31%, kështu reduktohet numri total i personave zyrtarisht të papunësuar për rreth 71,000.¹⁰¹

Nenovski (2014) gjithashtu ka bërë disa vlerësime për shkallën e papunësisë dhe konkludon se ‘jozyrtarisht vlerësohet se rreth 34.5% - 38% ose 95,000-105,000 të personave zyrtarisht të papunë në Republikën e Maqedonisë janë në fakt të punësuar në sektorin jozyrtar’, që nënkupton se numri i vërtetë i personave të papunë është rreth 18% deri 19% ose 170,000 deri 180,000 personona.¹⁰²

Duke diskutuar nivelin jashtëzakonisht të lartë të personave të papunë në afat më të gjatë në Maqedoni (mbi 80%), Mojsoska-Blazevski (2012) i mbështet vlerësimet se ‘një përqindje e konsiderueshme e personave të papunë në afat më të gjatë në Maqedoni (një e treta apo gjysma e tyre) punojnë në mënyrë joformale ose janë të angazhuar në ndonjë veprimtari ekonomike me qëllim të sigurimit të mbijetesës’ (Jackman dhe Corbanese, 2007; Lehmann, 2010; sipas Mojsoska-Blazevski (2012)), me theksimin e disa fakteve. ‘Së pari, të dhënat e Anketave për fuqinë punëtore (AFP) tregojnë se më pak se 70% e të papunësuarve në afat më të gjatë kanë ndonjë burim të të ardhurave, edhe pse ekziston mungesa e varfërisë masive në shtet. Së dyti, është e pamundur që 43% e të gjithë personave të regjistruar si të papunë të kenë periudha të pandërprera të papunësimin për pesë ose më shumë vite. Së treti, përqindja e të papunëve që pranojnë ndihma sociale (NS) është e ulët (9.1% në vitin 2011), ndërsa kohëzgjatja e këtyre ndihmave (të rregullta) është deri në 12 muaj.’¹⁰³

Sidoqoftë, ajo gjithashtu pohon se punësimi joformal i personave të papunë në afat më të gjatë është i lidhur me mospasjen e motivimit të punëtorëve të pranojnë punë formale, kryesisht për shkak të moshumbjes së benefiteve të papunësisë, ndihmën sociale dhe benefitet e tjera (të paguara ose në natyrë), si dhe faktin që duhet të paguajnë kontribute për sigurim social dhe tatim personal, nëse hyjnë në tregun formal.

¹⁰⁰ Petreski, M. Mjedisi rregullator dhe rezultatet zhvillimore: Të dhëna empirike të ekonomive në tranzicion. EkonomskyCasopis, Të dorëzuar në shtator, 2013.

¹⁰¹ Autorët pohojnë se ky është një vlerësim i thjeshtësuar dhe duhet të konsiderohet me kujdes

¹⁰² Nenovski, T. (2014) Ekonomia gri në Maqedoni: Aspektet makroekonomike, Implikimet dhe zgjidhjet e mudshme të problemit, Gazeta për zhvillim të qëndrueshëm

¹⁰³ Mojsoska-Blazevski N., (2012), EEO Review: Papunësia afatgjate, ish Republika Jugosllave e Maqedonisë, Punësimi në Evropë, Observatori, f.6

Ajo konkludon se 'duke pasur parasysh se nuk ekziston një sistem i benefiteve të pjesërishme, punëtorët nuk kanë vullnet të pranojnë punë sezonale, të përkohshme ose me orar të shkurtuar. Ngjashëm me këtë, punëtorët joformal duhet të heqin dorë një shumë të konsiderueshme të pagës së tyre joformale që të formalizojnë statusin e tyre, ndërsa si shpërblim do të fitojnë disa të drejta nga sigurimi social (kryesisht sigurim pensional dhe shëndetësor), si dhe ca dobi të tjera (si mbrojtja gjatë punësimit).'¹⁰⁴

Në pajtim me këtë, Mojsoska-Blazevski dhe Petreski (2012) propozojnë që Ministria e Punës dhe Politikës Sociale – duhet të konsiderojë **futjen e benefiteve në punë në sistemin tatimor dhe të benefiteve në Maqedoni që të luftohet papunësia dhe joaktiviteti, si dhe të zvogëlohet përjashtimi social, veçanërisht në mesin e të varfërve dhe femrave, të cilët janë ndër grupet më të rrezikuara të ekonomisë.**¹⁰⁵

Lidhur me strukturën e punësimit joformal, raporti i Eurofound (2013) vëren se Hulumtimi (2010) i ILO-s mbi fuqinë punëtore në Maqedoni e zbuloi shpërndarjen sektoriale si në vijim: veprimtaria prodhuese 8%, vende të punës në ndërtimtari 43.1%, tregti 13%, transport 16.5% dhe shërbime të tjera 8.3%. Punëtorët joformal meshkuj më së shumti janë të përfshirë në ndërtimtari dhe transport, ndërsa femrat në prodhimtari dhe shërbime sesa në tregti dhe transport (Mojsoska-Blazevski, 2011, sipas Eurofund, 2013). Duke iu referuar këtij hulumtimi të fuqisë punëtore (2010), autorët vërejnë se '12.6% e të gjitha punësimeve janë në sektorin joformal, ndërsa edhe 5.2% e njerëzve të punësuar janë të punësuar në mënyrë joformale jashtë sektorit joformal.' Përveç kësaj, u vërejt edhe një tendencë e lartë e të vetëpunësuarëve joformal, rreth një e treta e të vetëpunësuarëve (kryesisht tregtarë individë). **Çështja joformale, në rastin e të vetëpunësuarëve dhe të punësuarëve ishte më e lartë në zonat rurale në krahasim me zonat urbane.**¹⁰⁶

Dzekova et al. (2014) vëren se kur bëhet fjalë për punë individuale (vetëpunësim), Hulumtimi mbi fuqinë punëtore i vitit 2010 (Organizata ndërkombëtare e punës - ILO, 2011) tregon se 34.7% e vetëpunësimit jobujqësor është joformal, me 48.6% e të gjithë tregtarëve individ (pronarë të firmave me një individ) të cilët veprojnë të padeklaruar. Ekziston një dallim i madh urban-rural ku vetëpunësimi i padeklaruar është më i lartë në zonat rurale me 44.8% të të vetëpunësuarëve të padeklaruar krahasuar me 28.3% të zonave urbane. 'Kur bëhet fjalë për punësimin e vartësve, hulumtimi zbulon se 9.2% janë paga nga punësime të padeklaruar (21.4% të punëtorëve në bujqësi dhe 8.8% të punëtorëve në të gjitha sektorët e tjerë). **Pagat e padeklaruar janë më të larta në zona rurale ku 14.5% e të gjithë punëtorëve me pagë janë të padeklaruar, kurse në zona urbane vetëm 6.9% e pagave janë joformale.**'¹⁰⁷

Mojsoska-Blazevski et al. (2009) konkludojnë se ekonomia e madhe joformale është tregues për cilësinë e ulët të profesioneve në vend dhe e paraqet 'burimin e vetëm dhe më të rëndësishëm të punës jo të denjë'. Ata i prezantojnë rezultatet e Angel-Urdinola dhe Macias (2008), bazuar në të dhënat e AFP-së të vitit 2006 (ang. LFS), të cilët zbuluan se '**punëtorët me pagë ka më pak gjasa të jenë të punësuar në mënyrë joformale (13%) sesa punëdhënësit (27%) dhe punëtorët e vetëpunësuar (73%).**' Përveç kësaj, punëtorët joformal kishin më shumë gjasa që të mbajnë një punë të përkohshme dhe të punojnë me orar të shkurtuar, duke e vënë veten në rrezik nga varfëria dhe pasiguria sociale. Sa i përket demografisë, punësimi joformale ishte më së shumti i përhapur në mesin e të rinjve, në mesin e pakicave etnike, në sektorin privat, primar dhe zonat rurale. Mojsoska-Blazevski et al. (2009) konkludojnë se 'punësimi joformal (me përjashtim të punës familjare pa pagesë) duket se është pikënisja për punësim për personat që më parë kanë qenë jo aktiv ose të papunë.'¹⁰⁸

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Mojsoska-Blazevski N., Petreski M. (2012), Rritja e veprimtarisë së tregut të punës për të varfërit dhe femrat: Le të bëjnë punën të paguhet në Maqedoni, EUROMOD Working Paper No. EM16/13

¹⁰⁶ Eurofund (2013) Trajtimi i punës së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë

¹⁰⁷ Dzekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), Trajtimi i ekonomisë së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë, GREY Working Paper No. 3, Universiteti i Shefilldit. f.20

¹⁰⁸ Mojsoska-Blazevski, N., Najdova, J., Stojkov, A. and Asenov, L. (2009) Tregu i punës në ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë. Studim për Komisionin Europian të punësimit, DG për çështje sociale dhe mundësi të barabarta. Shkup: Euro-Balkan Institute.

Opinion i publik dhe eksperiencia me veprimtaritë e ekonomisë joformale

Risteski (2009) përgatiti një analizë, duke u bazuar në një hulumtim në terren, e cila e vështron një sektor të madh ekonomik që ndikon në ekonominë e fshehur – sektori i zejtarisë. Ky hulumtim zbatoi qasjen direkte dhe një kampion grupor prej 85 amvisërive në Maqedoni. Amvisëritë u pyetën rreth

shërbimeve të përdorura brenda një viti dhe nëse kanë pranuar ndonjë vërtetim, llogari ose faturë. Rezultatet tregojnë se **‘një familje mestarisht harxhon 22.8 % prej të ardhurave në sektorin e zejtarisë’**. Pjesa më e madhe (gati gjysma) e të ardhurave të harxhuara në ekonominë e fshehur të zejtarisë shkonte në tregjet e gjelbërta, servise për automjete dhe parukeri.¹⁰⁹ (shih Tabelën 10)

Tabela 11 - Lista e sektorëve, harxhimet vjetore të amvisërive, përqindja nga ekonomia e fshehur zejtare, përqindja prej të ardhurave familjare

Sektori	Harxhimet mesatare vjetore të një amvisërie (në denarë)	Përqindja e sektorit të fshehur të zejtarisë	Përqindja e të ardhurave familjare
Arsim plotësues	7.970,1	9	2,0
Shërbime të higjienës	1.844,8	2,1	0,5
Shërbime për automjete	12.913,4	14,5	3,3
Mirëmbajtje amvisërie	7.583,6	8,5	1,9
Tregjet e gjelbërta	41.809,0	47,1	10,6
Shërbimet e parukerisë dhe bukurisë	9.211,9	10,4	2,3
Shërbime softverike & hardverike	3.747,0	4,2	1
Prerja e pyjeve	32.91,0	3,7	0,8
Parashikues të fatit, priftërinjë, figura fetare, predikues, etj	213,9	0,2	0,1

Burimi: Risteski (2009), Vlerësimi i ekonomisë së fshehur të zejtarisë në Maqedoni, CEA

Shumica e amvisërive, sipas hulumtimit, kishin harxhuar më shumë se 24.000 denarë (400 Euro) në vit nëpër tregjet e gjelbërta. Ajo çfarë është me rëndësi është se shumica e amvisërive (mbi 90%) raportuan se qasja në produkte dhe shërbime të sektorit të zejtarisë ka qenë e lehtë, duke nënkuptuar se këto shërbime ekzistojnë në masë të madhe dhe janë në dispozicioni lehtësisht për të gjithë, duke e bërë këtë një formë standarde të veprimtarisë ekonomike.¹¹⁰

Stankovic dhe Stankovic (2012) realizuan një hulumtim terreni në nivel kombëtar duke synuar të zbulojnë pikëpamjet e të intervistuarve rreth aspekteve të ndryshme të ekonomisë së fshehur. Të dhënat tregonin për një sërë aktivitete që e mbështesin ekonominë e fshehur. Për shembull, një e treta e të intervistuarve blejnë produkte

prej ekonomisë së fshehur “në baza ditore”, kurse një e pesta e bëjnë këtë “dy deri tre herë në javë”. **Të punësuarit në ekonominë e fshehur, çdo i intervistuari i dytë u deklaruan se kjo gjë duhet të mbahet e heshtur dhe të mos denoncohet punëdhënësi që të mos e humbasin vendin e punës.** Vetëm një e pesta e të gjithë të intervistuarve do të “denonconin punëdhënësin tek shërbimet e inspektimit”, kurse 15% “do të braktisnin atë punë dhe do të kërkonin një tjetër”. Në pajtim me këto tendenca është edhe vërtetimi se më shumë se 40% e të intervistuarve “do të zëvendësonin deficitin e të ardhurave në familje” nëpërmjet aktiviteteve të tjera që nuk janë të regjistruara. Përderisa gjysma e të intervistuarëve e ndanin perceptimin se Qeveria është fajtori kryesor për lindjen e ekonomisë së fshehur, 64% besojnë se Qeveria nuk është efiçente në trajtimin e këtij fenomeni.¹¹¹

¹⁰⁹ Risteski (2009), Vlerësimi i ekonomisë së fshehur të zejtarisë në Maqedoni, CEA

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Stankovic, Mirjana dhe Stankovic, Bratislavë, Aspektet e ekonomisë sociale dhe ekonomike të Ekonomisë së fshehur në Republikën e Maqedonisë: Studim (2012). E gjeni në SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2162922> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2162922>

Rekomandime të autorëve

Në pajtim me zbulimet e tyre, disa autorë propozojnë rekomandime politikash. Nenovski (2014) konsideron se pasiqë fluksi monetar është tregues i rëndësishëm për dinamikën e ekonomisë gri, reduktimi i shumës së parave të gatshme në treg do të nxiste përdorimin e transaksioneve, të cilat do të mund të regjistroheshin zyrtarisht. Rrjedhimisht, kjo do të shpiente në reduktimin e numrit të transaksioneve 'joformale'. Nenovski (2012) pohon se kjo është e realizueshme nëpërmjet (1) rritjes së përdorimit të kartelave pagesore dhe mënyrave të tjera të pagesave formale siç janë çeqet dhe kambialet; (2) themelimi i një karteles universale pagesore (të pranuar nga të gjithë përdoruesit e transaksioneve pagesore), (3) reduktimin e mundësive juridike dhe (4) kufizimin e mundësive për realizimin e llojeve të ndryshme të pagesave me para në dorë.¹¹³

Përveç kësaj, ai beson se 'është me rëndësi të zgjerohet vetëdijësimi i të gjithë pjesëmarrësve në sektorin ekonomik për hir të respektimit të rregullsisë dhe rregullave të definuara të lojës, në drejtim të rritjes së kornizës institucionale, rregullimit gjyqësor, vlerat morale dhe shtytësit e funksioneve ekonomike në vend.'¹¹⁴

Në përgjithësi, Nenovski (2012) konsideron se rekomandimi kryesor është të drejtohen aktivitetet dhe masat drejt ndërprerjes dhe evitimit të shkaqeve të ekonomisë së fshehur, e pastaj të

ndëshkohen pasojat e atij fenomeni. Ai pohon se Qeveria duhet të kthejë besimin e qytetarëve tek institucionet që të pranohen vlerat liberale e jo të ndjehen sikur ato iu imponohen. Në këtë drejtim, ai gjithashtu beson se përmirësimi i marrëdhënieve ndërmjet qeverisë dhe ekonomisë është shumë e rëndësishme dhe kjo shpie drejt përmirësimit të kornizës institucionale në shtet. Ai shton se gjithashtu është e rëndësishme të ngritet kapaciteti i vendit për përmirësimin e 'shritjes dhe cilësisë së shërbimeve publike', që nënkupton: 'ngritje organizative, efikasitet, kualifikime dhe bashkëpunim ndërmjet autoriteteve të caktuara dhe organeve të pushtetit qendror, reduktim të ndikimit qendron mbi ekonominë, racionalizim të konsumit publik, përmirësim të cilësisë së sektorit publik (përfshirë reformat plotësuese të sistemit pensional dhe shëndetësor), reduktim të numrit të personelit në administratë, etj.'¹¹⁵

Garvanlieva et al. (2012) rekomandon implementimin e masave lehtësuese me qëllim të reduktimit të ekonomisë së fshehur. Ata besojnë se sistemi i lehtësimeve për zhvillim ekonomik, futja e dispozitave ndëshkimore në legjislacion, reforma e sistemit tatimor dhe sistemi për sigurim social janë dëshmuar efikas. Për më tepër, autorët konsiderojnë se subvencionimi i vetëpunësimit është një masë tjetër e suksesshme, e cila brenda pesë viteve ka çuar në rreth 70% rritje të vetëpunësimit dhe kështu ka rezultuar në formalizimin e disa bizneseve, të cilat më parë vepronin në fushën gri.¹¹⁶

¹¹² Nenovski, T. (2014) *Ekonomia Grin e Maqedoni: Aspektet makroekonomike, Implikimet dhe zgjidhja e mundshme e problemit*, Gazeta për zhvillim të qëndrueshëm

¹¹³ Nenovski T. (2012) *Aspektet makroekonomike të ekonomisë gri – rasti i Maqedonisë, e gjeni në <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/42253/>, MPRA Paper No. 42253, postuar 24 shkurt 2013*

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid

¹¹⁶ Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) *Ekonomia e fshehur në Maqedoni. Shkup: Qendra për analiza ekonomike*

Në këtë drejtim, Mojsoska-Blazevski (2012) vërejnë se **masat aktive të tregut të punës duhet të ndryshohen nga masa për të papunësuar afatgjatë në masa për të rinjë dhe të diplomuar të ri në treg**, ndërsa ‘fokusi afatshkurtër duhet të jetë mbi programet që e mbështesin krijimin e vendeve të reja të punës, si p.sh.: subvencione për punësim; reduktime të targetuara të kontributeve për sigurim social; programe për punë publike; dhe skema për zhvillim të sipërmarrësisë, edhe pse këto programe janë relativisht të shtrenjta dhe efektet e tyre janë të pasigurta.’¹¹⁷

Në fund, ashtu siç tregojnë të dhënat se ekonomia joformale ndikon mbi grupe specifike demografike në veçanti personat me arsim të ulët, pakicat etnike, banorët e zonave rurale, etj., **inkurajimi i vetëpunësimit mund të shihet si një vegël efikase për zvogëlimin e papunësisë, por duhet të kihet konsideratë më të madhe për targetimin e grupeve të caktuara, si dhe qëndrueshmëria e bizneseve.**¹¹⁸

VII. Raportimi i mediave rreth ekonomisë së fshehur

Mediat janë lojtarë të rëndësishëm në procesin e zbulimit dhe luftimit të ekonomisë së fshehur, sidomos duke pasur parasysh faktin që 62% e të intervistuarve në anketën e Stankovic dhe Stankovic (2012) pohuan se informohen rreth ekonomisë gri nga mediat, ndërsa të gjitha

burimet tjera ishin lënë shumë pas. Prandaj, mediat mund të japin kontribut të madh dhe aktiv për përmirësimin e cilësisë së debatave publike rreth kësaj çështjeje, veçanërisht duke pasur parasysh vlerësimin e pafavorshëm për lirinë dhe cilësinë e mediave në Maqedoni.

Konkretisht, në vitin 2006, Agjencia ndërkombëtare ‘Gazetarë pa kufij’ e rangoi Maqedoninë në vendin e 46-të në Indeksin për lirinë e mediave, që është vendi më i lartë që nga pavarësia.¹¹⁹ Fatkeqësisht, me kalimin e viteve, pati një rënie graduale të standardeve dhe lirisë së mediave. Në raportin e fundit (2014) vendi rangohej në vendin e 123-të, që paraqet një rënie prej 77 vendeve për tetë vitet e fundit. ‘Keqtrajtimi gjyqësor bazuar në legjislacionin e papërshtatshëm, mungesa e qasjes në informacione publike, dhuna fizike dhe psikologjike kundër atyre që merren me lajme dhe informacione, tregu për reklamim zyrtar dhe privat përdoret si vegël, kurse **ekonomia gri mund shumë të ndikohet nga media**. Të gjitha këto janë pengesa ndaj të drejtës për të raportuar lajmet dhe ndaj të drejtës së njerëzve për t’u informuar.’¹²⁰ Një agjenci tjetër relevante – ‘Freedom House’ e rangoi lirinë e shtypit në Maqedoni në vendin e **122**-të, duke i vënë shenjë shtetit si “pjesërisht i lirë”.¹²¹ Këto janë tregues që e rrezikojnë cilësinë e lajmeve, ndërsa kjo analizë synon vlerësimin e cilësisë së raportimit të çështjeve të lidhura me ekonominë e fshehur.

¹¹⁷ N Mojsoska-Blazevski N., (2012), EEO Review: Papunësia afatgjate, ish Republika Jugosllave e Maqedonisë Observatori i punësimit

¹¹⁸ Mojsoska-Blazevski, N., Najdova, J., Stojkov, A. dhe Asenov, L. (2009) Tregu i punës në ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë. Studim për Komisionin Evropian, Çështjet sociale dhe mundësitë e barabarta, DG. Shkup: Euro-Balkan Institute.

¹¹⁹ Indeksi mbi lirinë e shtypit, 2006. E gjeni në: <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2006,35.html>

¹²⁰ Indeksi botëror mbi lirinë e shtypit: Dashed Hopes After Spring, 2013. E gjeni në: http://fr.rsf.org/IMG/pdf/classement_2013_gb-bd.pdf f. 22

¹²¹ Rangimet për lirinë e shtypit, 2014. E gjeni në:

http://freedomhouse.org/report/freedom-press-2014/press-freedom-rankings#.U9l_5PmSy-0

Metodologjia

Me qëllim vlerësimin e veprimtarisë së mediave në këtë fushë, u realizua një analizë e shkurtër e 13 shtëpive mediatike sipas përmbajtjes së faqeve të tyre të internetit. U realizua analizë cilësore dhe sasore për më shumë se 100 artikuj në periudhën kohore 2011 – 2014.

Analiza përfshinte hulumtimin e 5 internet faqeve të 5-së TV stacioneve kombëtare, 3 gazetave ditore dhe 4 internet portaleve (2 prej të cilave gjithashtu emitojnë edhe radio programe). Pasiqë analiza u realizua në korrik 2014, janë analizuar vetëm artikujt e internet portaleve në dispozicion në atë kohë.

Fjalët kyçe për zbulimin e artikujve relevant përfshinin: ekonomia e fshehur, ekonomia gri, shmangia tatimore, Ministria e Ekonomisë, Ministria e Financave, Ministria e Punës dhe Politikës Sociale, Inspektoriatit Tatimor, Inspektoriatit i Punës, Punëtorët e padeklaruar, Zyra shtetërore e të ardhurave, puna në tregun e zi.

Përveç kësaj, duke synuar marrjen e informatave më cilësore rreth sfidave me të cilat ballafaqohen gazetarët kur bëjnë reportazhe për këto çështje, u realizua një pyetësorë i vogël me 4 gazetarë, rreth çështjeve si p.sh.: interesimi i përgjithshëm për temën e ekonomisë së fshehur, qasja në informacione, si dhe bashkëpunimi me institucionet përkatëse.

Rezultatet

Sipas llojeve të artikujve të prezantuara, të dhënat nga Tabela 11 më poshtë tregojnë se shumica dërmuese e artikujve janë, në fakt, raporte të konferencave tipike për shtyp të realizuara nga Qeveria dhe/ose agjencitë e saj kur është prezantuar ndonjë masë ose politikë e re; ose prezantim të të dhënave nga hulumtimet e organizatave të huaja ose të vendit. Ato zakonisht përbëjnë prezantime të thjeshta të fakteve dhe nuk përfshijnë analiza plotësuese ose mendime nga ndonjë palë ose aktorë tjetër.

Tabela 12 – Lloji i artikullit

Lloji i artikullit	Shpeshësia	Përqindja
Raport	76	66 %
Temë	18	16 %
Histori hetimore	6	5 %
Intervistë	15	13 %

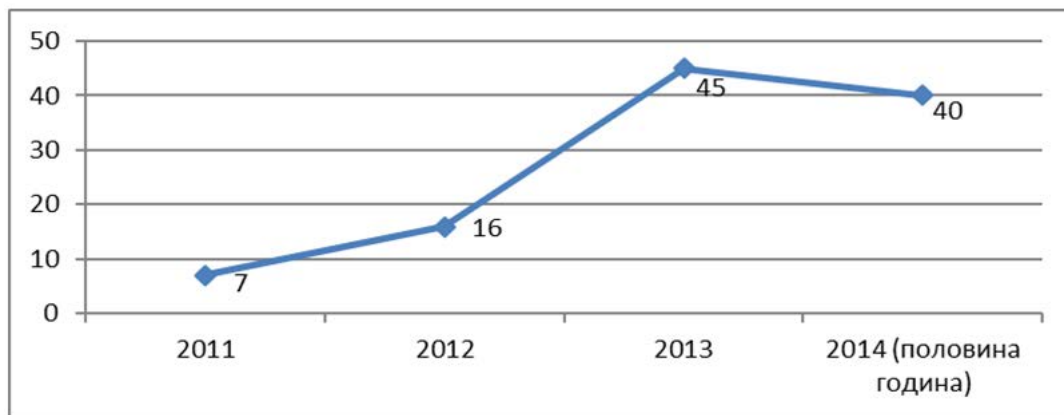
Ekzistojnë shumë arsye pse nuk ka pasur lajme të mjaftueshme të cilat nuk rezultojnë në një histori më të zhvilluar. Gjatë pyetësorit të vogël, të realizuar për qëllimin e kësaj analize, një gazetar i cili merret me çështje ekonomike, kur pyetet për sfidat e tij/saj gjatë raportimit rreth ekonomisë së fshehur, përgjigjet:

“Problemi më i madh kur raportojmë për ekonominë e fshehur është paaftësia për të fituar statistika dhe të dhëna zyrtare lidhur me këtë problem. Gjithashtu, një pjesë e vogël e të tanguarve (institucionet, punëdhënësit, punëtorët) janë të gatshëm që haptazi të diskutojnë për këtë temë. Zakonisht, përgjigjet që

i marrim nga institucionet e shtetit janë shumë të përgjithshme dhe rrallë herë mund të përdoren si tregues të besueshëm të situatës reale.”

Skica e mëposhtme e tregon **numrin në rritje të historive të reja për vitin 2013 dhe 2014** (gjysëm viti). Mungesa e lajmeve lidhur me ekonominë e fshehur për vitin 2010 dhe 2011 tregon se ose janë realizuar shumë pak aktivitete gjatë kësaj periudhe ose nuk kanë qenë të promovuara mjaftueshëm nëpër media. Gjithashtu, numri në rritje i lajmeve mund të ndodh për shkak të faktit që disa media që kemi analizuar e kanë ripublikuar historinë që e kanë marrë nga gazetarë ose media të tjera.

Figura 17 – Numri i historive lidhur me “Ekonominë e fshehur”

Kur flitet për çështje të ndryshme lidhur me dukurinë e ekonomisë së fshehur, shumica e artikujve kanë të bëjnë me temën e përgjithshme të ekonomisë gri, një nga katër i dedikohet reformave tatimore, kurse vetëm 4.4 % të lajmeve janë konkretisht të ndërlidhurave me çështjen e punës së padeklaruar (Tabela 12). Gazetarët e intervistuar e ndanin mendimin e njëjtë lidhur me ekzistimin e numrit të vogël të artikujve gazetareske që e adresojnë këtë çështje, duke theksuar se njerëzit që drejtpërdrejt janë të ndikuar me këtë problem nuk janë të gatshëm të flasin publikisht. Mendimet e tyre mund

të përmbledhen në deklaratën e një gazetari si në vijim:

“Definitivisht frika e moshumbjes së vendit të punës, si dhe vetëdijësimi i ulët rreth pasojave negative të problemit i bën ata të ngurrojnë në diskutimet e tyre për këtë dukuri, në një situatë, kur nuk janë të sigurtë nëse do ta kenë mbrojtjen e duhur të shtetit nëse vendosin të ndajnë problemin e tyre me opinionin publik dhe të qëndrojnë pas atyre deklarimeve me emër dhe mbiemër.”

Tabela 13 - Temat e shtjelluara

Tema	Shpeshtësia	Përqindja
Ekonomia e fshehur (gri) (përgjithësisht)	55	47.8 %
Politikat tatimore	32	27.8 %
Punëtorë të padeklaruar	5	4.4 %
Të tjera	23	20 %

Mirëpo, kur kemi mundësi të marrim deklaratë nga punëtorë që bëjnë pjesë në këtë grup të rrezikuar, atëherë mund të hapet rruga për artikuj interesant dhe informativ (shih Kutinë 2)

Kutia 2.

Në një artikull të Radio Europa e Lirë një punëtorë i padeklaruar kur u pyet: “**Si përballeni me sigurimin shëndetësor, (kartonat blu për sigurim social), në rast të sëmundjes?**”, ai përgjigjet:

“Kompanitë nuk i mbulojnë. Prandaj, ne, së paku unë, shkoj tek Agjencia e punësimit dhe regjistrohem si i papunë. Pagën që unë e pranoj arsyetohet si honorar. Nëse punëdhënësi na pagan, atëherë është në rregull, nëse nuk na pagan, atëherë jemi në mëshirë të Zotit.”

Në një artikull tjetër të shtëpisë së njëjtë mediatike janë prezantuar mendimet e disa qytetarëve, të cilët pohojnë se me qëllim pranojnë punë të këtilla të padeklaruar dhe rrezikojnë të eksploatohen për shkak të varfërisë me të cilën ballafaqohen:

“Rrogat janë shumë të vogla dhe çdokush tenton të fitoj sa më shumë. Njerëzit nuk mendojnë për të ardhmen, nëse do të kenë nevojë për kartonat blu apo jo, nëse do të kenë të drejtë pensioni apo jo.”

“Pranoni që të punoni për më pak para, lejoni që tju eksploatojnë, kjo është e tëra.” (...) Shefat thonë: “Unë jam shefi. Nëse të pëlqen – vazhdo me punën, nëse nuk të pëlqen – lirisht ik, do të vijë ndonjë tjetër në vendin tënd...”

¹²² Radio Europa e Lirë, „Сива Економија – мирна глава“ [Përkthim në anglisht], 10.12.2011 Available from:

<http://www.makdenes.org/content/article/24417377.html>

¹²³ Radio Europa e Lirë, „Сива економија за свет низ розови очила“ [Përkthim në anglisht], 10.08.2012 Available from:

<http://www.makdenes.org/content/article/24672676.html>

Një çështje tjetër me të cilët përballen mediat është mungesa e gatishmërisë së gazetarit që të përfshijnë më shumë se një mendim gjatë krijimit të një artikulli gazetaresk. Tabela 13 tregon se gjysma e artikujve janë tregime në të cilat paraqitet vetëm një pikëpamje.

Tabela 14 - Number of opinions / persons consulted in the text

1	57	49.5 %
2	32	27.8 %
3	11	9.6 %
4	7	6.1 %
Më shumë se 5-së	8	7 %

E tërë kjo krijon hapësirë për dyshime dhe ngrit pyetje rreth standardeve profesionale të gazetarëve. Gjithashtu kjo e parandalon prezantimin e temës si temë shumëdimensionale dhe komplekse, por e prezanton si të thjeshtë dhe njëdimensionale. Lidhur me temën e këshillimit të më shumë burimeve, gazetarët e intervistuar i theksuan problemet si në vijim:

“Komunikimi me institucionet gjithmonë pasohet me procedura të gjata, duke na drejtuar prej një personi te tjetri në zinxhirin e komandimit, etj. (...) vështirësia për të fituar informata relevante, mendime ose pikëpamje nga punëtorët e padeklaruar, të cilët kanë frikë të flasin për statusin e tyre me qëllim ruajtjen e vendit të punës. Kur kërkojmë mendime nga kompanitë, nga ana tjetër, përgjigja është gjithmonë e njëjtë: ata kujdesen për të drejtat e punëtorëve, të gjithë janë të regjistruar dhe i gëzojnë të drejtat e tyre në përputhje me Ligjin e Punës.”

“(…) pamundësia për të marrë të dhëna dhe statistika zyrtare lidhur me problemin. Gjithashtu, një pjesë e vogël e institucioneve relevante janë të hapura që të flasin për këtë çështje.”

“Pranojmë përgjigje të pyetjeve lidhur me ekonominë gri, por problemi është se përgjigjet janë shumë të përgjithshme dhe rrallëherë mund të përdoren si treguesë relevant për situatën reale.”

Ekzistojnë disa përjashtime të konsiderueshme

në këtë tendencë në rënie të cilësisë së raportimit të mediave. Vetëm **disa media (portale interneti, gazeta ditore), të cilat kanë numër të vogël të auditorit mund të dallohen si media që e zbatojnë gazetarinë hetimore**, të përkushtuar të ndajnë informatat e rëndësishme për të gjithë aktorët. Mirëpo, duke konsideruar se opinioni i gjerë publik parapëlqen TV sesa gazetatat ose mediat në internet, problemi është të arrihet auditor më i gjerë. Mediat e përmendura publikojnë lajme dhe artikuj që ngritin pyetje dhe ofrojnë zgjidhje për çështje të ndryshme lidhur me ekonominë e fshehur. **Konkluzionet e tyre shpeshherë janë kritike dhe i ekspozojnë mangësitë e politikave, që me siguri është edhe arsyeja pse mediat kryesore nuk i eksplorojnë këto çështje në hollësi, por mbeten në anën e sigurtë vetëm duke raportuar lajme jo kontroverse.**

Një nga mediat që merret me çështjen e ekonomisë së fshehur më me hollësi është gazeta ditore **Kapital**, e specializuar në çështje ekonomike. Për shembull, një nga artikujt e saj është si vijon:

“Në Maqedoni, vetëm 5 % e transaksioneve financiare realizohen me me karta kreditore, ndërsa pagesat me para të gatshme janë të pakontestueshme. Ajo çka është më interesante është ajo se madje edhe ata që përdorin karta kreditore parapëlqejnë të nxjerrin para të gatshme në ATM (bankomat) dhe t’i harxhojnë të njëjtat. Vetëm si përkujtim, maqedonasit iu japin ryshfet zyrtarëve publik për ndonjë shërbim, mesatarisht 470 Euro në vit. Në fushën e ekonomisë joligjire,

sipas Ministrisë së Ekonomisë, rrotullohen rreth 2 miliardë Euro. Duke pasur parasysh këto të dhëna, ideja e zëvendësimit të parave të gatshme me “para në plastikë” është, së paku, revolucionare. Nëse njerëzit largohen prej përdorimit të parave të gatshme, rreziku nga korrupsioni dhe ekonomia gri do të ishte minimal.”¹²⁴

Të dhënat më poshtë tregojnë një prezantim solid të fakteve, mendimeve ose një kombinim të të dyjave gjatë shkrimit të një artikulli. Artikujtë që paraqesin fakte përbëjnë 35.7 % , gjë që ndodh për shkak se lajmet janë të mbushura me pres konferencat e institucioneve shtetërore që publikohen në media me qëllim të promovimit të politikave të reja drejt luftimit të ekonomisë

së fshehur. Ministria e Financave dhe Zyra për të Ardhura Publike paraqiten si korrespondenti më i shpeshtë me gazetarët. Shembulli më i zakonshëm i kësaj praktike është ky artikull që publikohet nga televizioni kombëtar TVM 1, ku gazetari përdor një ton populist dhe senzacional me qëllim të madhërimit të aftësisë së institucioneve publike (në këtë rast Zyrën për të Ardhura Publike). Në një intervistë me drejtuesin e Zyrës për të Ardhura Publike, kur u pyet nëse Maqedonia mund të krahasohet me administratat tjera tatimore të rajonit, ai përgjigjet:

“...Maqedonia është lider në administrimin tatimor në Evropë Juglindore”¹²⁵

Tabela 15 – Lloji i informacioneve të prezantuara

Çfarë prezantohet	Shpeshtësia	Përqindja
Fakte	41	35.7 %
Pikëpamje	48	41.7 %
Kombinim	26	22.6 %

Rrjedhimisht, gazetarët shpeshherë do të përdorin ton senzacional me qëllim të nxitjes së interesit tek palët e interesuara. Një shembull është artikulli i TV Sitell, ku gazetari bën interpretimin e tij të gjendjes së ekonomisë së fshehur, pa asnjë referencë, duke theksuar:

“...pesë viteve të fundit, ekonomia e fshehur është ngushtuar dy herë. Vlerësimet tregojnë se tani përbën vetëm 20%, që është vetëm 5 deri 6% më shumë se mesatarja e BE-së.”¹²⁶

Ekonomia e fshehur e garanton paqen sociale që është evidente në një shtet me shkallë të lartë të papunësisë, ku nuk ka shprehje masovike të pakënaqësisë. Kjo është ndoshta arsyeja më e madhe pse opinioni publik dhe autoritetet nuk shfaqin interesim më të madh për këtë çështje. Në një artikull të Radio Evropa e Lirë një sociolog ngrit një çështje shumë interesante:

¹²⁴ Kapital, „Nëse kartelat i zëvendësojnë paratë e gatshme, nuk do të ketë korrupsion dhe ekonomi gri“ [If cards replace the cash there will be no corruption and gray economy], 28.06.2013, Available from:

http://kapital.mk/MK/magazin/95807/ako_kartichkite_go_zamenat_keshot_kje_snema_korupcija_i_siv_a_ekonomija.aspx

¹²⁵ TMV 1, „Maqedonia është lider në administrimin e tatimeve në Evropën Juglindore“ [Macedonia is leader in tax administration for Southeast Europe], 18.03.2014, Available from: <http://www.mrt.com.mk/node/6124>

¹²⁶ TV Sitell, „Ekonomia gri ka shënuar dyfish rënie për pesë vite“ [For 5 years the grey economy is twice reduced], 05.06.2014 Available from: <http://www.sitel.com.mk/sivata-ekonomija-dvojno-se-namalila-za-pet-godini>

“Është befasuese që, edhe pse si shtet e kemi përqindjen më të lartë të papunësisë krahasuar me shtetet tjera të rajonit, ende nuk kemi parë që njerëzit të reagojnë për këtë problem. Përveç kësaj, ekonomia gri përbën një përqindje të madhe në ekonominë e Maqedonisë. Kjon nënkupton që shuma të mëdha parash janë në qarkullim dhe duket se secili i zgjidh problemet e veta jashtë kornizave shoqërore, jashtë institucioneve, etj.”¹²⁷

Situata e përgjithshme lidhur me mediat e Maqedonisë, si faktorë kryesorë për ngritjen e vetëdijes, është se ato **nuk sigurojnë informacione me cilësi të lartë rreth çështjes së “ekonomisë së fshehur”**. Hulumtimi tregoi që edhe pse është rritur numri i artikujve që e shtjellojnë këtë temë në vitin 2012 e sidomos në vitin 2013, prapëseprap ekziston një hendek i madh ndërmjet historive të hulumtuara (gazetarisë hetimore) dhe prezantimit të thjeshtë të lajmeve. Konkluzioni kryesor është se **mediat lokale, në shumicën e rasteve, transmetojnë informacione tashmë të publikuara nga institucionet shtetërore, duke iu referuar politikave të reja për zbutjen e ekonomisë së fshehur**.

Arsyet për mospasjen e lajmeve cilësore rreth ekonomisë gri mund të jenë të llojllojshme. Për shembull,: (1) vetë gazetarët janë pjesë e ekonomisë gri nëpërmjet pranimit të rrogave me para të gatshme, në formë honorari; (2) ekziston mungesë e përgjithshme e edukimit dhe të kuptuarit e thellë, në mesin e gazetarëve, mbi çështjen e ekonomisë së fshehur; (3) ekonomia e fshehur e garanton paqen sociale në vend, që krijon hapësirë për mediat e anshme të mos bëjnë hetime kur shkruajnë për këtë çështje.

VIII. Politikat dhe metodat e adresimit të EF dhe efektiviteti

Ekzistojnë një sërë qasjesh dhe masash për adresimin e ekonomisë së fshehur. Ato në përgjithësi janë të parakushtëzuara nga të kuptuarit e shkaqeve të aktiviteteve të ekonomisë së fshehur dhe kështu mund të ndahen në dy qasje kryesore.

- **Qasja neoliberales** pohon se ekonomia e fshehur lind si rezultat i taksave të larta, rregullimin e tepërt të ekonomisë dhe ndërhyrje të tepërt të qeverisë në fushën e sigurimit të mirëqenies. Prandaj, ekonomitë duhet të zbatojnë reduktime të taksave, derregullimin dhe ndërhyrje minimale shtetërore për të parandaluar rritjen e ekonomisë së fshehur.
- **Qasja social demokratike** pohon se ekonomia e fshehur është efekt anësor i derregullimit të ekonomisë dhe reduktimeve të sigurimit të mirëqenies nga shteti, prandaj duhet të rriten shpenzimet shtetërore për tregun e punës dhe sigurimin e mirëqenies dhe kështu të adresohet ekonomia e fshehur.¹²⁸

Përqendrimi i të gjitha qeverive të Maqedonisë, sidomos pas vitit 2006, ka qenë promovimi i masave me qëllim të thithjes së investimeve të huaja direkte (FDI) dhe zbutjes së papunësisë. Mirëpo, edhe përkundër një trupi të madh legjislativ që merret me luftimin dhe sanksionimin e ekonomisë së fshehur, mungonin masa publike që do të merrenin drejtëpërdrejtë me pasojat negative të ekonomisë së fshehur. Paradokohe, pati një interesim i ringjallur për adresimin e ekonomisë së fshehur, për inkurajimin e të drejtave themelore të punëtorëve, si dhe reformimin e institucioneve dhe shërbimeve të inspektimit, të cilat merren me ekonominë e fshehur. Pjesa që vijon i shtjellon politikat më të rëndësishme të cilat drejtëpërdrejtë ose tërthorazi synojnë reduktimin e ekonomisë së fshehur në vend, si dhe efikasitetit të tyre nëpërmjet zbatimit të një modeli të zhvilluar nga Williams dhe Rennoy (2009).

¹²⁷ Radio Europa e Lirë „Maqedonia 87 vite pas BE-së“, [Macedonia 87 years behind EU], 09.07.2011 E gjeni në: <http://www.makdenes.org/content/article/24260162.html>

¹²⁸ Colin C. Williams, Piet Rennoy, (2013) “Adresimi i punës së padeklaruar në 27 vendet anëtare të BE-së dhe Norvegji: Qasjet dhe masat qysh në v. 2008.” (Eurofound, 2013, p.25). 22.04.2014 marrë nga: <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef13243.htm>

Pasqyra e llojeve të qasjeve dhe masave të zbatuara në Maqedoni

Korniza e qasjes së politikave e paraqitur në Tabelën 15 (fillimisht e krijuar nga Williams dhe Rennoy, 2009) qartë i tregon disa prej masave më të spikatura të ndërmarra nga Qeveria e Maqedonisë me qëllim frenimin dhe parandalimin e punës së padeklaruar. Ilustrimi i karakteristikave kyçe të masave që synojnë ekonominë e fshehur është një pikënisje e mirë për vlerësimin dhe modifikimin e masave të implementuara, si dhe gurthemel për masat e ardhshme.

Tabela 16 – Korniza e politikave e përshtatur nga Williams dhe Rennoy (2009) e zbatuar në dokumentin GREY Nr.3 dhe e përditësuar (teksti i gjelbërt).

Qasja	Metoda	Lloji i masës së implementuar
Frenimi (mbikëqyrja dhe ndëshkimi)	Përmirësimi i detektimit	<p>Inspektimet e punës</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Themelimi i Trupit për Kundërvajtje pranë Ministrisë së Punës dhe Politikës Sociale me përbërje të dy komisioneve – një për marrëdhënie pune dhe një për siguri dhe shëndet në punë (2009/10) ➤ Rregulla të përforcuara për të papunësuarit e regjistruar, p.sh. kërkohet verifikimi i kërkimit të punës nga të papunët (2012) ➤ Krijimi i Këshillit për Vëzhgim të Inspektimit i cili duhet të bashkërendis përpjekjet dhe resurset e të gjitha inspektimeve, si dhe të mbikëqyr punën e tyre.(2012-2014) <p>Kontroll rreth pagesës së tatim fitimit dhe kontributeve sociale</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Themelimi i 'Qendrës për vjelje të borxhit', 'Qendrës për mallra të sekuestruara', 'Akademisë Tatimore për Trajnim' dhe një 'laborator mjekoligjor' pranë Zyrës së të Ardhurave Publike për adresimin e mashtrimit me rrezik të lartë dhe evazionit tatimor (2011) ➤ Forcimi i bashkëpunimit administrativ dhe ndihmës së ndërsjellë nëpërmjet shkëmbimit elektronik të të dhënave (Zyra për të Ardhura Publike, Inspektorati Shtetëror i Punës, etj.) (2012 dhe 2013) ➤ Reforma mbi kontratat në vepër për adresimin e shmangies së kontributeve për sigurim social (07.2014)
	Rritja e gjobave Rritja e perceptimit të riskut	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Detyrimi i punëdhënësit brenda 8 ditëve të regjistrojë punëtorin zyrtarisht pas zbulimit nga ana e inspektoriatit të punës, si dhe ti paguajë punëtorit tre paga mesatare bruto dhe të mos e zvogëlojë numrin e punëtorëve për tre muaj. Gjobë prej 1000 Euro për çdo punëtorë të paregjistruar (2013)

Mundësimi i formalizimit / përfillja	Preventive	<p>Thjeshtësimi i respektimit të rregullave</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Thjeshtësimi i rregullave për fillim të biznesit ('sistem një sportel') (2009); ➤ Decentralizimi i shërbimeve për pagesën e taksave, p.sh. hapja e 'Pikave lokale të shërbimit' (2011) ➤ Inkurajimi i plotësimit të dokumentacionit elektronik për paraqitjen e taksave si dhe pagesës elektronike të tatim fitimit dhe taksave të TVSH-së (2013/14) <p>Lehtësime tatimore direkte</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Reduktimin dhe barazimin e shkallës për tatim fitim dhe tatim personal ('taksë të sheshtë') at 10% (2008) ➤ Shkalla tatimore prej 1.5 % mbi të ardhurat totale për bizneset e vogla me qarkullim vjetor deri në 3 milion denarë (2008) ➤ Lehtësim tatimor për fitimin e reinvestuar (për investime mbi 100.000 Euro) (2008/09) ➤ Tatim fitimi zero për fitimin e pashpërndarë (2011) <p>Lehtësime për përfshirje në punësime zyrtare dhe operacione afariste</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Marrëveshja Kolektive Tripartite për dialog social (2009) ➤ Harmonizim të bazës minimale dhe maksimale të kontributeve sociale me shumën e pagës individuale bruto (2009) ➤ Reduktim progresiv të shkallës obligative për sigurim social në 26.5% (2011) dhe shkallëm e kontributeve të pensionit në 18% të rrogës bruto (2010) ➤ Miratim të 'Ligjit mbi pagën minimale', përcaktimi i pagës minimale kombëtare në 36.9% të bruto pagës mesatare kombëtare për degën përkatëse për vitin paraprak (2012) ➤ Zvogëlim të periudhës maksimale për kompensim të papunësisë nga 60 në 18 muaj (2012) ➤ Sigurim të mikrofinancimit për bizneset fillestare (veçanërisht NVM-të) (2012/13) ➤ Reduktim të kostos së punëtorëve sezonal duke i lehtësuar kërkesat për pagesë kompensimi (futja e punës në provë për profesionet sezonale dhe reduktimin e periudhës kohore për njoftimin për pushim nga puna) (2013) ➤ Reforma për kontratat në vepër –një sërë amandamentesh për disa ligje¹²⁹, duke parashikuar që punëdhënësit që angazhojnë punëtorë me kontrata në vepër dhe paga bruto e të cilëve e tejkalojnë pagën minimale në vitin 2015 (9.500 den) janë të obliguar, sipas ligjit, të paguajnë kontribute për sigurim social, shëndetësor dhe pensional. (2014)
	Rehabilituese (inkurajimin e daljes nga ekonomia gri)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Bazë tatimore më të ulët për fermerët individ të regjistruar (20% e neto pagës mesatare kombëtare (2008). ➤ Fermerët me të ardhura vjetore <300,000 Den.> janë të liruar nga pagesa e tatim fitimit (2008). ➤ Aktivizimi i personave të regjistruar si të papunë, ndërmjetësimi në punësim, përgatitja e planeve individuale për punë me qëllim shmangien e ekonomisë gri. Një masë e tillë është 'Subvencionimi i punësimit për personat që pranojnë ndihmë sociale' (2014) ➤ Formalizimi i bizneseve ekzistuese dhe programit për vetëpunësim të Agjencisë së Punës të Maqedonisë. Organizimi i trajnimit një ditor për sipërmarrësi, 3000 Euro grante dhe regjistrim falas të firmës (2007-2014) ➤ Transformimin e ekonomisë gri në punësime ligjore në mesin e romëve, si pjesë e aktiviteteve për punësim më të lartë për romët (pjesë përbërse e Dekadës për Inkluzion të Romëve 2005-2015)

¹²⁹ Ligjet e ndryshuara përfshijnë: Ligjin mbi marrëdhënie të punës Ligjin mbi sigurim të detyrueshëm pensional, Ligjin mbi kontributet e detyrueshme për sigurim dhe social, Ligjin mbi sigurim shëndetësor, Ligjin sigurim pensional dhe invalidor (Gazeta zyrtare e Republikës së Maqedonisë, No 113/2014.) E gjeni në: <http://www.mtsp.gov.mk/zakoni.nsp?ose>

Nxitja e përkushtimit	<p>Fushatat publike dhe iniciativat për ngritje të vetëdijes</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Linja telefonike (Hotline) për denoncimin e punës së padeklaruar dhe parregullësive lidhur me të (Ministria e Punës dhe Politikave Sociale, Agjencia Kombëtare e Punësimit, Fondi për sigurim pensional dhe invalidor dhe Inspektorati shtetëror i punës). ➤ Listë kontrolluese për punëdhënësit dhe punëtorët për të drejtat dhe obligimet e tyre (faqja e internetit e Inspektoratit shtetëror të punës) ➤ Fushata për ngritjen e vetëdijes synuar të rinjve për promovimin e tranzicionit të suksesshëm prej shkolle në punë të denjë. ➤ Fushatë vetëdijësimi "Kërko faturë" për nxitjen e respektimit të rregullave tatimore dhe pengimin e evazionit tatimor. (2014) ➤ Fushatë për "turpërim publik", ZAP-i publikon listë të zezë për borxhet e papaguara dhe borxhlinjtë që paguajnë me vonese, në baza mujore (2014)
------------------------------	--

Burimi - http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf p.41.

Institucionet dhe efektiviteti i politikave

Plani i Veprimit për zvogëlimin e ekonomisë gri (Ministria e Ekonomisë, 2013; MPPS, 2014)¹³⁰ u hartua nga MPPS-ja dhe paraqet një përpjekje këshilluese për bashkërendimin dhe monitorimin e aktiviteteve të disa institucioneve dhe trupave rregullatore në fushën e adresimit të punës së

padeklaruar dhe aspektet e tjera të saj, ndërsa njëkohësisht i përshkruan qartazi përgjegjësitë ndërmjet tyre. Duke i krahasuar në mënyrë analitike mund të vlerësohet fokusi i përpjekjeve kombëtare për adresimin e ekonomisë së fshehur, si dhe drejtimin që këto përpjekje synojnë.

Tabela 17 – Tabela krahasimore e planeve të veprimit të Ministrisë për Punë dhe Politikë Sociale (MPPS) dhe drejtorive përkatëse. Masat e reja janë të shënuara në të gjelbërt.

Drejtoria përkatëse	Aktiv. e planifikuara 2013	Aktiv. e planifikuara 2014
Jetësimi i punësimit formal: Ministria e Punës dhe Politikës Sociale dhe Agjencia e Punësimit	<ul style="list-style-type: none"> • Masa që synojnë përmirësimin e rregullave lidhur me punëtorët sezonal • Masa që synojnë lehtësime për personat e regjistruar si të papunë dhe testimi i aktivitetit të tyre. • Mbështetje për formalizimin e punës së padeklaruar të personave/bizneseve të peregjistruara. 	<ul style="list-style-type: none"> • Përmirësimi i rregullave për subvencione punësimi për shfrytëzuesit e ndihmës sociale. • Aktivizim dhe inkurajim të shfrytëzuesve të ndihmës sociale për pranim të vendeve të punës. • Themelim të një sistemi për regjistrimin e punëdhënësve të cilët janë të gatshëm të punësojnë shfrytëzuesit e ndihmës sociale. • Themelim të një sistemi për regjistrimin e personave që punojnë jashtë nëpërmjet agjencive për punësim të përkohshëm, regjistrimin e tyre në sistemin për sigurim social dhe realizim të kontrolleve mujore.

¹³⁰ Plan veprimi për zbutjen e ekonomisë gri (Ministria e Ekonomisë, 2013; MPPS, 2014). Marrë nga: www.mtsp.gov.mk/content/word/siva.doc

	<ul style="list-style-type: none"> • Përmirësim të rregullave lidhur me regjistrimin dhe licensimin e agjencive të huaja të cilat ndërmjetësojnë ose angazhojnë punëtorë jashtë. • Përmirësim të rregullave që e përcaktojnë juridiksionin me qëllim të përcaktimit të punëtorëve të padokumentuar nga Inspektorati shtetëror i tregut dhe ZAP.
Rritja e përfilljes tatimorte: Ministria e Financave dhe Zyra e të Ardhurave Publike	Fushatë kombëtare për rritjen e 'moralit tatimor të qytetarëve' dhe ngritje të vetëdijes publike për dobiti nga pagesa e tatimeve.
Arsimim: Ministria e Arsimit dhe Shkencës	Edukimi i studentëve në shkolla të mesme mbi efektet negative të punës së padeklaruar (projekti "Refuzo punën e padeklaruar")
Inspektimet shtetërore dhe kontrolle: Inspektorati shtetëror i punës	Publikimi i një 'Liste të Zezë' të firmave me parregullësi të zbuluar <ul style="list-style-type: none"> • Forcimi i inspektimeve dhe kontrollit në baza sektoriale • Forcimi i bashkëpunimit ndërmjet inspektorëve rajonal
Kontrolli dhe vjelja e taksave mbi të ardhurat: Zyra për të ardhura publike	<ul style="list-style-type: none"> • Detektimi i taksapaguesve që kryejnë punë të padeklaruar (me ISHP) • Detektimi i taksapaguesve në punë të përkohshme • Detektimi i të ardhurave të tatueshme të padeklaruara të taksapaguesve individual • Implementimi dhe monitorimi i sistemit për regjistrimin e fluksit fiskal
Kontrolli dhe vjelja e taksave doganore: Administrata tatimore dhe Minsitria për Punë të Brendshme	<ul style="list-style-type: none"> • Forcimi i kontrollit kufitar (kalimet kufitare ligjore dhe joligjore) dhe përcaktimi i saktë i madhësisë së taksave doganore • Rritja e kontrollit mbi individët që e kalojnë kufirin ('tregtia ecejake')
Rregullimi i tregut: Ministria e Ekonomisëv(përf. Inspektoratin shtetëror të tregut, Inspektoratin shtetëror për inspektime teknike, Inspektoratin shtetëror për ndërtim dhe zhvillim urban	<ul style="list-style-type: none"> • Forcimi i kontrollit mbi aktivitetet e padeklaruara komerciale në zona të kufizuara (tregje të gjelbërta, trotuare dhe sheshe) • Forcimi i kontrollit mbi aktivitetet e padeklaruara në hotelieri dhe turizëm • Forcimi i kontrollit mbi koncesionerët që kryejnë hulumtime gjeografike dhe eksploatimin e burimeve minarel • Regjionalizimi i Inspektoriatit shtetëror për inspektime teknike • Forcimi i kontrollit mbi produktet e plasura në pajtim me Ligjin për Siguri të Produkteve dhe Ligjin për Produktet e Ndërtimtarisë • Forcimi i kontrollit në lidhje me vëzhgimin e të drejtave të konsumatorëve

Të pasurit e një plani të veprimit nënkupton pikërisht atë që e sugjeron emri: ai përfshin të gjithë ose institucionet më të rëndësishme, i bashkërendit aktivitetet e tyre, e vlerëson nevojën për masa të ndryshme dhe e vlerëson efikasitetin e masave dhe politikave tashmë të themeluara nëpërmjet treguesëve konkret. Me bashkimin e planeve të veprimit të MPPS-së për vitin 2013 dhe 2014 mund të vlerësohet se në çfarë drejtim po shkojnë masat dhe deri në ç'masë i adresojnë sfidat e paraqitura nga puna e padeklaruar në veçanti, si dhe aktivitetet e ekonomisë së fshehur në përgjithësi.

Duke e shikuar lëvizjen e planeve të veprimit për vitin 2013 dhe aktivitetet e vitit 2014, ato mbeten të ngjashme ose të vazhdueshme në fushat vijuese:

rritja e përfilljes tatimore, edukimi, kontrolli dhe vjelja e të ardhurave kombëtare dhe rregullimi i tregut. Dy zhvillimet më të rëndësishme bëjnë pjesë në kompetencat e MPPS-së dhe të Agjencisë së Punësimit, si dhe në Inspektimin dhe Kontrollin Shtetëror. MPPS-ja në bashkëpunim me Agjencinë e Punësimit, ka marrë përsipër disa masa të reja, duke filluar nga aktivizimi dhe subvencionimi i shfrytëzuesve të ndihmës sociale, nëpërmjet masave për përmirësim të rregullave (lidhur me punëtorët sezonal, përcaktimin e punëtorëve të padokumentuar, licensimin e agjencive të huaja që ndërmjetësojnë ose angazhojnë punëtorë jashtë). Është evidente që në vitin **2014, Planin i veprimit është më shumë i përqendruar në grupet e pafavorizuara sociale, sidomos shfrytëzuesit e ndihmës sociale, që sinjalizon se institucionet janë**

bërë më të vetëdijshëm për pozitën e pafavorshme të këtyre individëve drejt aktiviteteve të ekonomisë së fshehur, si dhe rrethin vicioz që e krijon lidhur me statusin e tyre socio-ekonomik. Mirëpo, efektet e këtyre politikave dhe masave tek do të shihen.

Zhvillimi i dytë ka të vëjë me sferën e Kontrollit dhe Inspektimit Shtetëror, detyrimet e të cilit në planin e veprimit janë përcaktuar në lidhje me: forcimin e kontrollit dhe inspektimeve në baza sektoriale dhe forcimin e bashkëpunimit ndërmjet inspektorëve rajonal.

Plani i veprimit i vitit 2014 përmban dimensionin parandalues dhe represiv, por gjithashtu e rrit rolin e masave që synojnë nxitjen e përkushtimit dhe moralit tatimor. Gjithashtu tregon sesi lufta kundër ekonomisë së fshehur kërkon zbatimin e përpjekjeve të decentralizuara që duhet të vijnë nga spektri shumëdisiplinor i trupave dhe institucioneve shtetërore me përgjegjësi të përbashkëta por plotësuese. Mirëpo, bashkërendimi ndërmjet ISHP dhe agjencive të tjera të zbatimit ka qenë i pamjaftueshëm, nevojiten strategji të përbashkëta dhe objektiva të përbashkëta për drejtoritë e ndryshme¹³¹. Një çështje tjetër është performanca e dobët e inspektimeve, që janë të priru ndaj ndikimit politik (Stojkov, Nikolov dhe Smilevski, 2008). Kjo oforn një mburojë të sigurtë për disa firma të privileguara që merren me veprimtari joformale.¹³²

Në këtë drejtim, krijimi i trupit të ri qeveritar – Këshilli për Vëzhgimin e Inspektimeve (KVI) tenton të luftojë disa prej mangësive të bashkërendimit ndërmjet disa trupave të zbatimit. Sipas ligjit, themelimi i këtij trupi, që përbëhet prej anëtarëve/drejtorëve të inspektorateve, shërben për mbikëqyrjen e punës së inspektorateve dhe bashkërendimin e punës së tyre, rishikimin e punës së inspektorateve në ato raste ku janë denoncuar ose zbuluar parregullësi, organizimin e programeve trajnuese, certifikimin e inspektorëve, si dhe në përgjithësi, punojnë drejt rritjes së efikasitetit të inspektorateve dhe shkurtimeve të kostove.

Mirëpo, Komisioni Evropian në vitin 2013 theksoi se **legjislacioni nuk është shkaku kryesor, por zbatimi i tij**, që mbetet problem për shumë shtete kandidate. “Fuqizimi i Zyrës për të Ardhura Publike, përmirësimi i efikasitetit gjyqësor dhe sigurimi i pavarësisë më të madhe për inspektorët janë tre objektivat kryesore në lufton kundër punës së padeklaruar në Maqedoni.”¹³³

Raporti i progresit për vitin 2014 është edhe më i rreptë në pjesën e konkluzioneve. Bazuar në argumentimin që ‘përqindja e madhe e ekonomisë joformale vazhdon të pengojë konkurrencën dhe zhillimin e sektorit privat formal’, pohon në mungesën e informatave të mjaftueshme për efikasitetin e Planit të veprimit për vitin 2013 që synonte reduktimin e ekonomisë së fshehur, si dhe miratimin e planit për vitin 2014 ‘pa evidencë të qartë të vlerësimit të bazuar në rezultate të masave paraprake’.¹³⁴

¹³¹ Dzhekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Adresimi i ekonomisë së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë” GREY Working Paper No. 3, Universiteti i Sheffield. Marrë nga: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf p.25)

¹³² Ibid, f. 34.

¹³³ Ibid (f.25)

¹³⁴ Raporti i progresit i KE për IRJ të Maqedonisë, 2014

Masat represive

Inspektorati shtetëror i punës (ISHP) është trupi kryesor i zbatimit të legjislacionit të punës, dhe kështu është përgjegjës për ushtrimin e kontrollit mbi punën e padeklaruar nëpërmjet katër drejtorive të tij: a) Drejtoria për marrëdhënie pune, b) Drejtoria për siguri dhe shëndet në punë, c) Drejtoria për çështje juridike në fushën e sigurisë dhe shëndetit në punë dhe ç) Drejtoria për bashkërendim, trajnim dhe zbatim administrativ.¹³⁵

Duke qenë trup kryesor për pengimin dhe zbatimin e masave represive (përmirësimi i detektimit, rritjen e gjobave dhe perceptimet e rrezikut), në periudhën 2008-2012 ISHP-ja ka realizuar: 38.741 inspektime në v. 2008, 32.406 në

v. 2009, 34.045 në v. 2010, 31.146 në v. 2011 dhe 34.275 në v. 2012¹³⁶. Një rënie prej 78% e detektimit të punëtorëve të padeklaruar në v. 2009 është një tregues se kontrollet e rritura të ISHP-së kanë shpjer në rezultate

pozitive, edhe pse një pjesë e kësaj rënie mund t'i atribuohet reduktimit të përgjithshëm të punësimeve për shkak të krizës ekonomike të vitit 2008.¹³⁷ Si ilustrim, parregullësitë që u zbuluan, mes tjerash ISHP-ja zbuloi 2,918 punëtorë të padeklaruar në vitin 2010; 1,269 në vitin 2011; 1,033 në vitin 2012 dhe 966 në vitin

Tabela 18 – Raport vjetor i ISHP (2008-2012), 10.01.2014 marrë nga: arkiva e ISHP dhe http://dit.gov.mk/godisnilzvestai_full.php?id=2012,

	Inspektime të rregullta	Inspektime kontrolli	Gjithsej inspektime	Numri i punëtorëve të zbuluar e të padeklaruar
2008	33,917	4,824	38,741	15,626
2009	30,810	1,596	32,406	3,405
2010	31,571	2,474	34,045	2,918
2011	28,748	2,398	31,146	1,269
2012	28,745	5,530	34,275	1,033
2013	23,286	3,454	26,740	966

2013.²⁶ Të ballafaquar me gjobë prej 1000 Euro për çdo punëtor të padeklaruar, informatat e ISHP-së pohojnë se qysh në vitin 2013 dhe 2014 shumica e punëdhënësve e paguajnë këtë gjobë dhe në vitin 2013 janë arkëtuar 140,000 Euro.¹³⁸

Figura 18 - Numri i inspektimeve të kryera nga ISHP në periudhën 2008-2013.

Burimi: Raporti vjetor ISHP dhe arkiva fizike

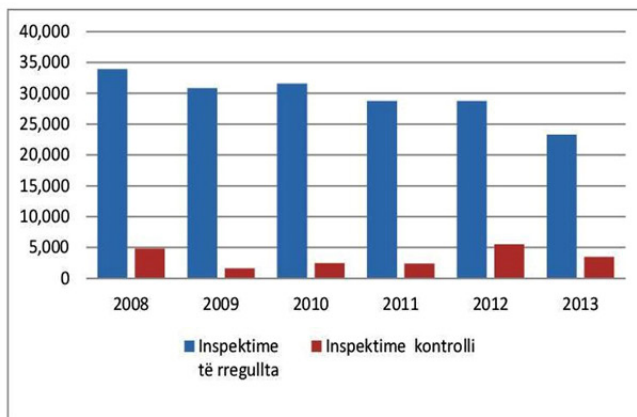
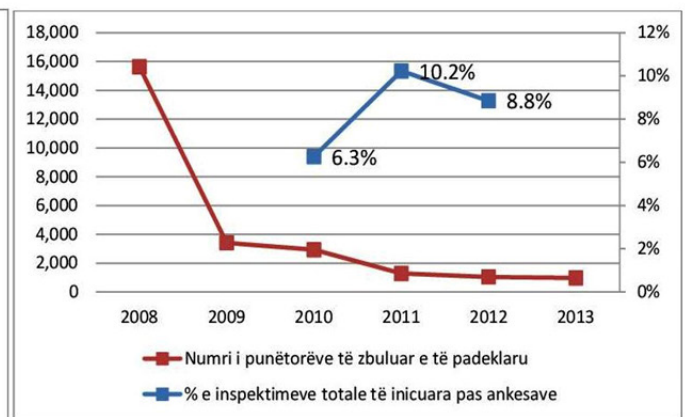

Figura 19 - Punëtorët e padeklaruar (Boshti i majtë) vs. inspektimeve të iniciara me denoncime sipas % totale të inspektimeve të realizuara (Boshti i djathtë).

Burimi: Raportet vjetore të ISHP dhe arkiva fizike

¹³⁵ <http://www.mtsp.gov.mk/drzaven-inspektorat-za-trud.nsp>

¹³⁶ Raporti vjetor i ISHP (2012), 10.01.2014, marrë nga: http://dit.gov.mk/godisnilzvestai_full.php?id=2012

¹³⁷ Mojsoska-Blazevski, N. (2011) Mbështetja e strategjive për rikuperim nga kriza në Evropën juglindore: Raport për vlerësimin e shtetit: Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë. Gjenevë: ILO. 10.05.2014 Marrë nga:

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_167032.pdf

¹³⁸ Prezantimi i Zlate Stojanovski, Inspektorati shtetëror i punës, në konferencën mbi Luftimin e Punës së Padeklaruar, CRPM dhe CSD, 27 nëntor, 2014, Shkup

Numri i punëtorëve të zbuluar dhe të padeklaruar vazhdon të bjerë (shih Figurën 19), ndërsa inspektimet e rastësishme të iniciuara nga ankesat në formë të shkruar, internetit ose qendrës telefonike vazhdon të rriten, duke përfaqësuar 8.8% të inspektimeve totale në vitin 2012. Organizata Ndërkombëtare e Punës (ILO), për vitet paraprake, vlerëson se vetëm 4% e inspektimeve totale ishin të iniciuara pas parashtrimit të ankesës.¹³⁹ Sidoqoftë, denoncimi në rritje i punës së padeklaruar tregon ngritje të vetëdijes së punëtorëve dhe palëve të tjera të interesuara, si dhe mirëbesim të rritur tek ISHP-ja. Në këtë drejtim, vlen të përmendet se ISHP-ja nuk ka vepruar vetëm me masat ndëshkimore, por gjithashtu edhe me ofrimin e edukimit dhe informatave të nevojshme punëdhënësve. Broshurat me ndryshimet legislative janë përgatitur dhe iu janë

shpërndarë punëdhënësve, si masë parandaluese, ndërsa masat e tilla vlerësohet të jenë më efektive sesa ato ndëshkimore.¹⁴⁰

Një masë tjetër të cilën ISHP-ja ka filluar ta zbatoj qysh në vitin 2013 me qëllim të 'fajësimit dhe turpërimit' është e ashtuq. 'lista e zezë' e firmave në të cilat janë zbuluar parregullësi. Këto lista janë në dispozicion në faqen e internetit të ISHP-së, por vetëm për katër muajtë e parë të vitit 2014. Është e evidente nga Tabela 18 se numri më i madh i firmave të listuara bëjnë pjesë në sektorin e 'shërbimeve' dhe 'tregtisë' dhe shumica e parregullësive ka të bëjë me rrogat e papaguara, ndërsa relativisht më pak ka të bëjë me punëtorët e padeklaruar dhe kontratat e pafirmosura. Mirëpo, në relativisht disa raste, inspektorati ka ndërmarr masa për mbylljen e firmës.

Tabela 19 – Lista e zezë e firmave me parregullësi të zbuluar nga fusha e marrëdhënieve të punës (2014)

		Janar	Shkurt	Mars	Prill
Numri i firmave të listuara		6	41	37	11
Sektori		Shërbime 2 Prodhim 1 Ndërtimtari 1 Financa 1 Të tjera 1	Shërbime 17 Tregti 9 Prodhim 6 Ndërtimtari 1 Edukim 1 Të tjera 7	Shërbime 9 Tregti 18 Të tjera 10	Shërbime 5 Tregti 4 Prodhim 1 Edukim 1
Shkelje të ligjit lidhur me:	Rroga të papaguara	3	8	17	8
	Kontrata të pafirmosura	1	6	6	
	Punëtorë të padeklaruar		6		1
	Punë jashtë orarit		4		
	Të tjera	2	17	14	2
Mbyllja e hapësirës së punës		0	4	6	1

Burimi: Inspektorati shtetëror i punës (ISHP), http://dit.gov.mk/pmeseconilzvestai_rp.php

¹³⁹ Organizata ndërkombëtare e punës (2011b) Profili i shtetit mbi inspektimin e punës: Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë. Gjenevë: ILO [Online]. Marrë nga: http://www.ilo.org/labadmin/info/WCMS_114938/lang--en/index.htm

¹⁴⁰ Prezantimi i Zlate Stojanovski, Inspektorati shtetëror i punës, në konferencën mbi Luftimin e Punës së Padeklaruar, CRPM dhe CSD, 27 nëntor, 2014, Shkup

Përkundër sukseseve, ekzistojnë edhe disa fusha në kuadër të ISHP-së që kërkojnë përmirësim:

- **Inspektive të përbashkëta** – ndërmjet Inspektoratit për siguri dhe shëndet në punë dhe atij të Marrëdhënive të punës janë bërë vetëm 10-20% të të gjitha inspektiveve. Ekziston mungesë e objektivave të përbashkëta për drejtoritë e ndryshme, si dhe mungesë e bashkërendimit të procedurave formale dhe strategjive të përbashkëta.¹⁴¹ Një stimul në rritje shihet në fushën e inspektiveve të përbashkëta ndërmjet ISHP-së dhe ZAP-it, në fushën e vjeljes së përbashkët të taksave.
- **Organizim i dobët** – vizitat janë të organizuara në mënyrë të dobët për shkak të mungesës së të dhënave, kohës dhe regjistrave. Inspektorët nuk përdorin doracakë procedural, çeklista ose modele gjatë vizitave të tyre.¹⁴²
- **Shkëmbimi i të dhënave dhe ndërlidhshmëria** – është e pamjaftueshme ose nuk ekziston fare. Momentalisht nuk ekziston regjistër pranë MPPS-së. “Disa institucione publike siç është Regjistri Qendror i Firmave, Autoriteti i tatimeve, Agjencia e Punësimit, Zyra shtetërore e Statistikave, Fondi për sigurim shëndetësor dhe Fondi për sigurim pensional dhe invalidor

kanë sisteme të kompjuterizuara në dispozicion. Mirëpo, inspektorëve nuk iu lejohet qasje në këto baza të dhënash.”¹⁴³ Pasi që e thamë këtë, ndërmerren hapa drejt implementimit të një softueri që do t’i mundësojë ISHP-së qasje në të dhëna përkatëse të institucioneve relevante siç është AP-ja, ZAP-i, Regjistri qendror, etj.

Inspektorati shtetëror i tregut (ose i ashtuq. Inspektorati për vëzhgim të tregut) është një faktor i rëndësishëm në luftimin e ekonomisë së fshehur. Siç është theksuar në Planin e veprimit të vitit 2014 për luftimin e ekonomisë gri në Maqedoni, kompetencat e tij janë zgjeruar në fushën e forcimit të kontrollit mbi veprimtarinë e padeklaruar në fushën e shërbimeve hotelierike, turizmit, si dhe në vende të kufiuara siç janë tregjet e gjelbërta, trotuaret dhe hapësirat tjera publike. Gjithashtu forcohet edhe kontrolli mbi produktet e plasuar në treg dhe mbrojtjen e konsumatorit. Mirëpo, në vitin 2013, nga 4.000 ankesa konsumatorësh të pranuar nga ISHP-ja, janë adresuar vetëm 1.5% . Në gjysmën e parë të vitit 2014, kjo shifër është rritur pak, në 2%.¹⁴⁴ Që të adresohet kjo mangësi, ISHP-ja ka marrë përsipër që raportet e saja t’ia dergoj Ministrisë së Ekonomisë në baza mujore, sesa siç ishte deri më tani në baza tremujore.¹⁴⁵

¹⁴¹ Williams, C.C., Baric, M. and Renooy, P. (2013) Tackling Undeclared Work in FYR Macedonia. Dublin: Eurofound.

¹⁴² Organizata ndërkombëtare e punës, (2011). Profili i shtetit për inspektimin e punës: Maqedoni. Marrë nga: http://www.ilo.org/labadmin/info/WCMS_114938/lang--en/index.htm

¹⁴³ Ibid

¹⁴⁴ Independent.mk, “Consumer Protection Activities Intensified in Macedonia”, 02.07.2014. Marrë nga: <http://www.independent.mk/articles/6746/Consumers+Protection+Activities+Intensified+in+Macedonia>

¹⁴⁵ Duhet të theksohet se të dhënat në dispozicion për aktivitetet vjetore dhe tremujore të ISHP-së janë të kufizuara, sidomos për periudhën 2006-2010, kurse raportet vjetore dhe tremujorshe për v.2012 mungojnë

Numri total i inspektimeve të realizuara është rritur nga 26,599 në v. 2011 në 40,582 në v. 2013 (Shih Figurën 20). Një ndryshim i konsiderueshëm mund të shihet brenda strukturës së inspektimeve të realizuara ku në vitin 2011 kontrollet e befasishme përbënin vetëm 4%, në Ç3 të v. 2014, ato përbënin 12% të të gjitha inspektimeve. Kjo mund të shpjegohet nga numri i rritur i inspektimeve të përbashkëta ndërmjet Zyrës për të ardhura publike, Policisë financiare dhe Inspektoratit shtetëror të punës, që ndoshta nuk ka qenë e planifikuar nga administrata e ISHP-së.

Figura 20 – Llojet dhe numri i inspektimeve të kryera (2011 - Ç3 2014). Burimi: Raportet vjetore të ISHT-së

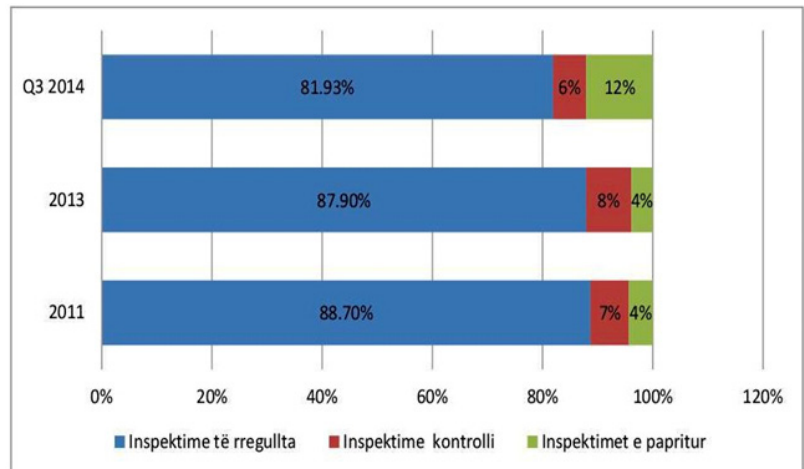

Tabela 20 – Urdhërpagesat dhe gjobat e paguara (në mln. denarë) ISHT-së dhe numri i inspektorëve në detyrë. Burimi: Raportet vjetore dhe tremujorshet të ISHT-së, i gjeni në: http://dpi.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=117&Itemid=162&Name=Value

	Urdhërpagesa të lëshuara	Urdhërpagesa të paguara	Gjoba të lëshuara	Gjoba të paguara	Vlera e produkteve të konfiskuara prej tregtarëve të peregjistruar	Numri i inspektorëve	Numri i inspektimeve të realizuara nga një inspektor
2011	73.3	3.2	1.2	0.2	1.7	144	208
2013	86.3	7.8	10.1	0.9	2.5	125	369
2014 Q3	70.8	4.1	16.8	2.4	1.8	126*	259

Të dhënat në dispozicion nuk lejojnë nxjerrjen e konkluzioneve direkte për efikasitetin e ISHP-së, mirëpo të dhënat rreth urdhërpagesave dhe gjobave të shqiptuara për shkak të shkeljeve të rregulloreve dhe të cilat janë nën kompetencat e Inspektoratit shtetëror të punës mund të japin pak njohuri¹⁴⁶ (Shih Tabelën XX). Shkalla e arkëtimit të urdhërpagesave në vitin 2011 ishte 4% kurse arriti në 6% në Ç3 të vitit 2014. Shalla e arkëtimit të gjobave ishte 9% në vitin 2013 deri në 14% të gjobave të shqiptuara deri në Ç3 të vitit 2014.

Me qëllim të rritjes së ndërveprueshmërisë, bashkëpunimin institucional dhe shkëmbimin e të dhënave në fushën e vëzhgimit të tregut, në vitin 2010, u themelua një Trup koordinues për vëzhgim

të tregut (G. Zyrtare, 90/2010), i cili konsistonte përfaqësues nga¹⁴⁷:

- Inspektorati shtetëror i tregut (koordinator)
- Inspektorati shtetëror i punës (zëvendës koordinator)
- Inspektorati shtetëror teknik dhe Ministria e Ekonomisë
- Byroja e medikamenteve
- Inspektorati shtetëror sanitar dhe shëndetësor, drejtorja e ushqimit
- Administrata doganore
- Inspektorati shtetëror i mjedisit
- Agjencia për komunikime elektronike
- Inspektimi i transportit dhe lidhjeve

¹⁴⁶ Gazeta zyrtare e RM Nr. 35/97, 23/99, 7/02, 20/02, 24/2007, 81/2007

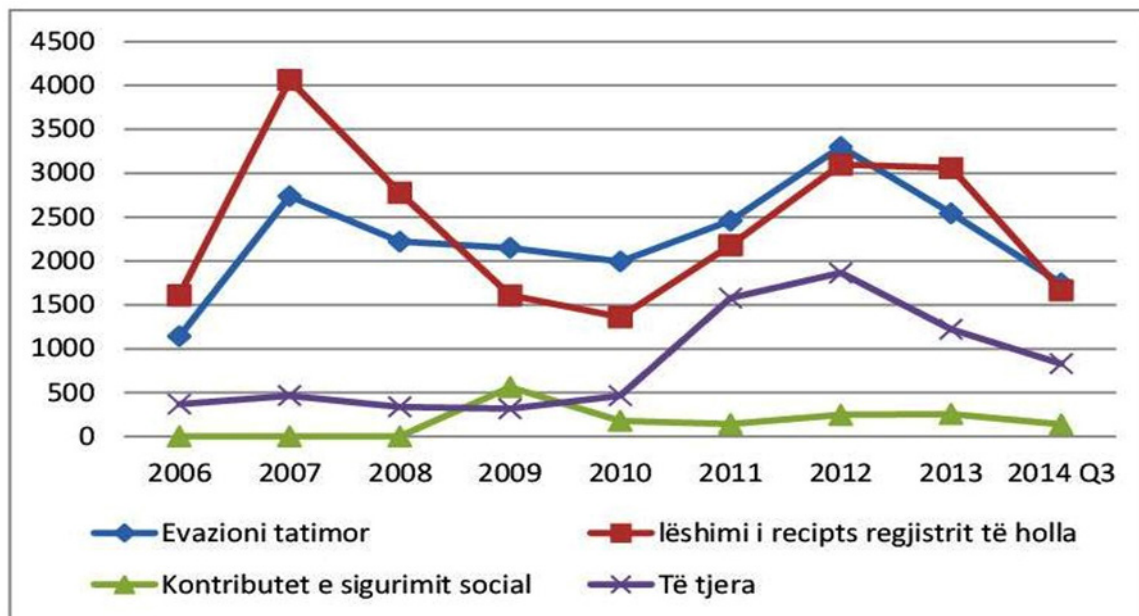
¹⁴⁷ Chingarovska, Elizabeta (2010) "Inspektorati shtetëror i tregut dhe Vëzhgimi i tregut." Marrë nga: <http://192.232.255.119/~cefta/sites/default/files/folder1/Ms%20Elizabeta%20Chingarovska%20Ministry%20of%20Economy%20Macedonia.pdf>

Zyra e të ardhurave publike funksionon si pjesë përbërëse e Ministrisë së Financave dhe ka për detyrë vjeljen e taksave dhe llogaritë tjera të arkëtueshme, ndërsa njëkohësisht ka për detyrë adresimin e evazionit tatimor dhe mashtrimit, si dhe shkeljeve të tjera të Kodit tatimor duke e përdorur Inspektoratin e Përgjithshëm tatimor për realizim të revizioneve. Gjatë periudhës 2011-2013 mund të vështrohet se rreth gjysma e revizioneve (auditimeve) kanë qenë me parregullësi me një rënie të vogël në v. 2013 (6.806 audite) e cila gjë pritet të vazhdojë deri në fund të Ç4 të vitit 2014.

Tabela 21 – Inspektorati i përgjith tatimor dhe auditimet (2011 – 2014)

	Gjithsej audite të kryera	Audite me parregullësi të zbuluara	Koeficienti i parregullësive të zbuluara/gjithsej audite të kryera
2011	7,771	3,522	45%
2012	7,292	3,698	51%
2013	6,806	3,171	47%
2014 Q3	4,942	1,951	39%

Figura 21 – Denoncimet e parregullësive nëpërmjet linjës telefonike të ZAP-it (198) dhe E-denoncimet. Burimi: Statistikat e ZAP-it <http://ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/9/0/0>

Me zbatimin e denoncimeve rreth parregullësive të pranuar në linjën telefonike (emergjente) të ZAP-it dhe E-denoncimeve, llojet e shkeljeve mund të jenë të llojllojshme. **Evazoni tatimor dhe lëshimi i faturave nga arkat fiskale janë shkaqet kryesore për denoncimin e parregullësive gjatë periudhës 2006-2013.** Këto dy lloje të shkeljeve përfaqësonin 78% të të gjithë denoncimeve në vitin 2013.¹⁴⁸ Deri në fund të vitit 2014, një masë e re u implementua, e cila e përcakton transformimin e regjistrave fiskal GSM që grumbullojnë të dhëna transaksionale në kohë të vërtetë që nga koha e shitjes e deri te ZAP-i, e cila gjë, në praktikë, duhet

të rris fuqitë hetimore të ZAP-it, si dhe agjencie dhe regjistrave të tjera përkatëse. Të dhënat reale që qarkullojnë prej arkave fiskale GSM duhet të rrisin aftësitë targetuese të ZAP-it, ndërsa njëkohësisht të ulin vëllimin e auditëve joefikase, të cilat nuk i detektojnë parregullësitë.

Parregullësitë lidhur me kontributet për sigurim social kanë qenë në numër të vogël gjatë periudhës së raportimit. Kategoria 'Të tjera' përmban shkelje lidhur me sjelljen e keqe të zyrtarëve të ZAP-it si dhe parregullësi që janë nën juridiksion të institucioneve tjera, por me tendencë rritjeje.

¹⁴⁸ Statistikat e ZAP-it mbi auditet dhe parregullësitë. Marrë nga: <http://ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/9/0/0>

Përveç kësaj, në vitin 2013 u themelua një Laborator mjekoligjor pranë ZAP-it, i cili ishte përgjegjës për adresimin e mashtrimit me rrezik të lartë.¹⁴⁹ ZAP-i gjithashtu filloi një fushatë të ‘turpërimit publik’ duke publikuar një listë të zezë të borxheve të papaguara dhe borxhlinjve që paguajnë me vonesë, në baza mujore, borxhet e

të cilëve ishin mbi 120,000 Denarë (2.000 Euro) për individë dhe mbi 300,000 Denarë (5,000 Euro) për subjekte juridike.¹⁵⁰ Në përgjithësi, përpjekjet u fokusuan në zvogëlimin e kostos afariste për përfillje të sistemit tatimor duke i thjeshtësuar rregullat dhe procedurat, si dhe njëkohësisht bërjen e autoriteteve tatimore më efikase dhe efektive.

Tabela 22 – Llojet e shkeljeve të detektuar nga Policia financiare. Burimi: Raportet e policies financiare <http://www.finpolic.gov.mk/statistiki.html> and www.mkbudget.org

Llojet e shkeljeve	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Total
Evazoni tatimor, Neni 279	47	16	47	67	41	46	23	48	403
Falsifikimi dhe shkatërrimi i ditarit afarist, Neni 280			37	62	38	24	21	35	217
Pastrim parash dhe të ardhurave të tjera nga vepra kriminale, Neni 273	47	14	2		1	1	1		131
Abuzimi i pozitës, Neni 353		11	5	8	18	11	7	8	69
Mashtrim, Neni 247	1	1	1	1	3	1	13	3	26
Dëmtim ose privilegjim joligjor të kreditorëve, Neni 257		1	2	1	5	1	2	4	16
Përvetësim në shërbim, Neni 354-353					2		14		16
Falsifikim të dokumenteve, Neni 378		1	1		3		3	2	12
Të tjera	3	2	0	5	4	4	7	10	37
Gjithsej	98	46	95	144	115	88	91	110	927
Gjithsej dëmet (mln. Denarë)				668	708	569	1,241	662	3848

Policia financiare (PF) gjithashtu merr pjesë në inspektime të përbashkëta me ZAP-in dhe Inspektoratin shtetëror të tregut me qëllim dëktimin dhe ndëshkimin e shkeljeve dhe veprave kundërvajtëse në kuadër të juridiksionit të tyre. Prandaj, PF-ja është një partner i rëndësishëm në luftën e përbashkët kundër aktiviteteve të ekonomisë së fshehur. Tabela më poshtë i paraqet llojet e shkeljeve dhe shfaqja e tyre në periudhën 2006-2013.

Është e evidente se shumica e shkeljeve përqendrohen në dy kategori kundërvajtëse, evazionin tatimor

(neni 279), si dhe falsifikimin dhe shkatërrimin e evidencës në ditarin e biznesit (neni 280). Në fakt, në vitin 2013 këto kategori përfaqësonin 75% të të gjitha shkeljeve të hasura (Tabela 21). Sipas fjalorit financiar, të gjitha 100 shkeljet në vitin 2013 përbëjnë dëme në shumë prej 662 mln. denarë (10.7 mln. Euro), që është shumë e konsiduerueshme krahasuar me buxhetin operativ vjetor të PF-së që është 30 mln denarë (0.5 mln. Euro)¹⁵¹. Mirëpo, për shkak të mungesës së të dhënave lidhur me shkallën e arkëtimit të këtyre gjobave, do të jetë e vështirë të vlerësohet efektiviteti i operacioneve dhe ndikimit të politikave të këtyre të policisë financiare (PF).

¹⁴⁹ Komisioni Evropian (2013) Commission Staff Working Document. Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë, Raporti i progresit 2013. [SWD(2013) 413 final]. Bruksel: Komisioni Evropian. f.34. Marrë nga:

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/mk_rapport_2013.pdf

¹⁵⁰ Gazeta zyrtare e Republikës së Maqedonisë nr.13/06...187/2013. Marrë nga:

http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0587/Zakon_za_danocna_postapka_187__30.12.2013.pdf

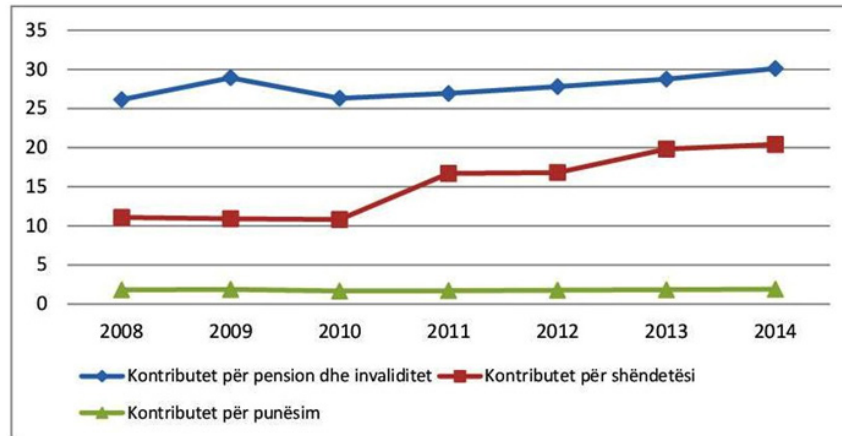
¹⁵¹ <http://www.mkbudget.org/rashodi/details/ime/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8-D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0/godina/2013/vidrashod/9>

Masat parandaluese

Kapaciteti i dobët i Zyrës për të ardhura publike paraqet edhe një pengesë për bizneset. Edhe numri i pamjaftueshëm e zyrtarëve tatimorë edhe niveli i pakënaqshëm i shkathtësive të personit aktual shpeshherë shkaktojnë

ndërlikime të padëshirueshme në procesin e pagesave të taksave. Kjo me siguri i drejton disa firma të zgjedhin fushën joformale, që është strategjia më e lehtë për t'iu shmangur telasheve me administratën.¹⁵²

Figura 22 – Të ardhurat nga taksat prej kontributeve për sigurim social për periudhën (2008- Q3 2014). Burimi: Z yra për të ardhura publike e Maqedonisë

Duke i shikuar të dhënat statistikore që vijnë nga ZAP-i, është evidente një trend pozitiv në fushën e kontributeve të taksave të pensionit dhe invaliditetit, si dhe kontributet për sigurim shëndetësor sidomos qysh në vitin 2010 me një rritje mesatare vjetore prej 4.7% të kontributeve totale. Në fund të Ç3 të vitit 2014, përqindja e të ardhurave krahasuar me të ardhurat totale që vijnë nga kontributet për sigurim social, në 2013, janë 69%. Mirëpo, kontributet për pension dhe invaliditet dhe kontributet për punësim nuk janë rritur shumë, në fakt, gjatë periudhës 2008-2013, të ardhurat mbeten në vlera mesatare prej 27 miliardë denarë dhe 1.75 miliardë denarë, respektivisht. Trendi pozitiv në të ardhurat totale nga taksat prej kontributeve për sigurim social rrjedh vetëm nga rritja e shpejtë e të ardhurave të kontributeve për sigurim shëndetësor, që në pesë vite pothuajse është dyfishuar prej 11 miliardë denarë në v. 2008 në 20 miliardë denarë në v. 2013. Kjo mund të quhet si efekt

pozitiv i amandamenteve të njëpasnjëshme mbi Ligjin për kontribute të detyrueshme për sigurim social.¹⁵³ Nevojitet më shumë hulumtim me qëllim vlerësimin e faktit nëse të ardhurat shtesë nga tatimet kanë rezultura në rritjen e shpenzimeve të shërbimeve të llojllojshme publike si p.sh., shëndetësi dhe kompensimet për lehonit. Mirëpo, buxheti i Ministrisë së Shëndetësisë është dyfishuar prej pothuajse 3 miliardë denarë në v. 2011 në 6 miliardë denarë në v.2014.¹⁵⁴ Përveç kësaj, shpenzimet e Fondit të shëndetësisë për pushim të lindjes janë rritur prej 0.59 miliardë denarë në v. 2007 në 1.7 miliardë denarë në v. 2013.¹⁵⁵ Mirëpo, shuma absolute e buxhetit të Fondit të shëndetësisë ka qenë mesatarisht 21 miliardë denarë¹⁵⁶ në periudhën 2010-2013. Kjo tregon se çdo rritje apo zbritje të zërave të caktuara të buxhetit (siç është rritja e shpenzimeve për puhsim të lindjes) ndodh për shkak të realokimit të burimeve buxhetore nga njëri zë tek tjetri sesa tek rritja e të ardhurave nga taksat.

¹⁵²Ligji mbi kontributet e detyrueshme për sigurim social (LMSSC), Gazeta zyrtare e RM, No. 42/08, 64/09, 156/09, 166/10, 53/11 dhe 185/11)

¹⁵³ Dzhekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), "Adresimi i ekonomisë së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë" GREY Working Paper No. 3, Universiteti i Sheffield. Marrë nga: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf p.44

¹⁵⁴ Asociacioni për emancipim, solidarizim dhe barazi të femrave (2014). Marrë nga: <http://www.esem.org.mk/en/pdf/Publikacii/2014/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%202.pdf>

¹⁵⁵ Fond i shëndetësisë së Maqedonisë, Raport vjetor 2013. Marrë nga: <http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Godisen%20Izvestaj%202013.pdf>

¹⁵⁶ Fond i shëndetësisë së Maqedonisë, Buxheti vjetor 2010-2013. Marrë nga: <http://www.fzo.org.mk/default.asp?ItemID=54D32B09ACC52C4D879570A45E3C307E>

Schneideri duke i vështruar të dhënat empirike prej dhjetëra studimeve që sugjerojnë faktorë të ndryshëm dhe ndikimin e tyre në ekonominë e padeklaruar ka identifikuar se “faktorit kontribues kyç është rritja e taksave dhe ngarkesave të kontributeve për sigurim social. Kjo nuk ka të bëjë vetëm me shumën e paguar, por gjithashtu edhe me lehtësimin dhe vështirësitë të përfshira gjatë pagesës së taksave të tilla dhe kontributeve për sigurim social, kështu duke sugjeruar se zbutja e ekonomisë së padeklaruar mund të arrihet me thjeshtëzimin e rregullave.” Morali tatimor, si faktor kontribues kyç i dytë është më shumë si simptom i kontributeve të rritura për sigurim social sesa si shkak i punës së padeklaruar. Në mënyrë të njëjtë, studimi i Mojsoska - Blazevski (2012) konkludonte se zvogëlimi i kontributeve për sigurim social, si përqindje të pagës bruto, nxiste ndikim pozitiv mbi shkallën e punësimit. Duke pasur parasysh se amandamentet e reja të Ligjit për kontribute social përcaktonë reduktime progresive të shkallëve të kontributeve pr sigurim social për vitin 2014 dhe 2015, kjo duhet të ketë ndikim pozitiv të vazhdueshëm afatshkurtër dhe afatmesëm mbi shkallën e punësimit dhe ekonominë e padeklaruar.

Reduktimi i kontributeve për sigurim social dhe ndikimi i tyre pozitiv mbi përfilljen tatimore kanë lëvizur krahas krahas me thjeshtësimin e rregulloreve dhe e-qeverinë. Thjeshtësimi i rregullativës dhe e-qeverisë është një proces që ofron dobi të vazhdueshme qysh prej fillimit të tij në vitin 2004 me projektin e financuar të USAID-it për e-qeveri, që synonte përmirësimin

e komunikimit ndërmjet administratës dhe qytetarëve. Shërbimet elektronike aktuale që janë në dispozicion për qytetarët dhe subjektet juridike ofrojnë “regjistrim të firmës, pagesë të tatimeve (e-Tatime), sistem ‘online’ të regjistrimit të punësimit, pagesa online të kontributeve për sigurim social, e-platformë furnizimi, aplikacion për punë online në shërbime publike, sistem online për licencim të transportimit të mallrave, sistem për licenca imoport-eksport.” Sa për ilustrim, numri i taksapaguesëve që janë regjistruar në e-taksa gati është dyfishuar prej 47.000 në fund të v. 2013 në 90.000 në fund të Ç3 të v. 2014.

Gjithashtu qysh në vitin 2010 u përgatit një proces për **decentralizim të shërbimeve të taksapaguesve** i cili përfshinte:

- hapja e qendrave të shërbimit në tërë Maqedoninë në vitin 2011.
- reformat që vazhduan në vitin 2013 i zgjeruan shërbimet elektronike dhe regjistrimin e domosdoshëm për pagesat me para të gatshme.
- plotësimi elektronik i formulareve të TVSH-së dhe tatimitimit u zbatua si detyrim i domosdoshëm.

Ligji mbi regjistrim të firmave u miratua në vitin 2009, i cili synon shkurtimin e kohës, hapave procedurale dhe në përgjithësi, koston financiare totale që nevojitet për regjistrim të firmës. Faza e dytë e sistemit ‘një sportel’ filloi në vitin 2010 dhe përbënte tre module:¹⁶⁴

¹⁵⁷ Eurofound (2013), *Adresimi i punës së padeklaruar në Kroaci dhe katër shtete kandidatë në BE*, Eurofound, Dublin.

¹⁵⁸ Mojsoska-Blazevski, N. (2012) Vënia e tatimeve për punën: efektet e taksave të punës dhe kostoja e punësimit në Maqedoni. *Ekonomitë Postkomuniste*, 24 (2), 241–256.

¹⁵⁹ Dzhekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Adresimi i ekonomisë së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë” GREY Working Paper No. 3, Universiteti i Sheffield. f.45

¹⁶⁰ Zyra për të ardhura publike, Statistika. Marrë nga: <http://www.ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/6/0/0>

¹⁶¹ Komisioni Evropian (2011) Commission Staff Working Paper. Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë, 2011 Raport progresi. [SEC(2011) 1203 final]. Bruksel: Komisioni Evropian.

¹⁶² Ibid

¹⁶³ Ibid

¹⁶⁴ Bertelsmann Stiftung (2012) Bertelsmann Transformation Index 2012: Raport për Maqedoninë. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. f. 19. Marrë nga: http://www.bti-project.org/uploads/tx_itao_download/BTI_2012_Macedonia.pdf

- formulare 'online' për regjistrim të firmave;
- sistem elektronik për klasifikimin dhe listimin e firmave në procedurë gjyqësore për likuiditet;
- dhe sistem elektronik për regjistrim të kolateralit dhe lizingut.

Mirëpo, **qëndrueshmëria e këtyre masave vihet në dyshim për shkak të gjyqësorit të dobët**. Sipas Komisionit Evropian, "mjedisi afarist vazhdon të pengohet nga sundimi i dobët i ligjit, sidomos nga gjyqësori i ngadalshëm dhe mangësitë në zbatimin e kontratave, rregullimin dhe mbikëqyrje e tregut."¹⁶⁵ Kjo ka ndikim direkt mbi motivimin e firmave të qendrojnë brenda fushës së ekonomisë formale, veçanërisht nëse zbatimi i kontratave dhe gjyqësori i ngadalshëm ndikojnë negativisht mbi veprimtarinë e tyre afariste. Mirëpo, sipas një raporti të publikuar nga Komisioni Evropian në vitin 2012, janë bërë përmirësime në fushën e rritjes së efikasitetit dhe transparencës së gjykatave dhe procedurave gjyqësore përkatëse. Rezultati shihet nga rënia e numrit të lëndëve gjyqësore ku në vitin 2011 pati 5,782 lëndë, kurse në mesin e vitit 2012 pati 2,152 lëndë¹⁶⁶.

Lehtësimet tatimore direkte. Lehtësimet në vitin 2006 për bizneset që ishin të përfshira në paga të padeklaruara dhe shmangie tatimore ishin kryesisht për shkak të faktit që fuqisë punëtore i vihenin taksa më të larta sesa ishte fitimi.¹⁶⁷ Mirëpo, qysh atëhere, sistemi tatimor kaloi një rinovim të plotë, sidomos qysh në vitin 2007 kur

sistemi i taksave progresive (15%, 18% dhe 24%) u zëvendësua me 12% në përgjithësi, ndërsa në vitin 2008 u zvogëluar në 10%¹⁶⁸. Taksa e sheshtë i referohet tatimit personal dhe tatim fitimit¹⁶⁹ të cilat tatimohen në nivel të njëjtë marginal. Edhe pse zvogëlimi i kostos së fuqisë punëtore me siguri iu ka ndihmuar punëdhënësve gjatë krizës, me siguri e ka ulur shtrirjen e ekonomisë joformale, e ka rritur pagën neto, si dhe e ka përmirësuar përfilljen e taksave duke e rritur numrin e individëve të siguruar pasiqë me sistemin e ri pagesor, shmangia e pagesave vështirë arrihet.

Paralelisht me sistemin tatimor për taksë të sheshtë, u miratuan edhe disa lehtësime të tjera qysh atëherë:¹⁷⁰

- u fut në zbatim shkallë më e ulët tatimore prej 1.5% për firmat e vogla, qarkullimi vjetor i të cilave nuk tejkalonte shumë prej 3 milionë denarë.¹⁷¹
- përveç kësaj, sistemi ekzistues tatimor për investime mbi 100,000 Euro u zëvendësua me një masë të re lehtësime për fitimin e reinvestuar, që mundëson reduktimin e bazës tatimore të firmës deri në shumë e fitimit të reinvestuar në vitin pasues nga viti ku është realizuar fitimi.¹⁷²
- lehtësimet e reja në Ligjin mbi tatim fitim në vitin 2010 i bënë fitimet të tatueshme vetëm nëse dividenda paguhej tek individë ose subjekte juridike jorezidente.¹⁷³

¹⁶⁵ Ibid

¹⁶⁶ Ibid

¹⁶⁷ Banka Botërore, 2008. Rritja e punësimit në IRJ të Maqedonisë: Roli i tatimit mbi fuqinë punëtore, A Policy Note, 27 qershor, f.9

¹⁶⁸ Gazeta zyrtare e RM no.142/08, 64/09, 156/09

¹⁶⁹ Ligji mbi tatim fitimin (tekst i konsoliduar), (G. Zyrtare e RM nr.80/93, 33/95, 43/95, 71/96, 5/97, 28/98,11/2001, 2/2002, 44/2002, 51/2003, 120/2005, 139/2006, 160/2007,159/2008, 85/2010, 47/2011, 135/2011,79/2013 dhe 13/2014) Marrë nga: http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0599/Zakon_za_danokot_na_dobivka_13_2014_od_21_01_2014.pdf

¹⁷⁰ Mojsoska-Blazevski, N. (2011) Strategjitë shoqëruese për rikuperim nga kriza në Evropën Juglindore: Raport vlerësimi për shtetin: Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë. Gjenevë: ILO. 10.05.2014 marrë nga:

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_167032.pdf

¹⁷¹ Stojkov, A., Nikolov, M., Smilevski, B. (2008) Vlerësimi i masave për tatimin e sheshtë në Maqedoni. Shkup: Qendra për analiza ekonomike. Marrë nga: http://pdc.ceu.hu/archive/00004278/01/CEA_Final_fiscal_report_final.pdf

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Komisioni Evropian (2010) Commission Staff Working Document. Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë, Raporti i progresit 2010. [SEC(2010)1332]. Bruksel: Komisioni Evropian. f. 49. Marrë nga:

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf

Mojsoska-Blazevski (2011) konkludon se reformat mbi sigurimin social dhe reformat tatimore që synonin reduktimin e kostos së fuqisë punëtore, patën efektet pozitive si në vijim:

- i ndihmuan punëtorët gjatë krizës
- patën ndikim mbi punësimin,
- e rritën pagën neto,
- e ngushtuan shtrirjen e ekonomisë joformale,
- e përmirësuan përfilljen tatimore dhe,
- e rritën numrin e individëve të siguruar në sistemin pensional.¹⁷⁴

Figura 23 – Shkalla e arkëtimit tatimor të Zyrës për të ardhura publike (në mlrd denarë). Burimi: ZAP
<http://ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/1/0/0>

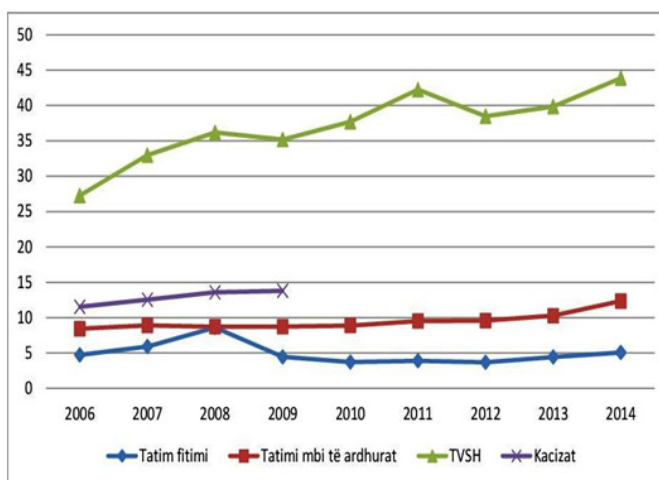
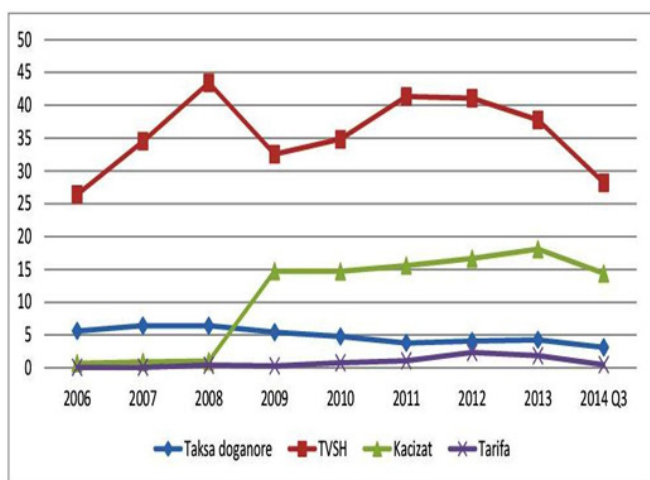

Figura 24 – Shkalla e arkëtimit tatimor të Doganave në mlrd denarë. Burimi: Raportet vjetore të doganave,
<http://customs.gov.mk/>

Të dhënat për taksat e arkëtuara nga Zyra e të ardhura publike dhe Doganat (Figura 23, Figura 24) në periudhën 2006 – Q3 2014 tregojnë se përkundër futjes së sistemit për taksë të sheshtë (10%) dhe përjashtime të llojllojshme të TVSH-së që janë më pak se ajo e rregullta prej 18%, të ardhurat që arkëtuara prej tatimit personal dhe TVSh-së mbeten të qëndrueshme dhe tregojnë një tendencë pozitive. Për më tepër, kjo tregon për prezencën e tendencave pozitive lidhur me përfilljen tatimore, si dhe për aftësinë e institucioneve të Maqedonisë në zbatimin e arkëtimit të taksave.

Situatë e ngjashme është vështruar edhe me arkëtimin e taksave të akcizave, të cilat janë rritur për 63% në periudhën 2006 – 2013. Hendeku në arkëtimin e taksave të akcizave, sipas të dhënave të marra nga ZAP-i, mund të shpjegohet nga kalimi i juridiksionit nga ZAP-i tek Administrata doganore duke filluar prej 1 janar 2010, me të cilën u bë transferimi i menaxhimit të taksave prej ZAP-it tek Administrata doganore.¹⁷⁵ Përkundër faktit që ato përfaqësojnë një fragment të vogël të të ardhurave totale nga taksat krahasuar me llojet e tjera të taksave, të ardhurat e arkëtuara nga tatim fitimi, taksat dhe tarifatat doganore, kanë stagnuar në mënyrë drastike.

¹⁷⁴ Mojsoska-Blazevski, N. (2011) Strategjitë shoqëruuese për rikuperim nga kriza në Evropën Juglindore: Raport vlerësimi për shtetin: Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë. Gjenevë: ILO. 10.05.2014, Marrë nga:

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_167032.pdf

¹⁷⁵ Komisioni Evropian (2010) Commission Staff Working Document. Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë, Raporti i progresit 2010. [SEC(2010)1332]. Bruksel: Komisioni Evropian. f. 49. Marrë nga:

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf

Përkundër faktit që viteve të fundit kemi parë një numër reformash në fushën e arkëtimit dhe përfilljes tatimore, KE-ja në raportin e progresit për vitin 2014, konkludon se ‘duhet të bëhen përpjekje shtesë për luftimin e mashtrimit tatimor, shmangies tatimore dhe ekonomisë joformale. Duhet të përmirësohet infrastruktura e IT (teknologjia kompjuterike). Në përgjithësi, përgatitjet në fushën e vënies së taksave ndodhen në një fazë mesatarisht të avancuar.’¹⁷⁶

Masat rehabilituese

Në kuadër të masave rehabilituese, Dzekova et al. (2014) i thekson dy masat, të cilat synojnë **nxitjen e formalizimit të sektorit bujqësor**. Konkretisht, ‘Ligji mbi kontributet e detyrueshme për sigurim social, në vitin 2008, përcaktoi një bazë më të ulët tatimore për fermerët individ të regjistruar. Baza tatimore për të vetëpunësuarit është përcaktuar si neto rroga mesatare kombëtare për një punëtor në muajin aktual, ndërsa baza ttatimore për fermerët individë është kalkuluar në 20% të neto rrogës mesatare kombëtare. Më tutje, fermerët me të ardhura vjetore nën 300,000 denarë (5,000 Euro) plotësisht janë përjashtuar nga tatimi personal (Bexheti, 2010; Mososka-Blazevski, 2011).’¹⁷⁷

Një masë tjetër është **subvencionimi i punësimit për shfrytëzuesit e ndihmës sociale** që filloi të zbatohet në vitin 2014, e cila parasheh që punëdhënësit t’i jepet një shumë e caktuar mjetesh financiare që të punësojë shfrytëzues të

ndihmës sociale për një periudhë gjashtë mujore, si grup veçanërisht i rrezikuar në ekonominë joformale, e cila pasohet nga përgjegjësia që të mbahet punëtori së paku 12 muaj në punë. Deri më tani, janë firmosur 60 kontrata punësimi, ndërsa përparësia iu është dhënë të rinjve deri në moshën 20 vjeçare.¹⁷⁸

Rregullimi i punësimit sezonal është theksuar nga MPPS-ja si një masë tjetër e rëndësishme, pasi që kjo fushë është theksuar si një ndër burimet më të mëdha të paraqitjes së ekonomisë gri, veçanërisht në sektorin e bujqësisë dhe turizmit. Efektet ishin evidente në vitin 2014, me 1839 regjistrime për punësime sezonale të dorëzuara në çerekun e fundit, që konsiderohet sukses sepse deri më atëhere nuk kanë qenë të regjistruara fare.¹⁷⁹

Për më tepër, programi për **formalizimin e bizneseve ekzistuese (aktualisht pjesë e programit për vetëpunësim)**, i cili është në zbatim qysh në vitin 2007 ka shpjer në formalizimin e mbi 1000 bizneseve deri më tani, prej të cilave 160 në vitin 2014.¹⁸⁰ Mirëpo, KE-ja vazhdimisht i kritikon politikëbërësit kombëtarë sepse ‘buxheti kombëtar i alokuar për programin e masave aktive të punës mbetet i papërshtatshëm’ dhe ‘implementimi i masave aktive për tregun e punës ende paraqet sfida për Agjencinë e punësimit’.¹⁸¹ Kritika shtesë i drejtohen sistemit të pazhvilluar për monitorim dhe evaluim të programit, si dhe faktit që efektiviteti kryesisht bazohet në qasjen themelore sasiore.¹⁸²

¹⁷⁶ Raporti i progresit të KE, 2014

¹⁷⁷ Dzekova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), “Adresimi i ekonomisë së padeklaruar në IRJ të Maqedonisë” GREY Working Paper No. 3, Universiteti i Sheffield.

¹⁷⁸ Prezantim i Mladen Frckovski, këshilltar i MPPS-së, në Konferencën për luftimin e punës së padeklaruar, CRPM dhe CSD, 27 nëntor, 2014, Shkup

¹⁷⁹ Ibid

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Raporti i progresit I KE për IRJ të Maqedonisë, 2013

¹⁸² Raporti i progresit I IRJ të Maqedonisë, 2012

Aktivitetet për integrimin e popullsisë rome në ekonominë formale prodhuan vetëm pak rezultate. Konkretisht, nëpërmjet programit për subvencionim të punësimit, në vitin 2012 – nga 81 aplikues u punësuan 81 person, ndërsa në vitin 2013 nga 91 aplikues u punësuan 13. Programi për ‘trajtime në firmë me një punëdhënës të njohur’ rezultoi në 13 punësime në vitin 2011, 9 në vitin 2012, dhe 4 në vitin 2013. Në fund, programi për formalizimin e bizneseve aktuale rezultoi në 1 firmë të regjistruar në vitin 2012, 14 në vitin 2013 dhe 6 në vitin 2014.¹⁸³

Nxitja e përkushtimit

Linjat telefonike (Hotline) janë pjesë përbërëse e nxitjes së përkushtimit dhe janë në dispozicion për denoncimin e punës së padeklaruar dhe parregullësive lidhur me fuqinë punëtore (Ministra e Punës dhe Politikës Sociale, Agjencia kombëtare e punësimit, Fondi për sigurim pensional dhe invalidor dhe Inspektorati shtetëror i punës). Në faqen e tyre të internetit ISHP-ja ofron informata për punëdhënësit dhe punëtorët rreth detyrimeve dhe të drejtave të tyre respektive, si dhe një çeklistë për punëdhënësit lidhur me respektimin e rregulloreve të punës.

Fushata e paradokoshme për ngritjen e vetëdijes publike **“Kërko faturë”** filloi në fund të vitit 2013 me qëllim të ngritjes së vetëdijes publike rreth efekteve negative të transaksioneve të padeklaruar. Konkretisht, fushata ofronte lehtësime për pjesëmarrje në ekonominë formale duke i ruajtur faturat fiskale pas çdo blerje brenda Maqedonisë dhe dorëzimin e tyre në loteri mujore. Pjesëmarrësit, pastaj, kishin mundësi të fitojnë çmime duke filluar prej veturave dhe apartamenteve e deri në vauçerë për blerje. Efektet e fushatës akoma nuk janë vlerësuar.

Organizata ndërkombëtare e punës (ILO) e mbështeti Qeverinë e Maqedonisë për themelimin dhe implementimin e fushatave për ngritje të vetëdijes me qëllim **ngritjen e vetëdijësimit rreth efekteve negative të punës së padeklaruar, sidomos në mesin e NVM-ve në fushën e bujqësisë dhe ndërtimtarisë**¹⁸⁴. Në pajtim me këtë, përparësitë e formalizimit të firmave u theksuan para sektorëve bujqësor dhe ndërtimor, kurse vëmendje e posaçme iu kushtua kushteve për punë të denjë.

Qeveria e Maqedonisë (nëpërmjet Ministrisë së Arsimit dhe Shkencës) ka inicuar një fushatë për ngritjen e vetëdijes së nxënësve të shkollave të mesme rreth aspekteve negative të veprimtarisë joformale, si dhe për nxitjen e moralit tatimor. Fushata kishte për synim nxënësit e shkollave profesionale në radhë të parë pasi që perceptohenin si grup me më shumë gjasa për t’u futur në veprimtari joformale.¹⁸⁵ Në fushatë morrën pjesë faktorë të ndryshëm me qëllim të sqarimit të nxënësve se çfarë nënkupton të jeshë punëtor i padeklaruar, dobhtë përkatëse, si dhe mbrojtja që vjen me këtë status. Mësimdhënësit e sipërmarrësisë gjithashtu janë të trajnuar për zgjerimin e mëturësive të njohurive të nxënësve për këtë çështje. Në vitin 2013, 90 shkolla dhe gjithsej 1480 nxënës të vitit të tretë dhe katërt janë përfshirë me këtë program, mirëpo efektet pritet të ndjehen brenda dy-tri viteve të ardhshme.¹⁸⁶

Mirëpo, në vitin 2011, Komisioni Evropian pohoi në raportin e progresit se ndikimi i këtyre fushatave publike në Maqedoni ishte i kufizuar. Ata tërhoqën vëmendjen për faktin se bashkëpunimi dhe bashkërendimi efikas ndërmjet organeve të zbatimit ende po mungonte, si dhe buxheti i alokuar për programin e masave aktive të tregut të punës ishte i papërshtatshëm.¹⁸⁷

¹⁸³ Analizë: Ndërmjet implementimit dhe realitetit të Strategjisë kombëtare për përfshirjen e romëve – Dekada e Romëve 2005-2015, Komitetit i Helsinkit i RM, 2014

¹⁸⁴ ILO (2012), “Fushata për ngritjen e vetëdijes për ngushtimin e veprimtarisë joformale, rreziqeve të profesionit dhe përmirësim të barazisë gjinore në punë”, e gjeni në:

http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/media-centre/press-releases/WCMS_183459/lang-en/index.htm.

¹⁸⁵ Eurofound, Tregu i punës, Adresimi i punës së padeklaruar në Evropë, 31.07.2014. marrë nga:

<http://www.eurofound.europa.eu/areas/labourmarket/tackling/search.php>

¹⁸⁶ Prezantimi i Mladen Frckovski, këshilltar i MPPS, në konferencën për Luftimin e punës së padeklaruar, CRPM dhe CSD, 27 nëntor, 2014, Shkup

¹⁸⁷ Komisioni Evropian (2011), Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë, Raporti i progresit 2011, COM (2011)666 final, Bruksel.

IX. Konkluzione dhe rekomandime

Rasti i Maqedonisë nuk tregon përkushtim të qartë as të qasjes neoliberalë as të qasjes social demokratike në drejtim të adresimit të ekonomisë së fshehur, mirëpo paraqet një përzierje të llojllojshme ndërmjet tyre. Qasja neoliberalë, veçanërisht qysh në vitin 2006, ka qenë shtytësi kryesor i shumë reformave të mishëruara nëpërmjet masave siç është futja e taksës së sheshtë për të gjithë në vend të taksës së ndërlikuar progresive, thjeshtësimi i rregulloreve të punës dhe taksave, thjeshtëzimi i procedurave për bizneset fillestare, reforma e arkave fiskale, si dhe reforma për rrogën bruto. Për më tepër, duke vështruar një rritje të vazhdueshme të PBV-së, fluksin e investimeve të huaja direkte, prodhimin ekonomik në përgjithësi, si dhe uljen e shkallës së papunësisë, mund të identifikohet një tendencë e politikave social demokratike, sidomos për masat siç është paga minimale progresive, rritja e transfereve sociale, futja e subvencioneve për bujqësinë dhe vetëpunësimin dhe forcimin e qëndrueshëm të të drejtave të fuqisë punëtore.

Lidhur me adresimin e punësimit të padeklaruar, si shumica e 27 vendeve anëtare të BE-së, zbaton masa për adresimin e punës së padeklaruar të cilat kryesisht janë masa represive, përkundër disa masave të paradokohshme drejt mundësimit të formalizimit të fuqisë punëtore (programi për vetëpunësim) dhe nxitjes së përkushtimit. Për luftimin e ekonomisë së padeklaruar është shumë e rëndësishme shkëmbimi i avancuar i të dhënave dhe bashkërendimi ndërmjet trupave qeveritar, së bashku me rritjen e e stimuleve për furnizuesit me qëllim që ata t'i bashkangjiten ekonomisë formale, si dhe masat për ngritjen e vetëdijes publike rreth rreziqeve dhe efekteve negative e të vepruarit në tregun joformal të punës.

Mirëpo, me qëllim të implementimit efikas të masave dhe përmirësimit të kapaciteteve operacionale të ministrive përkatëse, nevojitet më shumë hulumtime për kushtet që shpiejnë drejt ekzistimit të ekonomisë së fshehur në Maqedoni në përgjithësi, si dhe drejt punës së padeklaruar në veçanti, me qëllim të përfshirjes së specifikave të vendit dhe më mirë të shpjegohen mospërputhjet me ndihmën e të dhënave në dispozicion, siç është ajo lidhur me kërkuesit aktiv dhe pasiv të punës.

Për më tepër, ekziston mungesë evidente e evaluimeve të politikave të llojllojshme, veçanërisht evaluimeve të thella të cilat i tejkalojnë treguesit themelor numerik dhe të cilat i parandalojnë vlerësimet më valide për efektivitetin e tyre. Në fund, niveli i zbatimit të rregulloreve duhet të forcohet me qëllim që të ndodhin efektet.

Pandaj, ekonomia joformale duhet adresuar në disa nivele, duke zbatuar një qasje dydrejtimesh, ndërsa gjithashtu të sigurohet komunikim i targetuar me të gjitha shtresat e shoqërisë së Maqedonisë. Kjo e fundit mund të përcillet nëpërmjet qasjen nga poshtë lartë që e përfshinë shoqërinë civile, e cila përkundër lëvizjes në drejtim të duhur kohëve të fundit, akoma ka mbetur prapa në zhvillimin e kulturës/portofolit, si dhe metodave dhe shkathtësive për monitorimin e politikave publike, veçanërisht të korrupsionit dhe ekonomisë së fshehur, si dhe krijimin e masave dhe veglave për reagim të duhur të këtyre sfidave të politikave publike. Njëkohësisht, me investimet e huaja direkte, shkalla e punësimit dhe PBV-ja pritet të shënojë rritje në periudhën që vjen.¹⁸⁸ Grupet e rrezikuara të shoqërisë së Maqedonisë janë ata të cilët mund të mos e pranojnë kujdesin e përshtatshëm gjatë këtij tranzicioni. Qasja e sugjeruar dydrejtimesh do të sigurojë që këto grupe të kenë dobi të përpjestueshme nga rritja e ekonomisë formale.

¹⁸⁸ Raport i FMN No. 13/179, qershor 2013, (f. 12-15). Marrë nga: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13179.pdf>

Konkretisht, **qasja dydrejtimesh duhet të përfshijë:**

- **Qasja nga lartë poshtë:** Qeveria investon në reformimin e institucioneve dhe agjencive të saja publike që merren me veprimtarinë e ekonomisë së fshehur. Nevojiten më shumë aktivitete sikur ishte themelimi i Këshilli për vëzhgim të inspektimit, Plani i veprimit për ekonominë e fshehur, Fushata ndërgjegjësimi, Ligji për reforma të fuqisë punëtore, si dhe thjeshtëzimi i procedurave të afarizmit.
- **Qasja nga poshtë lartë:** Organizatat e shoqërisë civile marrin përgjegjësi, së bashku me përfaqësues të mediave, institucioneve publike dhe sektorin e afarizmit, për të krijuar një sistem të qëndrueshëm dhe adekuat monitorimi të ekonomisë së fshehur. Në fund, kjo synergjia shumëpalëshe do të përdorej për të siguruar rekomandime të qëndrueshme për politika, të cilat do të merren me pasojat negative të ekonomisë së fshehur.

Nëpërmjet kësaj qasjeje, qeveria dhe organizatat e shoqërisë civile do të duhet të punojnë drejt adresimit të gjashtë objektivave të përgjithshme:

1. Krijimit të vendeve të reja të punës.
2. Regjistrimit të ndërmarrjeve joformale dhe rregullimin e vendeve joformale të punës.
3. Zgjerimit të mbrojtjes shtetërore tek fuqi punëtore joformale, sidomos punëtorët me pagë të dobët.
4. Rritjen e produktivitetit të ndërmarrjeve joformale dhe të ardhurat e fuqisë punëtore joformale.¹⁸⁹
5. Diversifikimit të strukturës së eksporteve të Maqedonisë
6. Mbylljen e hendeqeve të edukimit.

Me zbatimin e hapit të parë e deri te i katërti, siç pohon Chen (2012), të vetëpunësuarit do të dëshirojnë të pranojnë benefite nga puna formale si shpërblim për pagesën e kostos për hyrjen e tyre në treg; “përfshirë: kontratat e zbatueshme komerciale; pronësi ligjore të hapësirës së punës dhe mjete prodhimi; lehtësime tatimore dhe pako stimulesh për rritjen e konkurrueshmërisë së tyre; anëtarësi në asociacione tregtare; mbrojtje nga kreditorë dhe rregulla të qarta falimentimi; si dhe mbrojtje sociale.”¹⁹⁰ Nga ana tjetër, punëtorëve me paga joformale do iu mundësohej të pranojnë paga formale, me kontrata të firmosura, benefite pune, anëtarësim në ndonjë sindikatë tregtare, si dhe kontribute për sigurim social. Chen phon se “formalizimi i punës me pagë kërkon një fokus mbi punëdhënësit sepse punëdhënësit janë më të prirur t’iu shmangen rregullave të tregut të punës sesa punëtorët.”¹⁹¹

Me diversifikimin e strukturës së eksportit të Maqedonisë, me prodhime me më shumë vlerë të shtuar, mund të fitohen shkathësi dhe trajnime të reja nga fuqia punëtore. Duke vepruar kështu, rritet konkurrueshmëria dhe produktiviteti i fuqisë punëtore, në fushën e ofertës, si dhe iu përgjigjet nevojave të afarizmit për fuqi punëtore më të shkathët dhe më të lëvizshëm, në anën e kërkesës. Përhapja e teknologjisë në ekonominë lokale vetëm do të rris ndikimin e investimeve të huaja direkte dhe eksternalitetet e saj pozitive. Për më tepër, ngushtimi i hendekut arsimor duke siguruar vijim dhe standarde të larta të shkollave lokale dhe universiteteve, veçanërisht shkollat fillore dhe të mesme, do të zmadhojë absorbimin e teknologjisë dhe prodhimin ekonomik.¹⁹²

¹⁸⁹ Ibid f.17 (Chen, 2012)

¹⁹⁰ Ibid. f.15 (Chen,2012)

¹⁹¹ Ibid f. 15 (Chen,2012)

¹⁹² Ibid f.15 (IMF, 2013)

Literatura

1. Анализа: Помеѓу имплементација и реалност на Националната стратегија за вклучување на Ромите – Декада на Ромите 2005-2015, Хелсиншки Комитет на РМ, 2014
2. Anceva, M., (2014) Annual Review of Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe: Macedonia, 2013, FES
3. Anceva, M. (2012) Annual Review 2011 on Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe: Macedonia. Belgrade: Friedrich-Ebert-Stiftung Regional Project for Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe. Retrieved from: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/08912.pdf>
4. Anceva, M. (2013) Annual review of labour relations and social dialogue in South East Europe: Macedonia: - Belgrade : Friedrich-Ebert-Stiftung, Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe, 2014. – 15. Retrieved from: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/10544.pdf>
5. Акционен план за сивата економија 2013, 2014, МТСП, 2012, 2013. Преземено од: www.mtsp.gov.mk/content/word/siva.doc
6. Association for Emancipation, Solidarity and Equality of Women (2014). Retrieved from: <http://www.esem.org.mk/en/pdf/Publikacii/2014/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%202.pdf>
7. Bertelsmann Stiftung (2012) Bertelsmann Transformation Index 2012: Macedonia Country Report. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. p. 19. Retrieved from: http://www.bti-project.org/uploads/tx_itaio_download/BTI_2012_Macedonia.pdf
8. CEA (2012), MKBUDGET (2013), Realization of the project financially is supported by the Think Tank Fund (TTF) and Information Program (IP) from Budapest, Hungary. © 2012 CEA budget. Retrieved from: <http://www.mkbudget.org/rashodi/details/ime/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0/godina/2013/vidrashod/9>
9. Center for the Study of Democracy (CSD) 2011. The Hidden Economy in Bulgaria and the Global Economic Crisis. Retrieved from: <http://www.csd.bg/artShow.php?id=15798>.
10. Center for the Study of Democracy (CSD) 2013. The Hidden Economy in Bulgaria in 2013. Retrieved from: <http://www.csd.bg/artShow.php?id=16712>
11. Center for Research and Policy Making (CRPM) 2014. The Economics of Blurs and Shadows – The Hidden Economy in Macedonia. Retrieved from: <http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2014/12/Policy-Brief-N.30ENG1.pdf>
12. Center for Research and Policy Making (CRPM) 2014. Hit and Miss - The Dynamics of Undeclared Labor in Macedonia. Retrieved from: http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2015/01/PolicyBrief31_ENG.pdf
13. Chen, M., A., The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies (2012). Retrieved online on 07.03.13 from: http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Chen_WIEGO_WP1.pdf
14. Chingarovska, Elizabeta (2010) "State Market Inspectorate and Market Surveillance." Retrieved from: <http://192.232.255.119/~cefta/sites/default/files/folder1/Ms%20Elizabeta%20Chingarovska%20Ministry%20of%20Economy%20Macedonia.pdf>
15. Dzhokova, Franic, Mishkov, C. Williams (2014), "Tackling the Undeclared Economy in FYR Macedonia" GREY Working Paper No. 3, University of Sheffield. Retrieved from: http://www.grey-project.group.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2014/08/WP3-Tackling-the-Undeclared-Economy-in-FYROM_10072014.pdf
16. Elgin, C. and Öztunali, O. (2012) Shadow Economies around the World: Model Based Estimates. Istanbul: Bogazici University, Department of Economics.
17. European Commission Communication COM(2007) 628 final. Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0628:FIN:EN:PDF>
18. European Commission (2013) Commission Staff Working Document. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2013 Progress Report. [SWD(2013) 413 final]. Brussels: European Commission. P. 34. Retrieved from: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/mk_rapport_2013.pdf
19. European Commission (2011) Commission Staff Working Paper. The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2011 Progress Report. [SEC(2011) 1203 final]. Brussels: European Commission.
20. European Commission (2010) Commission Staff Working Document. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2010 Progress Report. [SEC(2010)1332]. Brussels: European Commission. P. 49. Retrieved from: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf
21. EC Progress Report, 2014
22. Eurofound (2013) Tackling Undeclared Work in FYR Macedonia
23. Eurofound (2013), Tackling undeclared work in Croatia and four EU candidate countries, Eurofound,

Dublin.

24. Eurofound, Labour Market, Tackling Undeclared Work in Europe, 31.07.2014. Retrieved from: <http://www.eurofound.europa.eu/areas/labourmarket/tackling/search.php>
25. Eurostat News Release, 01.07.2014, Euro Indicators October 2014. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6033691/3-31102014-BP-EN.PDF/fb5a7034-d11b-498c-b997-43a691c85c8f>
26. Employment Agency, 2014. Operational Plan for Active Policies and Measures for Employment <http://avrm.gov.mk/content/Programaza2014.pdf>
27. EC Progress Report on Macedonia, 2014
28. EC Progress Report for Macedonia, 2013
29. EC Progress Report for Macedonia, 2012
30. European Commission (2011), The former Yugoslav Republic of Macedonia 2011 Progress Report, COM (2011) 666 final, Brussels.
31. Garvanlieva, V., Andonov, V., Nikolov, M. (2012) Shadow Economy in Macedonia. Skopje: Center for Economic Analyses
32. Grey economy action plan 2014, MLSP, 2013
33. Општ колективен договор (2009). Пристапено од: <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/MONOGRAPH/90945/105190/F2007914708/MKD-90945.pdf>
34. Фонд за здравствено осигурување на Македонија, Годишен извештај за 2013. Пристапено од: <http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Godisen%20Izvestaj%202013.pdf>
35. Фонд за здравствено осигурување на Македонија, Годишен извештај 2010-2013. Пристапено од: <http://www.fzo.org.mk/default.asp?ItemID=54D32B09ACC52C4D879570A45E3C307E>
36. International Labour Organisation (ILO)-LFS Methodology for Macedonia, available at: http://www.ilo.org/dyn/lfsurvey/lfsurvey.list?p_lang=en&p_country=MK
37. International Labour Organisation (ILO), Department of Statistics (2012). Retrieved from: http://laborsta.ilo.org/applv8/data/INFORMAL_ECONOMY/2012-06-Statistical%20update%20-%20v2.pdf
38. International Labour Organisation (2011b) Labour inspection country profile: The former Yugoslav Republic of Macedonia. Geneva: ILO [Online]. Retrieved from: http://www.ilo.org/labadmin/info/WCMS_114938/lang--en/index.htm
39. International Labour Organization, (2011). Labour Inspection Country Profile: Macedonia. Retrieved from: http://www.ilo.org/labadmin/info/WCMS_114938/lang--en/index.htm
40. International Labour Organisation (ILO) (2012), "Awareness raising campaigns to reduce undeclared work occupational risks and improve gender equality at work", available at: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/media-centre/press-releases/WCMS_183459/lang--en/index.htm.
41. Independent.mk, "Consumer Protection Activities Intensified in Macedonia", 02.07.2014. Retrieved from: <http://www.independent.mk/articles/6746/Consumers+Protection+Activities+Intensified+in+Macedonia>
42. IMF Country Report No. 13/179 (p. 12-15). Retrieved from: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13179.pdf>
43. Јанеска, В. (2013) Пазар на трудот и трудова миграција во Р. Македонија – промени и тековна состојба. Материјал претставен на 6. Работилница на IZA/ASE за проширувањето на ЕУ и пазарот на трудот. Достапно од: http://www.iza.org/conference_files/EUEnlargement_2013/viewProgram?conf_id=2594
44. Јанев Александар, Капитал, 14.11.2014 "Цел вол колат за една кременадла! 100.000 хонорарци во аут, за 65 милиони евра: <http://kapital.mk/pridonesite-na-honorarite-ne-gi-krpat-golemite-dupki-vo-sotsijalnite-fondovi/>
45. Kapital, „Ако картичките го заменат кешот, ќе снема корупција и сива економија“ 28.06.2013: http://kapital.mk/MK/magazin/95807/ako_kartichkite_go_zamenat_keshot_kje_snema_korupcija_i_siv_a_ekonomija.aspx
46. Закон за трудовата инспекција, Службен весник на РМ, 29/02
47. Закон за изменување и дополнување на законот за трудовата инспекција, Службен весник на РМ, 36/11
48. Закон за царинска управа. Пристапено од: <http://www.customs.gov.mk/en/Uploads/LawonCustomsAdministrationFINAL.pdf>
49. Закон за работните односи, Службен весник на РМ, 145/14
50. Закон за минимална плата, Службен весник на РМ, <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/Zakon%20za%20minimalna%20plata%20precisten.pdf>
51. Закон за инспекциски совет http://www.mio.gov.mk/files/pdf/dokumenti/zakoni/Zakon_za_inspekциски_nadzor_konsolidiran_tekst.pdf
52. Закон за придонеси за задолжително социјално осигурување, Службен весник на РМ, 42/08, 64/09, 156/09, 166/10, 53/11 and 185/11

53. Закон за данок на приход, Службен весник на РМ., 80/93, 33/95, 43/95, 71/96, 5/97, 28/98, 11/2001, 2/2002, 44/2002, 51/2003, 120/2005, 139/2006, 160/2007, 159/2008, 85/2010, 47/2011, 135/2011, 79/2013 and 13/2014)
54. Mojsoska-Blazevski N., (2012), EEO Review: Long-term unemployment, former Yugoslav Republic of Macedonia, European Employment Observatory.
55. Mojsoska-Blazevski N., Petreski M. (2012), Increasing labour market activity of the poor and females: Let's make work pay in Macedonia, EUROMOD Working Paper No. EM16/13
56. Mojsoska-Blazevski, N., Najdova, J., Stojkov, A. and Asenov, L. (2009) Labour Market in the former Yugoslav Republic of Macedonia. A Study for The European Commission Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG. Skopje: Euro-Balkan Institute
57. Mojsoska-Blazevski, N. (2011) Supporting strategies to recover from the crisis in south eastern Europe: Country Assessment Report: The former Yugoslav Republic of Macedonia. Geneva: ILO. Retrieved on 10.05.2014 from: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_167032.pdf
58. Mojsoska-Blazevski, N. (2012) Taxation of labour: the effect of labour taxes and costs on employment in Macedonia. *Post-Communist Economies*, 24 (2), 241–256.
59. MRT 1, „Македонија е лидер во даночната администрација во Југоисточна Европа“, 18.03.2014, Available from: <http://www.mrt.com.mk/node/6124>
60. Министерство за финансии на Р. Македонија, Јавен долг од 31.12.2014. <http://www.finance.gov.mk/mk/node/57>
61. Министерство за труд и социјална политика, регистри (2014): <http://mtsp.gov.mk/registri.nspk>
62. Народна банка на Република Македонија, Статистички анекс, октомври, 2014: http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/Istrazuvanje_statisticki_prilog_10_2014.xlsx
63. Народна банка на Република Македонија, Индикатори на финансиска стабилност: <http://www.nbrm.mk/?ItemID=14491983563ACC458FCCA1F743335F6D>
64. Народна банка на Република Македонија, Внатрешни текови на директините инвестиции, септември 2014: <http://www.nbrm.mk/?ItemID=9A0F5F9FE76D1A4F9F957C1BEACAD1ED>
65. Novkovska, B., (2008), Measuring Non-standard and Informal Employment in the Republic of Macedonia, paper prepared for the workshop on, Measurement Informal Employment in Developed Countries WIEGO, Kennedy School of Government, Harvard University, October 31-November 1, 2008
66. Nenovski, Tome; (2012) “The Grey Economy in Macedonia: Macroeconomic Aspects, Implications and Possible Problem Solutions”, (20 *Journal of Sustainable Development*, Vol. 5, Issue 10, March 2014. Retrieved from: <http://www.fbe.edu.mk/JoSDv10.pdf>
67. Nenovski, T. (2014) The Grey Economy in Macedonia: Macroeconomic Aspects, Implications and Possible Problem Solutions, *Journal of Sustainable Development*
68. Nenovski T. (2012) Macroeconomic aspects of the grey economy - the case of Macedonia, Online at <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/42253/>, MPRA Paper No. 42253, posted 24. February 2013
69. Службен весник на Р. Македонија. 50/2010, 147/2013, 41/2014
70. Службен весник на Р. Македонија. 11/12.: http://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/Zakon_minimalna.pdf
71. Службен весник на Р. Македонија. 35/97, 23/99, 7/02, 20/02, 24/2007, 81/2007
72. Службен весник на Р. Македонија. 13/06...187/2013.: http://www.ujp.gov.mk/files/attachment/0000/0587/Zakon_za_danocna_postapka_187_30.12.2013.pdf
73. Службен весник на Р. Македонија. 142/08, 64/09, 156/09
74. Petreski, M. Regulatory environment and development outcomes: Empirical evidence from transition economies. *Ekonomsky Casopis*, Submitted in September 2013.
75. Фонд за пензиско и инвалидско осигурување, Годишен извештај (2013).: <http://www.piom.com.mk/informacii/statistika/266.html>
76. Press Freedom Index, 2006. Available from: <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2006,35.html>
77. Press freedom rankings, 2014. Available from: http://freedomhouse.org/report/freedom-press-2014/press-freedom-rankings#.U9I_5PmSy-0
78. Радио слободна Европа „Сива Економија – мирна глава“, 10.12.2011: <http://www.makdenes.org/content/article/24417377.html>
79. Радио слободна Европа „Сива економија за свет низ розови очила“, 10.08.2012: <http://www.makdenes.org/content/article/24672676.html>
80. Радио слободна Европа „Македонија 87 години зад ЕУ“, 09.07.2011: <http://www.makdenes.org/content/article/24260162.html>
81. Ristovska, M., Mojsoska-Blazevski, N., Nikolov, M., (2013) An Alternative View to the Tax Evasion: The Effect of Tax Morale on Paying Taxes in Macedonia and EU Countries, *Serbian Journal of Management* 8 (2)

82. Risteski (2009), Assessing handicraft shadow economy in Macedonia, CEA
83. Schneider, Friedrich; Williams, Colin "The Shadow Economy," The institute of Economic Affairs 2013, pp 23-27, Retrieved on 01.06.2014 from: <http://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/IEA%20Shadow%20Economy%20web%20rev%207.6.13.pdf>
84. Schneider, F., Buehn, A. and Montenegro, C. (2010) Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Policy Research Working Paper 5356. Washington D.C.: World Bank Group.
85. Завод за социјални дејности: http://www.mtsp.gov.mk/institucii-ns_article-zavod-za-socijalni-dejnosti.nsp
86. "Придонесите на хонорарците ќе ги плаќаат газдите или тие саммоте" Економија, Дневник, 24.07.2014.: <http://www.dnevnik.mk/?ItemID=DF568DAA03CAA64C94F86366E42ECA51>
87. Stankovic, M. and Stankovic, B. (2012). Social and economic aspects of the shadow economy in the Republic of Macedonia: A study. Social Science Research Network [Online]. Available from: <http://ssrn.com/abstract=2162922> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2162922> (Accessed 30 June 2014).
88. Државен завод за статистика, Анкета на работна сила, 2014
89. Државен завод за статистика, Извештаи за БДП, 2011
90. Државен завод за статистика 2014, БДП, 2000 - 2012 ревидирани податоци.
91. Државен завод за статистика, извештај за печат 30.09.2014. <http://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie.aspx?id=34&rbr=1496>
92. Државен завод за статистика, извештај за печат 04.07.2014.: <http://www.stat.gov.mk/pdf/2014/6.1.14.93.pdf>
93. Државен инспекторат за труд: <http://www.mtsp.gov.mk/drzaven-inspektorat-za-trud.nsp>
94. Државен пазарен инспекторат, Годишен извештај (2012),: http://dit.gov.mk/godisnilzvestai_full.php?id=2012
95. Државен пазарен инспекторат КЗ 2014 извештај. http://dpi.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=117&Itemid=162&Name=Value
96. Stojkov, A.; Nikolov, M.; Smilevski, B., (2008) Flat Tax Policy Assessment in Macedonia, Center for Economic Analysis, Skopje Retrieved from: http://pdc.ceu.hu/archive/00004278/01/CEA_Final_fiscal_report_final.pdf
97. Sitel TV, „Сивата економија двојно се намалила за пет години“, 05.06.2014: <http://www.sitel.com.mk/sivata-ekonomija-dvojno-se-namalila-za-pet-godini>
98. Tevdovski, D., & Tosevska, K. (2006). The Main Characteristics of the Unemployment in Macedonia. Proceedings from the International Scientific Conference - ECOTREND-2006 . Targu-Jiu: Constantin Brancusi University.
99. Tevdoski, D. (2011), Decent Work in the Republic of Macedonia. Progress Institute, Palme Center and SOLIDAR Retrieved from: <http://www.palmecenter.org/PageFiles/62765/Decent%20Work%20in%20the%20Republic%20of%20Macedonia.pdf>
100. Trpeski P., Tashevska B. (2012) Labour Tax Wedge in the Republic of Macedonia – Trends and International Comparison. Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 14(2), 2012. Retrieved from: <http://www.oeconomica.uab.ro/upload/lucrari/1420122/24.pdf>
101. Управа за јавни приходи, статистика за инспекции и нерегуларности: <http://ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/9/0/0>
102. Управа за јавни приходи, статистика за инспекции и нерегуларности: <http://ujp.gov.mk/mk/statistika/naplata/9/0/0>
103. "Странските инвеститори го зголемуваат извозот" Курир, 22.07.2014.: <http://kurir.mk/makedonija/ekonomija/166096-Stranskite-investitori-go-zgolemuvaat-izvozot>
104. World Bank, 2008. Increasing employment in FYR Macedonia: The role of labour taxation, A Policy Note, June 27,
105. World Bank. (2014) Enterprise Survey 2013. Country Profile Macedonia. Washington D.C.: World Bank Group.
106. World Press Freedom Index: Dashed Hopes After Spring, 2013. Available from: http://fr.rsrf.org/IMG/pdf/classement_2013_gb-bd.pdf pg. 22
107. Williams, C.C., Baric, M. and Renooy, P. (2013) Tackling Undeclared Work in FYR Macedonia. Dublin: Eurofound.
108. Williams, C. C., Rennoy, P. (2013) "Tackling undeclared work in 27 European Union Member States and Norway: Approaches and measures since 2008." (Eurofound, 2013) Retrieved on 22.04.2014 from: <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef13243.htm>